

ตารางที่ 9: แสดง การเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ฟาร์มของชูศักดิ์

ชนิดสัตว์	จำนวนตัว	ขาย/บาท	หมายเหตุ
วัว	8	45,000	- สุกรพ่อพันธุ์ 1 ตัว แม่พันธุ์ 4 ตัว
สุกร	60	180,000	- เปิดขายได้ทั้งตัวเปิดและไขเปิด
เปิด	50	3,000	ไขจะขายให้เพื่อนบ้าน ตัวมีพ่อค้า
ไก่	100	9,000	ในเมืองมารับซื้อ
ปลา - ดูก	5,000	28,000	- ปลาเมื่อตัวโตแล้วจะจับขาย ขาย
- สวาย	5,000	10,000	เป็นกิโลแล้วแต่ชนิดปลา
- ไน, นิล	5,000	5,000	- กบจะจับตัวที่โตขาย (ขายเป็นตัว)
กบ	-	3,000	- ห่านไม่มีตลาด (ไม่มีคนนิยมกิน)
ห่าน	20		
	รวม	280,000	

ตารางที่ 10: แสดง ช่วงระยะเวลาการปลูกและการให้ผลผลิตในรอบปี

ชนิด	ระยะเวลาที่เหมาะสม	หมายเหตุ
ผักกาด	ตุลาคม-มกราคม	- ผักกาด, ผักคะน้า, พักทอง เป็นต้น
ผักคะน้า	พฤศจิกายน-มกราคม	เหมาะที่จะปลูกในช่วงที่อากาศเย็น
ผักหวาน	เมษายน-พฤษภาคม	อายุปลูกถึงเก็บเกี่ยว 30-45 วัน
พริก	มิถุนายน-กันยายน	- ผักหวานเป็นไม้ยืนต้นให้ผลผลิต
มะเขือ	พฤษภาคม-กันยายน	ในช่วงร้อนต้นฝน
ถั่วฝักยาว	กันยายน-มกราคม	- มะเขือ, ผักปราง, ตะไคร้, พริก เป็นต้น
ชะอม	พฤษภาคม-กันยายน	สามารถมีอายุข้ามปีได้ แต่ไม่ควร
ผักปราง	พฤษภาคม-กันยายน	เกิน 2 ปี ให้ผลผลิตในช่วงฤดูฝน
ผักตำลึง	พฤษภาคม-กันยายน	- พืชผักทุกชนิดจะปลอดภัยจาก
พักทอง	กันยายน-มกราคม	สารเคมี
ตะไคร้	มิถุนายน-กันยายน	

ตารางที่ 11: แสดงรายรับรายจ่ายในการผลิตของชุมชนในรอบหนึ่งปี พ.ศ.2542

รายรับ/บาท		รายจ่าย/บาท	
ขายผลไม้ทุกชนิดจากสวน	= 109,000	ค่าแรงงาน	= 15,000
ขายสัตว์	= 280,000	ค่าน้ำมัน	= 5,000
ขายพืชผัก	= 30,000	ค่าอาหารสัตว์	= 85,000
ขายกิ่งพันธุ์	= 10,000	ค่าอุปกรณ์การเกษตร	= 5,000
		ค่าก่อสร้างบ่อกบ	= 2,000
		ค่าพันธุ์ปลา	= 4,000
		ค่าวัสดุขยายพันธุ์พืช	= 1,000
รวม	429,000	ค่าไม้ไผ่ค้ำต้นไม้	= 2,500
		รวม	119,000

ข้อมูลจากตารางที่ 8 – 11 ข้างต้นแสดงให้เห็นค่อนข้างชัดเจนถึงความสำเร็จของชุมชนในการผลิตแบบเกษตรผสมผสาน การปลูกพืชหลากหลายชนิดและสายพันธุ์ ซึ่งแต่ละชนิดและสายพันธุ์ให้ผลผลิตในเวลาที่แตกต่างกัน กลายเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารและรายได้ตลอดจนเปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถจัดการกับแรงงานภายในครัวเรือนและแรงงานรับจ้างได้อย่างมีประสิทธิภาพ รายได้จากการขายผลผลิตหลากหลายชนิดมีมากกว่ารายจ่ายถึงสี่เท่าตัว ทำให้ชุมชนกลายเป็นตัวแบบของความสำเร็จ เกษตรผสมผสานของชุมชนเริ่มเป็นที่สนใจของชาวบ้านในละแวกใกล้เคียง ทำให้มีการขยายผลไปยังเพื่อนบ้าน โดยเน้นการขุดสระ เลี้ยงไก่บนบ่อปลา การปลูกพืชผักสวนครัวและไม้ผล อีกทั้งมีการตั้งกลุ่มเกษตรยั่งยืน โดยมีชุมชนเป็นประธานกลุ่มเกษตรยั่งยืนนี้ในเวลาต่อมาได้รับความสนใจและทุนสนับสนุนจากกลุ่มฮักเมืองน่าน ทุนแคนาดาฟันด์ และกองทุนสังคมของรัฐบาล ให้ขยายการทำงานและสมาชิกเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จนในปัจจุบันมีสมาชิกของกลุ่มกว่าสองร้อยครัวเรือน

นอกจากเกษตรยั่งยืนของชุมชนแล้ว ชาวบ้านหาดเค็ดอีกหลายคน เช่น พ่อสม พ่อบุญมี และหวัน ยังให้ความสนใจกับการอนุรักษ์และพัฒนาสายพันธุ์ข้าวและพืชพื้นบ้าน โดยทำการทดลองข้าวนา เช่น ข้าวแพร่ ข้าวมหาวงศ์ ข้าวหอมทุ่ง ข้าวมะน้ำ และนำเอาข้าวสายพันธุ์พื้นบ้านไปทดลองผสมร่วมกับข้าวสายพันธุ์ส่งเสริม เช่น ข้าวกข 6 กข8 และกข10 ผู้อาวุโสอย่างเช่นพ่อสมไม่เพียงมีความรู้แตกฉานในด้านยาสมุนไพรและการรักษาพยาบาลพื้นบ้านเท่านั้น แต่ยังมีความเชี่ยวชาญในเรื่องของการคัดเลือกสายพันธุ์ข้าว สามารถบรรยายลักษณะของข้าวแต่ละ

สายพันธุ์ ทั้งในเรื่องของรูปทรง ขนาด และสีของเมล็ด รวมทั้งปริมาณผลผลิต ความต้านทานโรค และแมลงของข้าวแต่ละสายพันธุ์

“ข้าวแต่ละสายพันธุ์มีลักษณะไม่เหมือนกัน บางพันธุ์ต้นใหญ่ สูง ให้ฟางเยอะ เหมาะสำหรับปลูกไว้เป็นอาหารสัตว์และใช้ประโยชน์อย่างอื่น บางพันธุ์ให้ผลผลิตสูง บางพันธุ์ทนแล้งได้ดี บางพันธุ์ชอบน้ำ การมีสายพันธุ์ที่หลากหลายทำให้เราสามารถเลือกปลูกได้ตามสภาพดินฟ้าอากาศ และโรคแมลงที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละปี การปลูกสายพันธุ์เดิมซ้ำแล้วซ้ำอีก ทำให้ข้าวเปลือกที่ ผลิตต่ำ ต้องใส่ปุ๋ยเพิ่มและเกิดแมลงระบาด”

ผู้อาวุโสเช่นพ่อสมนี้เอง ที่ยังคงเก็บรักษาและปลูกสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวนหนึ่งสืบมา ทำให้การใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางพันธุกรรมยังคงเป็นปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ดำเนินสืบเนื่องต่อมาโดยไม่สูญหายไปจนหมดสิ้น เมล็ดพันธุ์พืชพื้นบ้านที่ชาวนาอาวุโสคัดสรรและเก็บรักษา รวมทั้งความรู้ที่สั่งสมมาเนิ่นนานแต่ครั้งบรรพบุรุษได้รับการสืบทอดและสานต่อโดยชาวนารุ่นหนุ่มเช่นหวัน ซึ่งเริ่มเรียนรู้เกี่ยวกับการคัดเลือกสายพันธุ์และการทดลองผสมพันธุ์ข้าวใหม่ๆ โดยการนำเอาสายพันธุ์พื้นบ้านหลากหลายชนิด ทั้งที่มาจากบ้านหาดเค็ดเอง และจากที่อื่นๆ มาผสมกับสายพันธุ์ส่งเสริม หวันได้สั่งสมประสบการณ์จากการเรียนรู้ และการศึกษาดูงานทั้งในและต่างประเทศภายใต้การสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน และเริ่มนำเอาความรู้ที่ได้รับมาจุดประกายให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เกี่ยวกับความหลากหลายของสายพันธุ์พืช ให้พลิกฟื้นคืนกลับมาใหม่ในชุมชนหาดเค็ด

การหวนกลับของชาวนารายย่อย และการปรับเปลี่ยนที่ไร้อะสวน์ให้กลายเป็นนาเพิ่มขึ้นเป็นผลส่วนหนึ่งจากความล้มเหลวของกระบวนการเข้าสู่การผลิตพืชพาณิชย์ของชาวบ้าน ความลุ่มดอนของราคาผลผลิตที่ก่อให้เกิดหนี้สิน ตลอดจน ปัญหาเศรษฐกิจระดับชาติที่เกิดจากฟองสบู่แตกในช่วงต้นปี 2540 ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ทำให้ชาวนาในหลายพื้นที่ ต้องการขยายฐานการผลิตให้มีความหลากหลายและความยืดหยุ่นมากขึ้น เพื่อลดความเสี่ยงของการผลิตลง การลดต้นทุนการผลิตกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่สร้างความมั่นคง และในกรณีของบ้านหาดเค็ด การใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านตอบสนองต่อการลดต้นทุนการผลิตของชาวนาได้เป็นอย่างดี ในช่วง 2-3 ปีมานี้ ชาวนาบ้านหาดเค็ดเริ่มหันมาปลูกข้าวพื้นบ้านพันธุ์หอมทุ้ง ซึ่งมีลำต้นต่ำ ไม่ล้ม เก็บเกี่ยวง่าย มีภูมิต้านทานโรคได้ดี อีกทั้งให้ผลผลิตสูงและมีรสอร่อย คราวเรือน 4 ใน 5 คราวเรือนหันกลับมาปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง มีการปลูกข้าว กข. 10 คิดเป็นร้อยละ 10 ของพื้นที่ทั้งหมด กข. 6 ประมาณร้อยละ 7 ของพื้นที่ และ กข. 16 เพียงร้อยละ 3 ของพื้นที่เท่านั้น ที่เหลืออีกประมาณร้อยละ 80 ชาวนา

หาดเค็ดจะปลูกข้าวหอมทุ่งและข้าวแก้ว เป็นหลัก เมื่อปีที่ผ่านมา พื้นที่ปลูกข้าวพื้นบ้านมีมากถึง 700 ไร่ โดยข้าวหอมทุ่งให้ผลผลิตประมาณ 75 ถังต่อไร่ และข้าวข.10ให้ผลผลิต 65 ถังต่อไร่

สายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุกรรมพืช กับ ความอยู่ดีกินดีและวิถีชีวิตของชาวบ้านหาดเค็ด ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับยุทธวิธีในการปรับตัวของชาวนาในแง่มุมที่แตกต่างออกไป แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก เป็นแหล่งหรือถิ่นกำเนิดของการเพาะปลูกข้าวมาแต่โบราณและมีความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก แต่ชีวิตของชาวนาที่ปลูกข้าวกลับต้องเผชิญหน้ากับความลุ่มดอน ผักผัน และการต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ชาวนาบางแห่งเลือกที่จะละทิ้งไร่นา และหมู่บ้านเพื่อออกไปหางานรับจ้างในเมืองท่าในลักษณะที่ถาวร แต่ชาวนาบ้านหาดเค็ดบางส่วนเลือกที่จะพลิกฟื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวนคืนสู่ที่นา ปรับประยุกต์สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศเกษตร เพื่อผลิตข้าวสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลาย ควบคู่ไปกับการทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรหลังฤดูทำนาเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดไปพร้อมกัน

การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชาวนา จึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกันไปหมดในทุกพื้นที่ หรือมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงจากการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย ไปสู่การใช้สายพันธุ์ส่งเสริมและการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนๆ กันไปหมด ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับทรัพยากรพันธุกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะการณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การสาบสูญของสายพันธุ์พื้นบ้านทั้งหมดเสมอไป ในทางตรงกันข้าม สายพันธุ์และภูมิปัญญาความรู้ อาจได้รับการพลิกฟื้นให้คืนสู่ชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของสายพันธุ์ส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่หลากหลายและเชื่อมโยงกับการพึ่งพิงตลาดและการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการปลูกพืชโดยคำนึงถึงการใช้เวลาเพาะปลูกที่สั้นที่สุด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านที่มักต้องการเวลาในการเจริญเติบโตยาวนานกว่า การลดลงของความหลากหลายทางพันธุกรรมยังเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพและนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น การเสื่อมสภาพอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน กลายเป็นข้อจำกัดสำคัญของการปลูกพืชพื้นบ้านซึ่งไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ไร่นา (farm space) ในลักษณะเชิงเดี่ยว ขาดความยืดหยุ่นซับซ้อน การผสมผสานและเกื้อกูลของสังคมพืชหลากหลายชนิด การปลูกพืชพาดิชเชิงเดี่ยว ทำให้การจัดการพื้นที่

ไรรู้ว่า ตอบสนองต่อการว่าจ้างแรงงานและการผลิตในลักษณะที่ทำให้จำเป็นต้องทำการเพาะปลูกด้วยความรวดเร็ว การเข้าสู่ระบบตลาดทำให้ชาวนาเริ่มมีความเครียดจากการบริหารจัดการหนี้สิน การผลิตอย่างเข้มข้นนำไปสู่การจัดตารางเวลาเพาะปลูกอย่างต่อเนื่องจนทำให้ชาวนาต้องทำงานหนัก ไม่มีเวลาเหลืออยู่สำหรับการเรียนรู้ การค้นคว้าทดลอง และการปรับปรุงสายพันธุ์ซึ่งเป็นพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแต่เดิม

แม้กระนั้นก็ดี การพลิกฟื้นของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับทรัพยากรพันธุกรรมในบ้านหาดเค็ด ก็มีได้บ่งบอกอนาคตที่แน่นอนชัดเจน แม้ว่าชาวนารายย่อยนับสิบรายในบ้านหาดเค็ดจะเริ่มหวนกลับมาปลูกข้าวพื้นบ้าน และพลิกฟื้นการจัดการผลิตในลักษณะที่ยืดหยุ่นเพิ่มขึ้น เพื่อตอบสนองต่อฐานการผลิตที่หลากหลายมากขึ้น แต่ ความหลากหลายของทรัพยากรพันธุกรรมและกระบวนการเรียนรู้และผลิตใหม่ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ก็ยังคงไม่มีสถานะมั่นคงในสัมพันธ์ภาพระหว่าง ชุมชนชนบทกับทรัพยากรธรรมชาติ ความสนใจและศักยภาพของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมมีความแตกต่างหลากหลายกันออกไปในแต่ละกลุ่มฐานะ ชาวนาที่มีฐานะค่อนข้างดี มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง รวมทั้งชาวนากลางที่สามารถจัดการปัญหาหนี้สินของตนเองได้ ดังเช่นกรณีของชูศักดิ์ เป็นกลุ่มที่หันกลับมาสนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุกรรม ในขณะที่ชาวนากลางที่ยังคงมีหนี้สินตลอดจนชาวนาจนและชาวนาไร้ที่ดิน เป็นกลุ่มที่ไม่สนใจภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรพันธุกรรม และสูญเสียศักยภาพในการเรียนรู้และการจัดการทรัพยากรไปอย่างรวดเร็ว ภายใต้งื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป เช่น บางรายขาดที่ดินทำกิน เป็นต้น การขาดแคลนที่ดิน ปัญหาการจัดการแรงงาน และการเข้าถึงแหล่งทุนและสินเชื่อ กลายเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญสำหรับชาวนากลุ่มนี้มากกว่าทรัพยากรพันธุกรรม

การปลูกพืชเพื่อขาย หรือที่ชูศักดิ์เรียกว่า “การปลูกให้คนอื่นกิน” นำไปสู่การจัดการผลิตและแรงงานในลักษณะที่พึ่งพิงภายนอกมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ การผลิตเริ่มได้รับอิทธิพลจากธุรกิจการเกษตร และความต้องการของตลาด ซึ่งล้วนแล้วแต่ส่งผลต่อความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้าน ความเสื่อมโทรมของที่ดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ไร่หรือที่ดอน เป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้การเพาะปลูกพืชพื้นบ้านไม่ได้ผลและนำไปสู่การทอดทิ้งสายพันธุ์พื้นบ้าน ยิ่งไปกว่านั้น การที่ชาวบ้านในพื้นที่ต่างๆ เผชิญหน้ากับชะตากรรมเดียวกัน นั่นคือ อานิสต์ของการพัฒนาที่นำไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ความลุ่มดอนผืนผวนของราคาผลผลิต วัฏจักรของหนี้สิน และการเข้าสู่ตลาดแรงงานรับจ้าง ส่งผลให้การแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ระหว่างหมู่บ้านและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ลดลงอย่างรวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม ขบวนการทางสังคมเพื่อการพลิกฟื้นความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและเกษตรยั่งยืนในบ้านหาดเค็ด แสดงให้เราเห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องถดถอยลงเพราะการแพร่กระจายของการผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชาวภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสาน การเลือกสรร และมีได้เกิดขึ้นเป็นเส้นตรงในรูปแบบและลักษณะที่เหมือนกันไปหมด ในบางจุดและบางแห่ง เรายังคงพบเห็นชุมชนชาวนาอินทรีย์ดำรงอยู่เพื่อเรียกร้องเอกราชทางการผลิต และการควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง ผ่านการผลิตซ้ำของประเพณีและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจุดประกายกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสายพันธุ์พืชและการผลิตในภาคเกษตร ในลักษณะที่ยืดหยุ่นหลากหลายและมีพลวัต

เสียงของนักจัดการทรัพยากรพันธุ์กรรมเหล่านี้ เปรียบกร้องให้เราเข้าใจว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน มิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังวางอยู่บนพื้นฐานของความหลากหลายของทรัพยากรพันธุ์กรรม ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อม และการปรับตัวของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกันสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการสืบทอดและผลิตซ้ำอำนาจในการตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิถีชีวิตของตน

บทที่ 5

พลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาพื้นราบ

สังคมชาวนาเป็นประเด็นเชิงทฤษฎี และหน่วยการวิเคราะห์ที่ได้รับความสนใจจากนักมานุษยวิทยามาเนิ่นนานนับศตวรรษ แม้ว่าความสนใจจะแตกต่างกันออกไปในหลายแง่มุม เช่น ความเป็นชาวนาที่ผูกพันกับวิถีชีวิตและความเป็นชนชาติ (Leach 1954) เทคนิคในการควบคุมน้ำ (Wittfogel 1957) ระบบการผลิต (Eggan 1941, Conklin 1957, Freeman 1955, Geddes 1954, Wolf 1966) ระบบนิเวศ (Burling 1965) เทคโนโลยีการผลิต (Geertz 1963, Tanabe 1981, 1994) และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา (Gulliver 1965, Hobsbawm 1970) เป็นต้น ในสังคมไทย การศึกษาระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชาวนา เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ภายใต้การบุกเบิกของลอริสตัน ชาร์ปและคณะจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล (Sharp et al. 1953) รวมทั้งงานรื้อนบุกเบิกชิ้นสำคัญๆ เช่น de Young (1955), Janlekha (1955), Kaufman (1960) และ Kingshill (1965) เป็นต้น

ในขณะที่งานวิจัยรื้อนบุกเบิก มักให้ภาพของชุมชนชาวนาในลักษณะที่หยุดนิ่ง เรียบง่าย และสมานฉันท์ ระบบเศรษฐกิจและการผลิตวางอยู่บนพื้นฐานของแรงงานในครัวเรือน ซึ่งเป็นทั้งหน่วยการผลิตและการบริโภค งานวิจัยทางมานุษยวิทยาแนวใหม่ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลง **ทั้งในด้านของเศรษฐกิจชุมชน** วิธีการผลิตและกระบวนการถูกดูดซึมเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลก ภายใต้อิทธิพลของรัฐและกลไกตลาด ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการผลิต การจัดการแรงงาน การแลกเปลี่ยนผลผลิต ระบบกรรมสิทธิ์ ความหลากหลายของอาชีพ และความแตกต่างทางชนชั้น **และในด้านการปรับตัวทางวัฒนธรรม** หรือประสบการณ์ในการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวบ้าน ในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนนาวิวัฒน์กับโลกาวิวัฒน์ ซึ่งมีรูปแบบที่ซับซ้อนและแตกต่างหลากหลายกันออกไป

รายงานวิจัยบทนี้ นำเสนอการศึกษาพัฒนาการและพลวัตของเศรษฐกิจชุมชน ชาวนาภาคเหนือโดยทำการศึกษากการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านชาวนา 4 แห่งที่เคยมีนักวิชาการศึกษาเอาไว้ในช่วงห้าสิบปีมานี้ ได้แก่ (1) บ้านสันโป่ง ในเขตอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจอห์น เดอยัง (de Young 1955) เคยศึกษาเอาไว้เมื่อห้าสิบปีก่อน (2) บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งคอนราด คิงชิล (Kingshill 1965), แจ็ค พอตเตอร์ (Potter 1976) และวีระสิทธิ์ (Werasit 1988) เคยศึกษาไว้เมื่อสี่สิบ สามสิบและยี่สิบปีก่อน (3) บ้านปิง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งไมเคิล มอร์แมน (Moerman 1968) เคยศึกษาเอาไว้เมื่อเกือบสี่สิบปีมาแล้ว และ (4) บ้านสันโป่ง อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่ง พอล โคเฮน (Cohen 1981) และอานันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) เคยศึกษาไว้เมื่อยี่สิบปีที่ผ่านมา

รายงานวิจัยในบทนี้ มิได้ต้องการนำเสนอเนื้อหาหรือภาพของหมู่บ้านทั้งสี่แห่งโดยละเอียด ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของระบบการผลิตหรือวิถีชีวิตของชุมชน เพราะผู้อ่านเองย่อมกลับไปหางานดั้งเดิมอ่านได้ไม่ยากนัก หากแต่จุดหมายสำคัญในบทนี้ต้องการมุ่งเน้นการทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลง ประสบการณ์และรูปแบบของการปรับตัวของชุมชนในรอบห้าสิบปีที่ผ่านมา เพื่อทำการเปรียบเทียบและนำเสนอพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาภาคเหนือต่อไป

บ้านสันโป่ง แมริม

บ้านสันโป่ง อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ นับได้ว่าเป็นหมู่บ้านชาวนาภาคเหนือแห่งแรกๆ ที่มีนักวิชาการตะวันตกทำการศึกษเก็บข้อมูลสนามอย่างเป็นระบบ และเขียนรายงานเกี่ยวกับวิถีชีวิตของสังคมชาวนาในขณะนั้น จอห์น เดอยัง ทำงานวิจัยสนามที่บ้านสันโป่งเป็นเวลาหลายเดือนในระหว่างปีค.ศ. 1948-49 แต่มิได้อธิบายว่าทำไมเขาจึงเลือกทำงานสนามที่หมู่บ้านแห่งนี้ เดอยังเขียนในบทนำของหนังสือว่า ในเวลานั้น ชุมชนชาวนาในที่ราบลุ่มภาคกลาง ซึ่งลอร์สตัน ชาร์ป กำลังวางแผนทำการศึกษายู่ กำลังอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบการผลิตแบบการค้า ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของชาวนาอย่างมากมาย (de Young 1955: vi) เขาต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชาวนาไทยนับเนื่องแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา เพื่อทำความเข้าใจเชิงเปรียบเทียบกับการศึกษาสังคมชาวนาจากแหล่งอื่นๆ และหาข้อสรุปเกี่ยวกับแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนา

หากแต่ภาพของบ้านสันโป่งที่เราได้เห็นจากหนังสือของเดอยัง เป็นภาพกว้างๆ ของสังคมชาวนาที่สงบนิ่ง เรียบง่าย เดอยังบรรยายภาพเกี่ยวกับการจัดองค์กรสังคม วัฏจักรของชีวิตชาวนา ตั้งแต่เกิด วัยเด็ก วัยรุ่น การแต่งงาน ไปจนถึงวัยชราและพิธีศพ วัดและอิทธิพลของพุทธศาสนาต่อ

ชีวิตของชาวนาสันโป่ง ตลอดจนบรรยายความสัมพันธ์ในเชิงกลไกระหว่างรัฐกับอำเภอและหมู่บ้าน โดยผ่านการเลือกตั้ง ระบบโรงเรียนและสาธารณสุข ส่วนที่น่าสนใจที่สุดในหนังสือเล่มนี้น่าจะเป็นบทที่ว่าด้วยระบบการผลิตและการจัดการแรงงานในภาคเกษตร ซึ่งเคยยังพูดถึงการแลกเปลี่ยนแรงงาน และการว่าจ้างแรงงาน ซึ่งมีอยู่อย่างแพร่หลายในขณะนั้น รวมทั้งงานอพยพจากอีสานที่เข้ามารับจ้างเก็บเกี่ยว โดยครัวเรือนกว่าร้อยละ 35 ของครัวเรือนบ้านสันโป่งที่มีที่ดินมาก ต้องจ้างแรงงานเพิ่มในช่วงของการเก็บเกี่ยว หากแต่เคยยังมีได้ให้รายละเอียดหรืออธิบายเพิ่มเติมว่า การว่าจ้างแรงงานนั้นมีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าวหรือเป็นเงินสดและในอัตราเท่าไร ภาพที่เรามองเห็นจากการวาดของเดอฮิง เป็นภาพของชุมชนชาวนาที่หยุดนิ่ง ไม่มีบริบททางประวัติศาสตร์ ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของหมู่บ้าน ไม่มีการพูดถึงระบบเหมืองฝายที่เป็น หัวใจสำคัญของการผลิตในหมู่บ้าน หรือการพูดถึงระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินในชุมชนแต่อย่างใด

การที่บ้านสันโป่งตั้งอยู่ติดถนนสายแมริม-เชียงใหม่ อยู่ห่างจากอำเภอแมริมเพียงสอง กิโลเมตรและมีการคมนาคมที่ค่อนข้างสะดวก ทำให้สันโป่งได้รับอิทธิพลจากภายนอกอย่างรวดเร็ว แม้กระนั้นก็ดี หากเปรียบเทียบกับหมู่บ้านแถบชานเมืองเชียงใหม่อื่นๆ เช่นบ้านกู่แดงแล้ว บ้านสันโป่งก็ยังคงความเป็นชุมชนชาวนาเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ในปัจจุบัน บ้านสันโป่งมีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 210 ครัวเรือน มีประชากร 768 คน เป็นชาย 354 คน หญิง 414 หมู่บ้านตั้งอยู่บนพื้นที่ราบโดยมีทุ่งนารายล้อมหมู่บ้านไว้โดยรอบ และมีหมู่บ้านจัดสรรอยู่ใกล้กับบ้านสันโป่ง เมืองเชียงใหม่ค่อยๆ คืบคลานเข้ามาบีบคั้นให้บ้านสันโป่งต้องปรับตัวไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ จากการสำรวจข้อมูลเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือนจำนวน 164 ครัวเรือนในบ้านสันโป่ง พบว่า อาชีพหลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ในปัจจุบันคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป พบถึง 84 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 51 รองลงไปคือ อาชีพทำนาร้อยละ 19 รับราชการร้อยละ 13 ค้าขายร้อยละ 8 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 4 และทำงานโรงงาน 1 ครัวเรือน

การประกอบอาชีพรับจ้างของชาวบ้านส่วนใหญ่ แบ่งออกเป็นสองประเภทด้วยกัน ประเภทแรกเป็นงานรับจ้างในภาคธุรกิจเอกชน บริษัทห้างร้าน และลูกจ้างของสถานที่ราชการต่างๆ ในจังหวัดเชียงใหม่ และประเภทที่สองเป็นลูกจ้างงานก่อสร้างบ้านเรือนในตัวเมืองเชียงใหม่ ทั้งหมดเดินทางไปเข้าเย็นกลับ ลูกจ้างประเภทแรกมีความมั่นคงสูงกว่า มีงานประจำและมีเงินเดือนแน่นอน ส่วนประเภทที่สองมีงานสม่ำเสมอเป็นประจำเกือบตลอดทั้งปี ยกเว้นในช่วงฤดูฝน ส่วนอาชีพทำนานั้น พบว่าชาวบ้านร้อยละ 19 ยังคงทำงานทางด้านเกษตรเป็นหลัก แต่ส่วนใหญ่เป็นชาวนาเช่า ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง โดยเน้นการปลูกข้าวดอกซึ่งให้ผลผลิตเร็วกว่าข้าวปี และปลูกถั่วเหลืองหรือมะเขือเทศหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วเสร็จ เกษตรกรหลายครัวเรือนหันไปทำงานรับจ้างทั่วไปในเมืองหลังฤดูทำนา

การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดิน

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว ที่นาของบ้านสันโป่ง ตั้งแต่ยุคที่เดอยังเข้ามาเก็บข้อมูลได้เปลี่ยนมือไปเป็นของคนนอกหมู่บ้านมาหลายชั่วอายุคน โดยส่วนใหญ่แล้วเจ้าของนาที่เป็นคนในเมืองมักมีที่นาหลายสิบไร่ ขณะที่เจ้าของนาที่เป็นคนบ้านสันโป่งมักมีนาไม่เกินสิบไร่ (de Young 1955: 75) เมื่อนำมาแบ่งมรดกให้ลูกหลาน ก็จะเหลือเพียงคนละไม่กี่ไร่ บางครั้งที่นามรดกไม่เพียงพอสำหรับทำกิน ชาวบ้านบางคนจึงขายที่นาให้กับคนฐานะดีในเมืองและเช่าที่นาเพื่อทำนาต่อไปแทน การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่นาจึงหมุนเวียนเปลี่ยนมือกันไปจากคนในหมู่บ้านไปสู่คนนอกหมู่บ้านมากขึ้น ตั้งแต่เมื่อสามถึงสี่ชั่วอายุคนก่อน ในกรณีที่เจ้าของที่นาที่เป็นคนนอกหมู่บ้านขาย

ที่นาของตนเองให้กับคนอื่น ชาวนาเช่าในบ้านสันโป่งก็หันมาเช่านากับเจ้าของนารายใหม่แทน เจ้าของนารายเดิมสืบไป

แม่ปิ่น หญิงวัย 60 เศษซึ่งครอบครัวเป็นคนบ้านสันโป่งมาหลายชั่วคนเล่าว่า “คนรุ่นทวด และรุ่นหม่อนนั้น เมื่อบุกเบิกที่นาแล้วก็มักขายให้คนรวย เนื่องจากมีลูกเยอะ บางปีมีข้าวไม่พอกิน ก็ต้องขาย ที่นาสมัยก่อนไม่มีราคามากนัก” ที่ดินจึงเปลี่ยนมือจากชาวนารายย่อยไปเป็นของ เจ้าที่ดินรายใหญ่อย่างง่ายดาย เจ้าของที่นารายใหญ่ในบ้านสันโป่งตั้งแต่เมื่อร้อยกว่าปีก่อน คือ ขุนพัฒน์ ซึ่งมีที่นาคับร้อยไร่ในบ้านสันโป่ง ต่อมาขุนพัฒน์เสียชีวิต ที่นากลายเป็นมรดกสืบทอดสู่ ลูกหลาน ซึ่งบางส่วนขายที่นาให้กับผู้อื่น ปัจจุบัน เจ้าที่ดินรายใหญ่คือ ครูไก่อายุประมาณ 70 ปี ซึ่งเป็นหลานของขุนพัฒน์ มีที่นาให้คนในหมู่บ้านเช่าประมาณ 70-80 ไร่ และอีกรายคือ เจ้ทอง ซึ่งเป็นคนแมริม มีที่นาให้คนสันโป่งเช่ากว่าร้อยไร่

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงการถือครองที่ดินในบ้านสันโป่งยังเกิดขึ้น ในสามรูปแบบด้วยกัน รูปแบบแรก เป็นการขายที่นาเพื่อแบ่งมรดก บางครัวเรือนเมื่อพ่อแม่ เสียชีวิตลง พี่น้องตัดสินใจขายที่นาด้วยเหตุผลต่างๆ เช่น ที่นาอยู่ไกล มีพี่น้องหลายคนแต่ที่นามีไม่พอแบ่งทำกิน เป็นต้น จึงตัดสินใจขายที่นามรดกนั้นและนำเงินมาแบ่งกันในหมู่พี่น้อง การขาย ที่นาในลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นมากในช่วงปี 2520-2525 ซึ่งในช่วงเวลานั้นราคาซื้อขายที่ดินตก ประมาณไร่ละ 5,000 บาท ชาวบ้านบางคนนำเอาเงินส่วนแบ่งจากมรดก มาผสมกับเงินออมของตนเองเพื่อซื้อที่นาผืนใหม่ใกล้บ้านสันโป่งซึ่งมีราคาถูกกว่าเพื่อทำนาต่อไป ในขณะที่บางคน กลายเป็นชาวนาเช่า รูปแบบที่สอง เป็นการขายที่นาเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ โดยมักขายให้คน ฐานะดีในเมืองและเช่าที่นาผืนเดิมเพื่อทำนาต่อไป บางส่วนขายที่นาให้คนในหมู่บ้านและคนต่าง หมู่บ้าน และเช่าที่นาจากเจ้าของรายใหม่ บางรายขายที่นาเนื่องจากไม่มีแรงงานทำการเกษตร เพราะลูกๆ ทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านกันหมด รูปแบบที่สาม เป็นการขายที่นาให้โครงการบ้าน จัดสรร ซึ่งเกิดในช่วงปี 2534-2536 ชาวบ้านที่ขายที่นาแบ่งได้เป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นคนนอก ซึ่งเป็นเจ้าของ ที่นา และกลุ่มที่สองเป็นชาวบ้านสันโป่งและหมู่บ้านใกล้เคียง ในบ้านสันโป่งนั้นมี ทั้งชาวบ้านที่เต็มใจและไม่เต็มใจขายที่นา ชาวบ้านที่เต็มใจขายมักไม่ได้ทำนาเองแต่ให้ผู้อื่นเช่า เพราะลูกหลานไปทำงานในเมือง ส่วนที่ไม่เต็มใจขายคือชาวบ้านที่ทำนาบนที่ดินของตนเอง แต่ จำต้องขายเพราะที่ดินข้างเคียงถูกซื้อไปหมดแล้วทำให้ไม่มีทางเข้าออกของน้ำในการทำนา ปัจจุบันชาวบ้านที่ขาย ที่นายังไม่ได้รับเงินครบจำนวน แม้จะยังไม่มีการโอนกรรมสิทธิ์แต่พวกเขาก็ ไม่สามารถกลับไปทำนาบนที่ดินผืนเดิม เพราะที่ดินได้ถูกปรับสภาพไปแล้วบางส่วน ราคาที่ดินที่ ชาวบ้านขายในช่วง ดังกล่าวตกประมาณไร่ละสามแสนบาท ในช่วงเวลาสองสามปีมานี้ มี ชาวบ้านจำนวนหนึ่งหันกลับมาทำนา เพราะสภาวะพองสบู่แตกทำให้การเป็นแรงงานรับจ้างนอก

หมู่บ้านเริ่มหายาก มีชาวบ้านสันโป่งที่กลับบ้านจากการเป็นแรงงานรับจ้างมาถามซื้อ “สิทธิในการทำนา” จากผู้เช่านาในหมู่บ้านโดยเสนอราคาว่าหมื่นบาทสำหรับการซื้อสิทธิทำนา 5-7 ไร่ นอกจากนี้ ก็ยังมีคนในเมืองเชียงใหม่มาขอซื้อที่นาเพื่อปลูกบ้าน ปัจจุบันมีการซื้อขายที่ดินกันในราคาไร่ละ 250,000 บาท

ชาวนาและระบบเหมืองฝาย

ก่อนที่จะมีชลประทานแม่แตงเมื่อปี 2506 ชาวบ้านสันโป่งปลูกข้าวนาปีเพียงอย่างเดียว โดยใช้น้ำจากฝายแมริม ซึ่งเป็นฝายที่ใช้ร่วมกันของชาวบ้านสองตำบล คือ ตำบลริมเหนือกับตำบลสันโป่ง หลังจากมีน้ำจากชลประทานแม่แตง ผสมกับการส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ ชาวบ้านเริ่มทำการเกษตรอย่างเข้มข้นโดยปลูกพืชในฤดูแล้ง โดยเฉพาะถั่วเหลือง มะเขือเทศ และในปัจจุบันเริ่มมีการปลูกข้าวโพดเพิ่มขึ้น การเลือกปลูกพืชแต่ละชนิด มักขึ้นอยู่กับราคาส่งเสริมของพ่อค้าและการประกันราคาผลผลิตเป็นสำคัญ

ฝายแมริมเป็นระบบการจัดการน้ำของชุมชน ครอบคลุมพื้นที่ทำกินกว่า 2,000 ไร่ในเขตสองตำบล โดยมี “แก่งฝาย” เป็นหัวหน้าและมีผู้ช่วยแก่งฝายประจำหมู่บ้านต่างๆ ทำหน้าที่จัดสรรน้ำจากฝายแมริม ให้ชาวบ้านทุกครัวเรือนได้รับน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าวนาปี โดยแก่งฝายจะได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวไร่ละ 3 ลิตร และเพิ่มขึ้นเป็น 5 และ 10 ลิตรตามกาลเวลา เพื่อนำไปแบ่งปันกับผู้ช่วย ในปัจจุบัน ค่าตอบแทนเปลี่ยนเป็นเงินสดในอัตราไร่ละ 15 บาท ซึ่งเป็นอัตราเดียวกันกับค่าน้ำของชลประทานแม่แตง ในอดีตนั้น ฝายแมริมเป็นฝายไม้ แก่งฝายจะเกณฑ์ชาวบ้านไปตีฝาย โดยทุกครัวเรือนต้องนำไม้ไปตีฝายไร่ละ 10 เล่ม การกั้นลำน้ำเพื่อให้มีน้ำพอเพียงต่อการเพาะปลูกหรือการตีฝายในอดีตนั้นเป็นกิจกรรมที่เต็มไปด้วยความยากลำบาก ดังนั้นชาวบ้านจึงขอความร่วมมือจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ด้วยการทำพิธีไหว้ผีฝายโดยนำเอาสัตว์ใหญ่ เช่น วัวหรือควาย มาเซ่นไหว้ แต่ในช่วงกว่าสามสิบปีมานี้ การเลี้ยงผีฝายเริ่มเปลี่ยนแปลงจากแต่เดิมที่มีการเซ่นไหว้ด้วยวัวควาย ก็เริ่มลดลงมาเป็นการไหว้ด้วยหัวหมู ในขณะที่เดียวกัน ฝายไม้ก็ถูกแทนที่ด้วยปูน การระดมแรงงานเพื่อตีฝายเปลี่ยนไปเป็นการช่วยกันลอกทรายออกจากฝายแทนการ ตีไม้ แม้ว่าพิธีกรรมจะมีขนาดเล็กลงและชาวบ้านสันโป่งจะมีทางเลือกในการแสวงหาความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้หลากหลายมากขึ้น แต่การดำรงอยู่ของพิธีเลี้ยงผีฝายจนถึงทุกวันนี้แสดงให้เห็นวิถีคิดในเรื่องสิทธิ ซึ่งชาวบ้านเห็นว่าน้ำเป็นสิทธิชุมชนที่พวกเขากำหนดกฎเกณฑ์ร่วมกันเพื่อสร้างความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร

นอกจากฝายแมริมแล้ว ชลประทานแม่แตงซึ่งสร้างเสร็จในปี 2506 ทำให้ชาวบ้านสันโป่งสามารถทำการเพาะปลูกในฤดูแล้งได้มากขึ้น พืชพาณิชย์ที่ชาวบ้านสันโป่งนิยมปลูก คือ ถั่วเหลือง

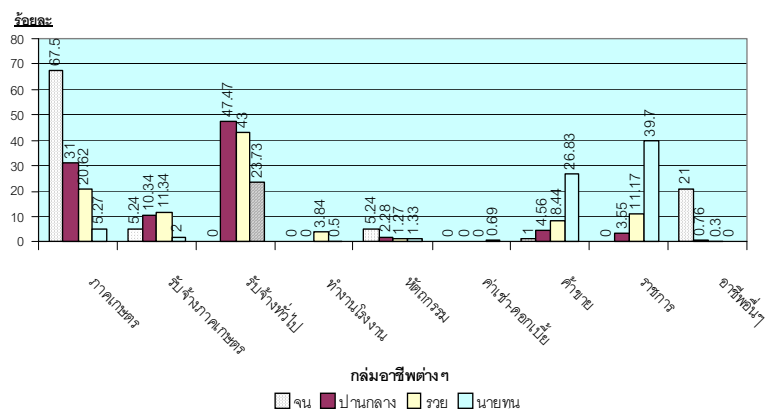
และมะเขือเทศ การใช้น้ำชลประทานนั้น ผู้ใช้น้ำจะต้องเสียค่าใช้น้ำต่อไร่ซึ่งราคาเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยในปัจจุบัน “เงินค่าน้ำ” อยู่ที่ไร่ละ 15 บาท ซึ่งผู้ใช้น้ำต้องชำระให้กับแก่งฝาย ชลประทานแม่แตงเป็นการจัดการน้ำโดยรัฐ ซึ่งชาวบ้านมักมองว่าฝายแม่แตงเป็นของหลวง น้ำจากฝายแม่แตงเป็นน้ำที่รัฐแบ่งให้ประชาชนใช้ ในแง่ของการจัดการ ชลประทานแม่แตงแต่งตั้ง “นายตรวจนา” ซึ่งก็คือ “แก่งฝาย” ในชุมชนเพื่อเป็นตัวแทนไปร่วมประชุมและเป็นคนกลางในการทำความเข้าใจกฎระเบียบในการเปิดปิดน้ำตามเวลาที่ทางราชการกำหนด บ้านสันโป่งมีแก่งฝายสองคน คนแรก คือ พ่อดวง อายุ 68 ปี เป็นแก่งฝายของฝายแมริมมากกว่า 20 ปี ปัจจุบันมีตำแหน่งเป็นนายตรวจนาของชลประทานแม่แตง ดูแลน้ำเหมืองชอย 8 ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 3 หมู่บ้าน ได้แก่บ้านน้ำหลง บ้านป่าตั่วและบ้านสันโป่ง ส่วนแก่งฝายอีกคนหนึ่ง คือ พ่อจันต๊ีบ ดูแลการใช้น้ำในส่วนของฝายแมริมและชลประทานแม่แตง แก่งฝายทั้งสองคนจะรับผิดชอบในการจัดการน้ำในเขตพื้นที่ของตน และทำหน้าที่จัดประชุมและนัดหมายในการล่อกล้าเหมืองทุกเส้นซึ่งมักกระทำในช่วงเดือนพฤษภาคมของทุกปี

คลองส่งน้ำจากชลประทานแม่แตง หรือ “น้ำเหมืองชอย 8” มุ่งสู่บ้านสันโป่งแมริม ทำให้ “การจัดการน้ำของชุมชน” เปลี่ยนจาก “แก่งฝาย” ไปเป็น “นายตรวจนา” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของ “การจัดการน้ำโดยรัฐ”

การดำรงอยู่ร่วมกันของชลประทานแม่แตงและฝายแมริม ทำให้เรามองเห็นวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน อย่างชัดเจนในเรื่องการจัดการน้ำของชาวบ้าน น้ำจากฝายแมริมซึ่งชุมชนใช้มาเป็นเวลายาวนาน เป็นการจัดสรรน้ำเพื่อรองรับการปลูกข้าวหรือการผลิตเพื่อการบริโภค ขณะที่น้ำจากฝายแม่แตง เกิดขึ้นพร้อมกับการเพาะปลูกพืชพาณิชย์ในฤดูแล้ง ในการจัดการฝายแมริมนั้น ผู้ใช้น้ำเป็นผู้ กำหนดกฎเกณฑ์ในการเปิดปิดและการแบ่งปันน้ำตามธรรมชาติ โดยมีแก่งฝายและผู้ช่วยเป็นผู้ดูแล ให้เกิดความเป็นธรรมในการจัดสรร ในขณะที่อำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับการเปิดปิดน้ำ ชลประทานแม่แตงอยู่ในมือของเจ้าหน้าที่รัฐ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านก็ได้ใช้จารีตประเพณีในการ จัดการน้ำของชุมชน ผ่านระบบแก่งฝาย เป็นเครื่องมือในการเจรจาต่อรองกับ เจ้าหน้าที่ชลประทาน เพื่อให้การเปิดปิดน้ำสอดคล้องกับกฎระเบียบและความต้องการของชุมชน

แผนภูมิที่ 1 : แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในแต่ละชนชั้นจำแนกตามกลุ่มอาชีพ (บ้านสันโป่ง -แมริม)

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้องค์กรเหมืองฝายยังคงมีบทบาทสำคัญในบ้านสันโป่ง เป็นเพราะชาวบ้านกว่า 90 ครัวเรือนยังคงปลูกข้าวนาปี แม้ว่าส่วนใหญ่จะทำการเพาะปลูกบน ที่นาเช่าก็ตาม เมื่อสิ้นฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านบางครัวเรือนยังทำการปลูกถั่วเหลือง ขณะที่คนที่มี ที่นาดอน นิยมปลูกมะเขือเทศเพื่อส่งโรงงานปลากระป๋อง เป็นต้น แม้ว่ารายได้จากภาคเกษตรจะมี ความสำคัญลดน้อยลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสด หากแต่การเกษตรก็ยังคงเป็นอาชีพ สำคัญสำหรับคนจน นั่นคือ การเกษตรยังคงเป็นแหล่งที่มาของรายได้ร้อยละ 67 ของครัวเรือนที่ ยากจน และร้อยละ 31 ของครัวเรือนที่มีฐานะปานกลาง ในขณะที่ชาวนาที่มีฐานะดีที่สุด มี

แหล่งที่มาของรายได้มาจากการค้าขายและการรับราชการเป็นสำคัญ¹ (โปรดดูแผนภูมิที่ 1 แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในบ้านสันโป่ง)

การเปลี่ยนแปลงของบ้านสันโป่ง

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าชาวนารายย่อยยังคงยืนหยัดทำนาและผลิตข้าวความเป็นชุมชนชาวนา ผ่านการสร้างผลผลิตทางการเกษตรเลี้ยงตัวเองไว้ได้ในระดับหนึ่ง แต่ครัวเรือนในบ้านสันโป่งก็เริ่มปรับตัวเข้าสู่อาชีพและการทำมาหากินในลักษณะที่หลากหลายเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในภาคเกษตรเอง นอกจากจะทำนาปี และปลูกพืชพาณิชย์ในช่วงฤดูแล้งแล้ว ชาวบ้านหลายครัวเรือนยังเลี้ยงกบ ไก่ชน วัว ปลูกผักและทำสวนไม้ผลเป็นอาชีพเสริม ผู้หญิงในหมู่บ้านกว่า 20 คนทำงานเป็นแคดดี้ในสนามกอล์ฟ และทำงานรับจ้างให้กับมูลนิธิวัดป่าดาราภิรมย์ใกล้บ้าน ยิ่งไปกว่านั้น การเกิดขึ้นของแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากทำงานรับเหมาก่อสร้าง เช่น งานปูน งานไม้ รับจ้างทาสี เป็นต้น ในบ้านสันโป่งมีผู้รับเหมาก่อสร้างถึง 7 ราย ผู้รับเหมามีรถกระบะของตนเองและรับคนงานในบ้านสันโป่งออกไปเป็นแรงงานนอกหมู่บ้าน โดยแรงงานก่อสร้างจะได้ค่าแรงประมาณวันละ 200–300 บาทตามประสบการณ์และฝีมือ รายได้จาก การเป็นแรงงานรับจ้าง ทำให้คนหนุ่มสาวนิยม “ตัดนา” หรือเลิกทำนา แล้วออกไปเป็นแรงงานรับจ้างแทน

ในช่วงปี 2537 มีบ้านจัดสรรสองแห่งเกิดขึ้นในบริเวณบ้านสันโป่ง คือ หมู่บ้านธรินภรณ์ และหมู่บ้านดวงเดือน เจ้าของที่ดินบริเวณที่ถูกนำมาทำเป็นบ้านจัดสรรสองแห่งนี้ส่วนใหญ่เป็นคนในอำเภอแมริม ซึ่งขายที่ให้กับหมู่บ้านจัดสรร ส่งผลให้ชาวบ้านสันโป่งที่เคยเช่านาในบริเวณดังกล่าวต้องไปหาที่นาเช่าที่อื่นทำแทน แม่บัวถา ชาวนาเช่ารายหนึ่งของบ้านสันโป่ง ไม่สามารถทำนาที่เธอเคยทำมานานได้หลังจากที่เจ้าของตัดสินใจขายที่ดินให้กับบ้านจัดสรร แม่บัวถาต้องไปทำนาในพื้นที่นอกหมู่บ้าน ซึ่งเจ้าของมาประกาศหาคนเช่านา โดยเสนอค่าเช่าเพียงไร่ละ 10 ถึงในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา การซื้อที่ดินเพื่อเก็งกำไร ทำให้ที่ดินเปลี่ยนมือไปเป็นกรรมสิทธิ์ของคนรวยในเมืองเพิ่มมากขึ้น และส่งผลให้ที่นาเป็นจำนวนมากในเขตรอบนอกของเมืองเชียงใหม่แปรสภาพมาเป็นที่รกร้างว่างเปล่า สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้เจ้าของที่นาไม่สามารถขายที่ดินได้ตามที่คาดหวังไว้ การปล่อยให้ชาวนาในพื้นที่ใกล้เคียงเช่าในราคาถูกจึงดีกว่าไม่ได้ผลตอบแทน

¹ ในการแบ่งกลุ่มฐานะหรือชนชั้นในหมู่บ้านชาวนาพื้นราบทั้งหมดนั้น ใช้เกณฑ์เดียวกันบ้านหาคีต นั่นคือกลุ่มครัวเรือนที่มีฐานะยากจน หมายถึงครัวเรือนที่มีรายได้ไม่เกิน 12000 บาทต่อปี ปานกลาง 12,001–60,000 บาทต่อปี รวย 60,001–120,000 บาทต่อปี และนายทุน มีรายได้มากกว่า 120,000 ต่อปีขึ้นไป

เสียเลย เพราะหาที่ดินถูกปล่อยทิ้งไว้นานเกินไป ก็จะกลายเป็นทุ่งไมยราบและต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปรับพื้นที่เป็นเงินค่อนข้างมาก

การเกิดขึ้นของบ้านจัดสรรยังทำให้ชาวบ้านสันโป่ง 4 – 5 รายตัดสินใจขายที่นาของตนให้กับบ้านจัดสรรเพราะได้ราคาดี ชาวบ้านบางคนบอกว่าที่ขายที่นาเป็นเพราะ “ลูกรับราชการ ไม่มีใครทำนาต่อแล้ว” บางคนอธิบายว่า “ที่นาใกล้เคียงขายกันหมด ทำให้เราต้องขายด้วย” ป้าจิ้น อายุ 63 ปี ขายที่นามรดกของสามีให้กับหมู่บ้านธรินภรณ์เป็นเงินประมาณล้านบาทเศษ เธออธิบายว่า “นามรดกมีประมาณ 10 ไร่ แบ่งกันในหมู่พี่น้องของสามี 3 คน แต่ละคนก็ได้ที่เพียง 3 ไร่ และที่นาบริเวณข้างๆ เจ้าของก็ขายให้บ้านจัดสรรหมด ป้าเลยจำใจต้องขายด้วย ตอนขายที่ร้องไห้เลย เพราะเคยทำกิน” แต่จนถึงทุกวันนี้ ป้าจิ้นก็ยังได้เงินค่าที่ไม่ครบ และยังคงทำงานรับจ้างหาเลี้ยงปากท้องอยู่ทุกวัน

การเกิดขึ้นของสนามกอล์ฟลานนาและกรีนวัลเลย์ในช่วงสิบปีมานี้ ทำให้ผู้หญิงบ้านสันโป่งร่วม 20 คนหันไปทำงานรับจ้างเป็นแคดดี้ โดยได้รับค่าตอบแทนในการออกรอบๆ ละ 140 บาท ในฤดูร้อนจะออกรอบประมาณสัปดาห์ละ 3 รอบ ส่วนฤดูหนาวสัปดาห์ละ 6 รอบ เมื่อรวมค่าตอบแทนและค่าทิปแล้ว แคดดี้แต่ละคนจะมีรายได้ประมาณเดือนละ 5,000 – 6,000 บาท ซึ่งทำให้ชาวบ้านสันโป่งหันมาให้ความสนใจกับอาชีพนี้เพิ่มมากขึ้น

การจัดการแรงงานในภาคเกษตร

การที่คนหนุ่มสาวจำนวนมากหันไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มขึ้น ประกอบกับการที่ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานให้เรียนหนังสือสูงขึ้น ทำให้แรงงานในภาคเกษตรลดลงอย่างชัดเจน แม้ว่าครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของบ้านสันโป่งยังคงทำการเกษตรอยู่ แต่โดยปกติแล้ว เรามักพบว่าแต่ละครัวเรือนอาจมีสมาชิกเพียงคนเดียวเท่านั้นที่ทำงานในภาคเกษตร เช่น สามีทำนา ภรรยารับจ้างเย็บผ้า ลูกสาวทำงานสนามกอล์ฟ ลูกชายทำงานรับจ้างก่อสร้าง เป็นต้น ความหลากหลายที่เพิ่มสูงขึ้นของอาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องมีรูปแบบในการจัดการแรงงานใหม่ โดยผสมผสานการจัดการแรงงานแบบเอามื้อเอววัน หรือการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม เข้ากับการจ้างแรงงานรายวัน ซึ่งมีทั้งการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินและข้าว รวมทั้ง เกิดเครือข่ายแรงงานในรูปของการจ้างเหมาในบางขั้นตอนของการทำงาน เมื่อแรงงานในครัวเรือนลดลง รูปแบบของการจัดการแรงงานแบบเอามื้อเอววัน จะมีเฉพาะในบางขั้นตอนของการผลิตเท่านั้น เช่น ในขั้นตอนของการถอนกล้า หรือเก็บเกี่ยว เป็นต้น รูปแบบของการจ้างเหมาเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในขั้นตอนของการปักดำ ส่วนการรับจ้างรายวันจะมีบทบาทสำคัญในช่วงเก็บเกี่ยว

บ้านสันโป่งมีกลุ่มรับจ้างเหมาปลูกนาสองกลุ่ม ซึ่งเริ่มก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณสิบปีที่ผ่านมา กลุ่มแรกมีสมาชิกทั้งหญิงและชาย 10 คน ส่วนกลุ่มที่สองมีสมาชิก 15 คน คุณสมบัติสำคัญของสมาชิกในกลุ่มรับเหมา คือต้องมีความชำนาญในการทำนา ทั้งสองกลุ่มนี้จะทำการเหมาปลูกนาเกือบทั้งหมดของที่บ้านสันโป่ง โดยคิดค่ารับเหมาปลูกนาไร่ละ 250 บาท แรงงานหนึ่งคนสามารถปลูกนาได้หนึ่งไร่ต่อวัน ระยะเวลาในการรับเหมาเริ่มตั้งแต่กลางเดือนกรกฎาคมถึงกลางเดือนสิงหาคม ชาวนาส่วนใหญ่จะใช้วันเดิมในการปลูกนา ใครเคยปลูกวันไหน เมื่อถึงปีต่อไปก็ใช้วันเดิมและหมุนเวียนไปตามลำดับ เมื่อทำนาในบ้านสันโป่งเสร็จสิ้นแล้ว กลุ่มรับจ้างเหมาปลูกก็จะไปรับจ้างหมู่บ้านใกล้เคียงอื่นๆ ต่อไป

โดยปกติแล้ว ค่าจ้างแรงงานในภาคเกษตรของบ้านสันโป่งตกประมาณวันละ 120 บาท ยกเว้นการตีข้าว ซึ่งเป็นงานยากและหนักจะมีค่าจ้างประมาณวันละ 200 – 250 บาท ในช่วงห้าปีมานี้ เริ่มมีแรงงานจากกลุ่มชนที่สูงจากอำเภอแม่แตงเข้ามารับจ้างในหมู่บ้าน โดยเข้ามารับเหมาเกี่ยวข้าวไร่ละ 500 บาท แต่ชาวบ้านสันโป่งไม่นิยมใช้แรงงานจากภายนอกและการเก็บเกี่ยวแบบเหมา เนื่องจากทำให้ต้นทุนการทำนาสูงเกินไป ในทางตรงกันข้าม ชาวบ้านนิยมใช้แรงงานในหมู่บ้าน เนื่องจากมั่นใจว่าแรงงานจะทำงานให้อย่างเต็มที่ การจ่ายค่าตอบแทนแรงงานมีอยู่สองแบบ คือ จ่ายเป็นเงินสด 120 บาทหรือจ่ายเป็นข้าวจำนวน 2 ถังข้าวเปลือก แม้ว่าการจ่ายเป็นข้าวเมื่อคำนวณเป็นเงินจะมีมูลค่าเพียง 100 บาท แต่แรงงานรับจ้างส่วนหนึ่งก็ยังพอใจกับค่าตอบแทนเป็นข้าว เพราะพวกเขาเห็นว่า “เอาข้าวกินได้นาน เอาเงินกินได้ครู่เดียว” วิธีคิดดังกล่าวมาจากการคำนวณว่าเมื่อเอาข้าวสองถังไปสีจะได้ข้าวประมาณ 16-17 ลิตร คราวเรือนที่มีสมาชิก 3 คนสามารถกินได้นาน 7-8 วัน ขณะที่เงิน 120 บาทใช้เพียงวันสองวันก็หมดไป หลายครัวเรือนที่ไม่ได้ทำนาเช่าหรือไม่มีที่นาเป็นของตนเองจึงนิยมรับค่าแรงเป็นข้าว

เทคโนโลยีการผลิต

ในอดีตเมื่อครั้งยังใช้ควายไถนา ผลผลิตที่ได้จากการทำนาจะหักค่าแรงควายแล้วจึงแบ่งผลผลิตแบบ “ผ่ากึ่ง” หรือแบ่งคนละครึ่งระหว่างชาวนาเช่ากับเจ้าของนา เช่น มีที่นา 10 ไร่ ได้ผลผลิตไร่ละ 60 ถังรวม 600 ถัง ชาวนาจะหักค่าแรงควาย 70 ถัง ที่เหลือ 530 ถังจึงนำมาแบ่งครึ่งกับเจ้าของนา แต่ในปัจจุบันการใช้แรงงานควายไถนาหายสาบสูญไปจากบ้านสันโป่งมากกว่าสิบปีแล้ว ชาวบ้านทั้งหมดหันมาใช้รถไถเดินตามในการทำนา ซึ่งการใช้รถไถในฐานะเครื่องมือการผลิตนั้นมีหลายแบบ เช่น ให้เจ้าของนาซื้อรถไถให้ โดยแบ่งผลผลิตคนละครึ่งโดยไม่ต้องมีการหักค่า แรงควาย ในบางครัวเรือนที่มีพี่น้องทำนาหลายคน จะรวมเงินกันซื้อรถไถเพื่อจะได้ไม่ต้องไป

เสียค่าเช่ารถไถ ชาวนาที่ทำการเกษตรเต็มตัวและมีที่ดินมาก อาจซื้อรถไถเป็นของตนเอง และยักรนำ รถไถไปรับจ้างไถนาในที่คนอื่นด้วย โดยปกติแล้ว ค่าจ้างรถไถไร่ละ 500 บาท

นอกเหนือไปจากการใช้รถไถเดินตามแล้ว การใช้ “รถโม” ก็เริ่มเข้ามาแทนที่การตีข้าวแบบเดิม คือ การตีครุ หรือการใช้กระดังขนาดใหญ่ไว้ฟาดข้าว ชาวบ้านสันโง่งที่ยังคงตีครุมักเป็นครัวเรือนที่สามีภรรยาช่วยกันทำนา และสามีเป็นคนฟาดข้าว รวมทั้งจ้างแรงงานรายวันมาเพิ่มเติมวันละ 200 บาท ชาวบ้านกลุ่มนี้อธิบายว่า หากใช้รถโม จะต้องขนฟางที่กองอยู่ในที่เดียวกัน แต่ถ้าใช้วิธีฟาดข้าวจะสามารถจัดการกับกองฟางบนที่นาเป็นจุดๆ ได้ง่ายกว่า อีกทั้งยังเป็นการประหยัดเงินค่าจ้างรถโม ชาวบ้านส่วนหนึ่งให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า ที่นาที่ไม่ได้ติดทางเข้าออกของรถโมไม่สามารถใช้รถโมได้ เนื่องจากหากปล่อยให้รถโมวิ่งผ่านจะทำให้ดินแข็ง ปลุกถั่วหลังทำนาไม่ได้ผลดี การจ้างรถโมมักเป็นที่นิยมสำหรับครัวเรือนที่ทำนาเพียงคนเดียว เช่น ผู้หญิงเป็นฝ่ายทำนามักใช้วิธีการจ้างรถโม เนื่องจากการตีข้าวเป็นงานหนัก ค่าจ้างรถโมคิดตามปริมาณข้าว คือ กระสอบถุงปุ๋ยละ 10 บาท และค่าขนลากอีกประมาณ 400 บาท หากทำนาประมาณ 5 ไร่ จะเสียค่าโมและ ค่าขนลากประมาณ 1,000 บาท

การเปลี่ยนแปลงค่าเช่านา

ค่าเช่านาในบ้านสันโง่งมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแต่เดิม ที่เคยทำนาผ่ากิ่งหรือจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิตครึ่งหนึ่ง หากแต่ในปัจจุบัน การจ่ายค่าเช่านามีหลากหลายรูปแบบ และขึ้นอยู่กับข้อตกลงกับเจ้าของนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนบ้านอื่นหรือคนในเมืองและอำเภอแมริม เช่น การจ่ายค่าเช่าเป็นเงิน ไร่ละประมาณ 1,000 บาท มักพบในกรณีที่เจ้าของที่นาอยู่ไกลจากบ้านสันโง่ง การนำข้าวไปส่งทำได้ลำบาก เจ้าของนาจึงขอรับเป็นเงินแทน บางรายมีการจ่ายค่าเช่านาเป็นข้าวโดยแบ่งผลผลิตคนละครึ่ง และเจ้าของนาเป็นผู้ซื้อรถไถให้ บางรายเช่านาแบบผ่าสาม คือ ผลผลิตแบ่งเป็นสามส่วน เจ้าของนารับไปเป็นค่าเช่าหนึ่งส่วน ผู้ผลิตได้สองส่วน บางรายจ่ายค่าเช่าตายตัวไร่ละ 15 ถึง และในช่วง 4-5 ปีมานี้ การจ่ายค่าเช่านาในบางพื้นที่เริ่มลดลงมาเหลือเพียงไร่ละ 10 ถึงข้าวเปลือก เนื่องจากมีที่นารกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ทำให้เจ้าของนาในบางพื้นที่เสนอให้เช่านาในอัตราค่อนข้างต่ำ

การเช่านาในบ้านสันโง่ง มักเป็นการเช่าที่สืบทอดกันมาในตระกูล เช่น พ่อมาเคยเช่าที่นาของขุนพัฒน์ เมื่อพ่อมาเลิกทำนาก็ยกให้ลูกทำนาสืบทอดไป เมื่อเจ้าของนาบางคนขายนาไป ชาวบ้านก็จะยังคงเช่าที่นาแปลงเดิมกับเจ้าของที่นาคนใหม่ จวบจนถึงช่วงเวลาสิบปีที่ผ่านมามีบ้านจัดสรรเริ่มรุกเข้ามาและส่งผลให้ชาวนาเช่าบางรายต้องไปหาที่นาแปลงใหม่บริเวณห่างไกลออกไปสำหรับทำนาสืบทอด

การปรับตัวของชาวนากับการผลิตในภาคเกษตร

แม้ว่าการผลิตในภาคเกษตร จะมีได้เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของครัวเรือนส่วนใหญ่ของบ้านสันโป่งอีกต่อไป หากแต่การเกษตรก็ยังคงผูกพันกับวิถีชีวิตและวิถีคิดของชาวบ้านสันโป่งอย่างแนบแน่น ชาวบ้านสันโป่งจำนวนไม่น้อยยังคงมีมุมมองที่ว่า การมีข้าวไว้กินเปรียบเสมือนเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับความมั่นคงในชีวิต ดังจะเห็นได้จากการที่แรงงานรับจ้างที่ไม่ได้เข้านาจำนวนหนึ่ง ยังคงเลือกที่จะรับค่าตอบแทนเป็นข้าวแทนเงิน ซึ่งเป็นวิธีการว่าจ้างแรงงานที่มีมาแต่โบราณ แม้ว่าบางครัวเรือนจะเริ่มมองว่าการทำนาในปัจจุบันต้องประสบปัญหาขาดทุน เพราะมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะจากค่าแรง ค่าปุ๋ย สารเคมี การว่าจ้างรถไถ รถโม เป็นต้น แต่ชาวบ้านสันโป่งก็ยังคงพยายามปรับตัวและผสมผสานรูปแบบของแรงงานแบบเก่า เช่น การเอามือเอารุ่น และขยายรูปแบบแรงงานแบบใหม่ในบางขั้นตอนของการปลูกข้าว รวมทั้งเลือกรับเทคโนโลยีในบางขั้นตอน เช่น การใช้รถไถ เป็นต้น ในขณะที่ขั้นตอนของการตีข้าวนั้น ครัวเรือนบางครัวเรือนก็ยังเลือกใช้วิธีการตีครุ แทนการใช้รถโม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปริมาณของแรงงานที่มีอยู่ในแต่ละครัวเรือนเป็นสำคัญ

สุทิน อายุ 50 ปี เป็นชาวบ้านสันโป่งคนหนึ่งที่ยังคงอาชีพทำนาเอาไว้ไม่เปลี่ยนแปลง สุทินไม่มีนาของตนเองแต่ทำนาของพ่อประมาณ 10 ไร่ เมื่อปีกลายได้ผลผลิตประมาณ 600 ถัง แบ่งให้พ่อ 100 ถัง เก็บไว้กินเองอีก 100 ถัง ที่เหลือขายให้กับพ่อค้าที่ตำบลป่าดัว ครอบครัวของสุทินมีด้วยกันทั้งหมด 4 ชีวิต คือ สุทิน ภรรยา และลูกสาวอีกสองคน คนโตเรียนจบราชภัฏลำปาง ส่วนคนเล็กเรียนอยู่มหาวิทยาลัยแม่โจ้ ภรรยาของสุทินยึดอาชีพเย็บเสื้อผ้าอยู่กับบ้าน ตัวสุทินจึงเป็นแรงงานในภาคเกษตรเพียงคนเดียว เขาใช้รถไถของตนเองไถนาด้วยตนเอง ใช้เวลาประมาณ 3 วัน อีกทั้งหว่านกล้าเอง แต่เมื่อถึงเวลาปักดำ สุทินต้องจ้างกลุ่มรับเหมาในหมู่บ้านโดยเสียค่าจ้างไร่ละ 250 บาท ในฤดูเก็บเกี่ยว สุทินจะจ้างแรงงานมาช่วยเกี่ยวข้าวโดยจ่ายค่าจ้างเป็นรายวัน อีกทั้งจ้างรถโมจากหมู่บ้านอื่นมาไม่ซ้ำ หลังเก็บเกี่ยว สุทินจะลงมือปลูกข้าวเหลือง โดยใช้แรงงานรับจ้างรายวันประมาณ 15 คน เป็นเวลาสองวัน และในฤดูเก็บเกี่ยวก็ว่าจ้างแรงงานมาทำการเก็บเกี่ยวเช่นเดียวกัน เมื่อปีกลาย สุทินได้เงินจากการขายข้าวเหลือง 190 ถังเป็นเงิน 34,200 บาท โดยมีต้นทุนการผลิตทั้งสิ้นประมาณหมื่นบาทเศษ ช่วงวันว่างจากการดูแลข้าวและข้าวโพด สุทินจะไปรับจ้างตัดหญ้าตามหมู่บ้านและรีสอร์ทแถบน้ำตกแม่สา เป็นรายได้เสริมอีกทางหนึ่ง สุทินเคยไปทำงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ ช่วงสั้นๆ ระยะเวลาหนึ่ง แล้วตัดสินใจกลับมาทำนาที่บ้าน เมื่อถามว่าทำไมเขายังคงทำนาอยู่ ไม่ออกไปรับจ้างเป็นงานประจำ เขาตอบว่า “ตั้งแต่เกิดจนโตก็เห็นแต่นา ไม่ทำนาก็ไม่รู้จะทำอะไร”

แม่บัวถา เป็นชาวบ้านสันโป่งอีกคนหนึ่งที่ยังคงมีความรู้สึกผูกพันกับที่นาและการปลูกข้าว แม่บัวถาปัจจุบันอายุ 58 ปี ในอดีตพ่อของแม่บัวถามีนาอยู่ 5 ไร่ แต่พอขายที่นาไป แม่บัวถาจึงเช่านาจากเจ้าของที่นารายหนึ่งในอำเภอแมริมจำนวน 15 ไร่ และทำนาผืนนี้มาเป็นเวลาหลายสิบปี จนกระทั่งเมื่อ 8 ปีที่ผ่านมา เจ้าของที่นาได้ขายนาให้กับโครงการหมู่บ้านจัดสรร แม่บัวถาจึงหันมาเช่านาของเจ้ทอง คนแมริม จำนวน 5 ไร่ โดยจ่ายค่าเช่านาไร่ละ 10 ถึง สามีของบัวถาทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ส่วนลูกสาวทำงานเป็นแคดดี้ที่สนามกอล์ฟลานนา และลูกชายทำงานรับจ้างก่อสร้าง บัวถาจึงเป็นแรงงานในภาคเกษตรเพียงคนเดียวในบ้าน สำหรับที่นา 5 ไร่ที่เช่าอยู่นั้น บัวถาต้องใช้จ่ายเงินในการจ้างรถไถ 3,000 บาท ค่าจ้างแรงงานถกกล้า 600 บาท ค่าจ้างเหมาปลูก 2,500 บาท ค่าจ้างเกี่ยวข้าว 1,200 บาท ค่ารถไถ 600 บาท ค่าขนลาก 400 บาท และค่าปุ๋ย 450 บาท โดยในบางขั้นตอน บัวถาจะแลกเปลี่ยนแรงงานเอามือเอารวันกับเพื่อนบ้านเพื่อประหยัดต้นทุนในการว่าจ้างแรงงาน นอกจากการทำนาแล้ว บัวถายังรวมกลุ่มกับชาวนาในหมู่บ้านรับจ้างเหมาปลูกนา

“เราทำนามาตั้งแต่สิบขวบ มีความชำนาญมาก เลยรวมกลุ่มกับพี่น้อง 3 คน ญาติอีก 3 คน และเพื่อนบ้านอีก 4 คน รวมเป็น 10 คนตั้งเป็นกลุ่มรับเหมาปลูกนาให้กับคนในและนอกหมู่บ้าน”

ค่าแรงจากการรับจ้างเหมาปลูกนั้น เธอจะนำมาเป็นต้นทุนในการปลูกข้าว แต่ละปี บัวถาได้ผลผลิตข้าวประมาณ 250 ถัง แบ่งให้เจ้าของนา 50 ถัง เก็บไว้กินประมาณ 100 ถังและที่เหลือขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อถึงที่นา หลังจากเก็บเกี่ยว บัวถาจะปลูกถั่ว โดยจ้างแรงงานรายวันมาช่วย และตัวเธอเองก็ทำงานรับจ้างอีกหลายอย่าง เช่น รับจ้างปั้นคันทนา รับจ้างปลูกถั่ว และทำน้ำพริกขายเป็นรายได้เสริม บัวถาเห็นว่าการรับจ้างโดยได้ค่าตอบแทนเป็นเงินอย่างเดียวไม่มั่นคงนัก แต่ควรทำนาเพื่อให้มีข้าวกินเสียก่อน หลังจากนั้นจึงเอาเวลาที่เหลือไปทำอย่างอื่น ซึ่งเธอก็ปฏิบัติเช่นนั้นมาตั้งแต่ยังเด็ก

“ตั้งแต่เล็กแล้ว แม่ไม่เคยเห็นชาวนาคนไหนทำนาอย่างเดียว แต่ต้องทำงานรับจ้างหรือหารายได้ทางอื่นมาเสริมด้วย เพียงแต่เดี๋ยวนี้ เราต้องการใช้เงินสดมากขึ้น และต้องทำงานหนักขึ้น เพราะมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น”

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวบ้านสันโป่งที่ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตรมักเป็นคนที่มียายุ 40-50 ปี ขึ้นไป ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงเห็นว่า การมีข้าวไว้กินตลอดทั้งปีเป็นรากฐานของความมั่นคงของชีวิต ที่เหลือจึงนำไปขายและใช้เวลาส่วนอื่นๆ นอกจากนั้นในการหารายได้เพิ่มเติม คนรุ่นนี้ยังคงยึดมั่นในพิธีกรรมทางการเกษตรเช่น พิธี “ก้างข้าวแสดก” พิธีตานข้าวกองกลางและตานข้าว

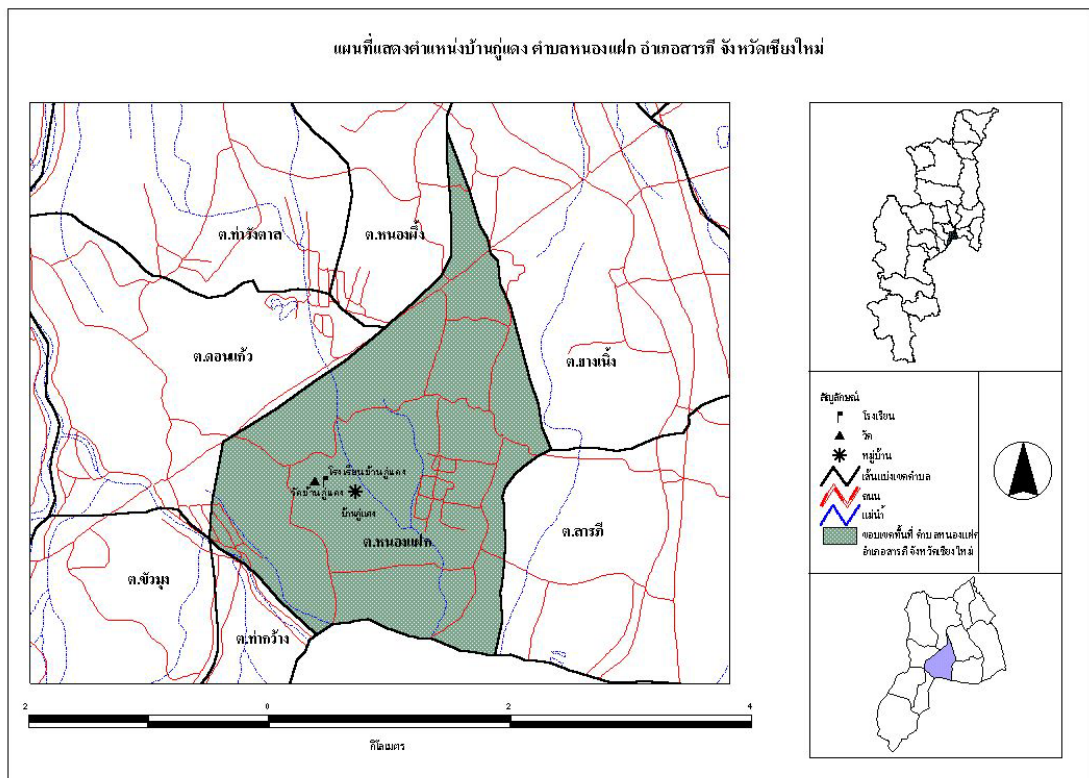
ลันบาตร และพิธีเลี้ยงผีฝ่าย เป็นต้น² เป็นต้น ในขณะที่คนรุ่นหนุ่มสาวจะให้ความสำคัญกับการทำงานรับจ้างที่มีรายได้ประจำ โดยมองว่ารายได้ที่เป็นเงินสดมีความสำคัญมากกว่าการทำงานในภาคเกษตร

ในแง่หนึ่ง การที่บ้านสันโป่งเป็นชุมชนใกล้เมืองและได้รับอานิสงส์จากการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ ตลอดจน ความต้องการที่ดินเพื่อสร้างบ้านจัดสรรมากขึ้น ทำให้ที่ดินเริ่มเปลี่ยนมือจากเจ้าที่ดินเดิมที่สร้างรายได้จากค่าเช่า ไปสู่เจ้าที่ดินรายใหม่ๆ ที่พยายามใช้ประโยชน์จากที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่น การทำบ้านจัดสรร สนามกอล์ฟ เป็นต้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินซึ่งมีน้อยอยู่แล้ว ยิ่งลดลงไปกว่าเดิม ชาวนาหลายครัวเรือนต้องดิ้นรนหาที่ดินผืนใหม่ที่อยู่นอกไกลออกไปจากเดิมเพื่อทำการเกษตร แต่ในอีกมุมหนึ่ง เราพบว่าชาวนารายย่อยยังคงสามารถผลิตข้าตนเองเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ยังมีครัวเรือนเกือบครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน ที่ยังคงทำการผลิตในภาคเกษตร สาเหตุส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะค่าเช่าถูก และที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าไม่ได้ใช้ประโยชน์ ยังคงมีอยู่ค่อนข้างมาก แต่การทำการเกษตรของชาวบ้านสันโป่งจะมีลักษณะที่เน้นพืชที่มีความมั่นคงค่อนข้างสูง โดยเฉพาะข้าวและถั่วเหลือง และในขณะเดียวกัน แต่ละครัวเรือนที่ทำการเกษตรก็มักมีสมาชิกเพียงคนเดียวที่ทำการเกษตร ในขณะที่คนอื่นๆ จะหารายได้จากการทำงานรับจ้างอื่นๆ ความยืดหยุ่นของการใช้แรงงานในรูปแบบต่างๆ เช่น การเอามือเอารวัน การจ้างเหมา หรือการจ้างเป็นรายวัน เริ่มผันแปรไปตามชนิดของพืช และประเภทของงานอย่างจำเพาะเจาะจงมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านสันโป่งก็เลือกที่จะประกอบอาชีพที่หลากหลาย ตั้งแต่ การรับราชการ การทำงานรับจ้าง การรับเหมาปลูกนา ทำสวน ตัดหญ้า แคคตัส เย็บผ้า ฯลฯ ความหลากหลายของอาชีพและความหลากหลายยืดหยุ่นของการผลิต ยังคงเป็นคุณลักษณะที่เราพบเห็นในสังคมชาวนาภาคเหนืออื่นๆ ด้วยเช่นกัน

² พิธีทำข้าวแสด เป็นพิธีที่ทำก่อนลงมือปลูกข้าวในช่วงกลางเดือนกรกฎาคม ชาวบ้านจะนำสวดดอกและนำข้าวใส่ไว้ตรงกลางสวดดอกไปไว้ที่หัวนา เพื่อบอกแม่ธรณีว่าจะทำการปลูกข้าว ขอให้ช่วยคุ้มครองให้ได้ผลผลิตที่ดี พิธิตานข้าวกองกลางและพิธิตานข้าวลันบาตร จะจัดในวันเพ็ญเดือนสี่ หรือประมาณเดือนมกราคม หลังฤดูเก็บเกี่ยว สองพิธีนี้จะจัดในวันเดียวกันที่วัดสันโป่ง โดยพิธิตานข้าวกองกลาง ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนจะนำข้าวไปถวายให้วัด ตามแต่ศรัทธา ข้าวที่ได้จากพิธีนี้จะนำไปขายเก็บเป็นเงินสำหรับจัดงานปอยหลวงหรืองานบุญอื่นๆ ส่วนพิธิตานข้าวลันบาตร จะมีบาตรวางไว้กลางศาลาวัด ชาวบ้านจะนำข้าวไปถวายเท่าใดก็ได้ แต่อย่างน้อยต้องใส่ให้ลันบาตร ส่วนพิธีเลี้ยงผีฝ่ายจะจัดในช่วงก่อนฤดูทำนา ประมาณเดือนกรกฎาคม โดยชาวบ้านที่ใช้น้ำเหมืองฝายจะร่วมกันออกเงินเพื่อเลี้ยงผีฝ่าย แต่เดิมพิธีเลี้ยงผีฝ่ายจะจัดอย่างใหญ่โต มีการล้มนว ในปัจจุบันเริ่มลดขนาดลง โดยใช้หัวหมูและเหล้าไปเลี้ยงผี การลดขนาดลงของพิธีเลี้ยงผีและเครื่องเซ่นไหว้ อาจเป็นดัชนีชี้วัดระดับความสำคัญของการผลิตในภาคเกษตรที่เริ่มลดความสำคัญลงเช่นเดียวกัน

บ้านกู่แดง

บ้านกู๋แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนชนบทที่ถูกศึกษามากที่สุดแห่งหนึ่งในเขตภาคเหนือตอนบน ทั้งจากนักวิชาการชาวต่างประเทศและชาวไทยมากมายหลายคน งานเขียนหลักๆ เกี่ยวกับบ้านกู๋แดงมีอยู่ 3 เล่มด้วยกัน คือ งานของคิงส์ฮิล (Kingshill 1965), พอตเตอร์ (Potter 1976) และวีระสิทธิ์ (Werasit 1988) ในขณะที่คิงส์ฮิล เขียนหนังสือเรื่อง “กู๋แดง” โดยวาดภาพหมู่บ้านชาวนาที่เรียบง่าย และสมานฉันท์ พอตเตอร์กลับให้ความสนใจกับ “โครงสร้าง” ของสังคมชาวนา และใช้กู๋แดงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นมายาคติของแนวคิดเรื่องโครงสร้างหลวมของนักวิชาการสำนักคอร์แนล ส่วนวีระสิทธิ์นั้นใช้กู๋แดงเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมชนบทภาคเหนือ

บ้านกู๋แดงตั้งอยู่ในพื้นที่ราบ ซึ่งในอดีตเป็นทุ่งนารอบหมู่บ้าน หากแต่ในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกข้าวเป็นสวนลำไย ทั้งในบริเวณบ้านของชาวบ้านและที่นารอบหมู่บ้าน ความเป็นหมู่บ้านชานเมืองซึ่งอยู่ระหว่างจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน อยู่ใกล้นิคมอุตสาหกรรมลำพูน อีกทั้งอยู่ใกล้ตลาดขนาดใหญ่ถึงสองตลาด คือ ตลาดหนองหอยและตลาดยางเนิ้ง ทำให้บ้านกู๋แดงได้รับอิทธิพลจากภายนอกค่อนข้างมาก ที่ดินเริ่มเปลี่ยนมือไปสู่นักค้าภายนอก และมี

การจัดทำโครงการบ้านจัดสรรใกล้ๆ กับหมู่บ้านอีกด้วย ในส่วนของการปกครอง บ้านกุแดงประกอบด้วย 2 หมู่บ้านทางการ คือ หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ซึ่งมีประชากรประมาณ 620 คน จากการสำรวจครัวเรือนทั้งสิ้น 211 ครัวเรือน ทำให้เราพบว่าอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนมากที่สุดคือ อาชีพรับจ้างทั่วไป จำนวน 101 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 46 รองลงมาคืออาชีพรับจ้างในโรงงาน คิดเป็นร้อยละ 16 ค้าขายร้อยละ 13 เกษตรกรรมร้อยละ 12 รับราชการร้อยละ 8 อาชีพรับจ้างในภาคเกษตรและอื่นๆ รวมกันอีกร้อยละ 5

ย้อนอดีต : เมื่อชาวกุแดงยังทำนา

หนังสือเรื่อง “โครงสร้างสังคมชาวนาไทย” ของแจ๊ค พอตเตอร์ (Potter 1976) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของการทำวิจัยสนามในบ้านกุแดงเมื่อสามสิบปีมาแล้ว ให้ภาพบ้านกุแดงว่าเป็นหมู่บ้านชาวนา ที่นอกจากจะทำการปลูกข้าวนาปีแล้ว ยังมีการปลูกกะเทียม ถั่วเหลืองและถั่วลิสงหลังการเกี่ยวข้าว ชาวบ้านติดต่อกับค้าขายกับคนภายนอกหมู่บ้าน เช่น ค้ากะเทียม ค้าลำไยและทำถั่วเน่าขาย นอกจากนี้ในกลุ่มชาวบ้านที่ฐานะดี ได้ส่งลูกหลานเข้าเรียนต่อในตัวเมืองเชียงใหม่ ขณะที่ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาหรือมีที่นาไม่พอกินนอกจากจะรับจ้างภายในหมู่บ้านแล้วยังเข้ามาทำงานรับจ้างในเมือง เช่น ผู้ชายทำงานก่อสร้าง ผู้หญิงเป็นคนรับใช้ตามบ้านในเขตอำเภอเมือง เป็นต้น

ที่ดิน โดยเฉพาะที่นาในบ้านกุแดงเริ่มมีการเปลี่ยนมือในช่วงราว 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อชาวบ้านบางครอบครัวได้รับมรดกเป็นที่นาผืนเล็กๆ ไม่เพียงพอสำหรับการปลูกข้าวเลี้ยงสมาชิกในครัวเรือน บางครัวเรือนจึงขายที่นาและอพยพไปอยู่ที่อำเภอฝาง โดยนำเงินจากการขายที่นาไปซื้อที่นาในเขตอำเภอฝางซึ่งราคาถูกกว่าหลายเท่า แตกต่างจากบ้านกุแดงที่พื้นที่ในการทำนามีอยู่อย่างจำกัดไม่สามารถบุกเบิกเพิ่มได้ ดังนั้นในปัจจุบันจึงมีเครือข่ายของคนกุแดง ไปมาหาสู่กับคนกุแดงที่ย้ายไปอยู่บ้านหนองดุ่ม อ.ฝาง จำนวนหนึ่ง การขายที่นานั้น มีทั้งเป็นการขายให้กับคนในหมู่บ้าน และการขายให้กับญาติพี่น้อง หากเป็นการขายในหมู่บ้านที่ได้รับมรดก จะเรียกว่าเป็น “การแก้เอาของพี่น้อง” หรือ “ซื้อแก้” โดยจ่ายเงินให้กับพี่น้องคนที่ขายให้ ทั้งนี้เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งมีที่ดินทำกินเพิ่มขึ้นจากที่ได้รับมรดก

นอกเหนือไปจากการทำนาและการปลูกพืชพาณิชย์เช่นถั่วเหลืองและถั่วลิสงแล้ว ชาวบ้านกุแดงยังนิยมทำสวนลำไย โดยแรกเริ่มเดิมทีนิยมปลูกลำไยในบริเวณบ้าน คนกุแดงรู้จักต้นลำไยมาไม่ต่ำกว่า 60 ปี รอบๆ ที่สวนบริเวณบ้านยังมีต้นลำไยเก่าแก่หลงเหลือให้เห็น โดยเฉพาะในบ้านของคนที่มีฐานะดี ลำไยยุคแรกเป็นพันธุ์กะโหลก ซึ่งมีเม็ดใหญ่และเนื้อบาง นอกจากรับประทานลำไยสดแล้ว ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจะนำเนื้อลำไยมากวนเก็บไว้กิน จนกระทั่ง

ราว 40 ปีที่ผ่านมา ชาวภู่แดงจึงเริ่มปลูกลำไยพันธุ์สีชมพู และยึดที่นำมาจากต่างอำเภอ เช่น อำเภอหางดง จ.เชียงใหม่ หรือ หนองช้างค้ำ จ.ลำพูน ชาวบ้านฐานะดีจะปลูกลำไยหลายสิบต้นในบริเวณบ้าน และจะเก็บขายให้กับคนต่างถิ่น เช่น เก็บใส่ล้อเกวียนเพื่อนำไปส่งที่สถานีรถไฟเพื่อไปขายต่อให้กับคนลำปาง เป็นต้น การขายลำไยเป็นการขายเหมาแข่งในสนนราคาที่ไม่แพงเท่าทุกวันนี้ แต่กระนั้นก็ตาม ลำไยเป็นพืชเงินสดที่ทำรายได้ให้กับชาวนาฐานะดีอย่างเป็นกอบเป็นกำเมื่อเปรียบเทียบกับปลูกข้าว

ยุคสมัยแห่งความเปลี่ยนแปลง : จากชาวนาสู่ชาวสวนลำไย

ในสังคมชาวนา การมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคเป็นหลักประกันความมั่นคงของครัวเรือน ชาวนาบ้านภู่แดงเคยคิดว่า การซื้อข้าวกินเป็นเรื่องน่าอับอาย เพราะแสดงว่าครอบครัวนั้นยากจน (Potter 1976: 55) แต่เมื่อเวลาผ่านไป 30 ปี การซื้อข้าวกินกลับกลายเป็นเรื่องปกติของแทบทุกครัวเรือน การปรับพื้นที่จากนาเป็นสวนลำไยเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการและเริ่มเร่งรัดมากขึ้นในช่วงระยะเวลากว่า 10 ปีที่ผ่านมาคือประมาณปี พ.ศ.2524-2535 พร้อมๆ กับที่ชาวบ้านมีช่องทางเข้าถึงรายได้ที่หลากหลายมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่แห่งนี้ไม่ห่างไกลจากตัวเมืองมากนัก การติดต่อระหว่างคนภู่แดงกับคนในเมืองค่อนข้างแน่นแฟ้นมาหลายสิบปี เช่น การติดต่อค้าขาย ถั่วเน่า ค้ากะเทียมให้กับพ่อค้าชาวจีนในตลาด ตลอดจน การประกอบอาชีพรับจ้างในตัวเมืองเชียงใหม่

จากแต่เดิมที่พื้นที่ทางการเกษตร มีไว้สำหรับการปลูกข้าวเพื่อความมั่นคงทางอาหาร คนภู่แดงที่ฐานะดีเริ่มส่งลูกเข้าไปเรียนต่อในเมือง ส่งผลให้แรงงานในหมู่บ้านลดน้อยลง โดยเฉพาะแรงงานในการทำนา และในอีกด้านหนึ่ง การศึกษายังเป็นการสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตด้วยช่องทางอื่นๆ เช่น เมื่อเรียนจบครู เข้ารับราชการ มีเงินเดือนประจำ เงินเดือนประจำนั่นเองที่ถือเป็นความมั่นคง มีความเสี่ยงน้อยแตกต่างจากวิถีชีวิตของชาวนาที่มีความเสี่ยงสูง ดังนั้นจึงต้องปลูกข้าวเพื่อสร้างหลักประกันให้กับชีวิต

ตัวอย่างเช่น ครอบครัวของครูพาณี เป็นชาวนาที่ฐานะดีมีที่นามากมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า เมื่อมาถึงสมัยพ่อของครูพาณี นอกเหนือจากที่นาแล้ว พ่อของครูพาณียังมีอาชีพเป็นครู มีเงินเดือนประจำ และจากการได้ติดต่อกับคนภายนอกมากกว่าครอบครัวอื่นๆ ครอบครัวนี้จึงนำลำไยเข้ามาปลูกในบ้านภู่แดงเป็นรายแรกๆ ปัจจุบันมีลำไยต้นที่อายุมากที่สุดประมาณ 60 ปี

พ่อของครูพาณี มีลูกสาว 2 คน ยึดอาชีพสอนหนังสือทั้งคู่ ครูพาณีรับราชการเป็นครูในโรงเรียนของรัฐบาล ส่วนอีกคนหนึ่งเป็นครูในโรงเรียนเอกชน ปัจจุบันครูพาณีลาออกจากราชการ มีเงินบำนาญ และมาดูแลสวนลำไยซึ่งมีอยู่เกือบ 20 ไร่ และยังมีที่นาอีก 8 ไร่ ที่ยังไม่ได้ปรับเป็น

สวนลำไย ที่นาเคยถูกทิ้งไว้โดยไม่มีใครทำนาช่วงเวลาหนึ่ง จนกระทั่งเมื่อ 5 ปี ที่ผ่านมา จนถึงปัจจุบันมีคนในหมู่บ้าน 2 รายเข้าทำนา โดยจ่ายค่าเช่านาทั้งหมด 3,000 บาทต่อปี

ในหนังสือของพอดเตอร์จากข้อมูลในอดีตเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา ครอบครัวของครูพาดิเป็นตัวอย่างของชาวนารวยที่มีที่ดินมาก ปัจจุบันครอบครัวนี้ก็ยังเป็นคนฐานะดีของหมู่บ้าน ชาวภู่แดงอธิบายว่า ครูพาดิฐานะดีเพราะว่า มีเงินเดือนประจำ มีสวนลำไยมากที่สุด เก็บลำไยขายเอง แทนที่จะเหมาสวนขาย ครูพาดิอธิบายว่าการเหมาขายลำไย มักถูกพ่อค้ากดราคาต่ำกว่าที่จะจ้างคนเก็บและออกไปขายเอง ขณะที่พ่อของครูพาดิส่งลูกออกไปเรียนหนังสือต่อในเมืองเชียงใหม่ เมื่อ 30 ปีก่อน ลูกของชาวนาฐานะยากจนก็ถูกส่งออกไปในเมืองเช่นกันแต่ไปเป็นแรงงานรับจ้าง เช่น ผู้หญิงภู่แดงหลายคนออกไปทำงานเป็นคนรับใช้ตามบ้านเรือน หรือไปช่วยขายของให้กับพ่อค้าแม่ค้าในตลาด

พรรณ วัย 43 ปีเป็นตัวอย่างของหญิงสาวชาวภู่แดง เริ่มต้นไปเป็นคนรับใช้ในเมืองเมื่อสามสิบปีก่อน และต่อมาทำงานเป็นลูกจ้างให้กับร้านขายผ้าที่ตลาดวโรรส เธอออกไปรับจ้างตั้งแต่วัยสาว จึงทำนาไม่เป็น แต่รับจ้างทำสวนได้บ้าง เธอลาออกจากการรับจ้างในเมืองและกลับมาอยู่ในหมู่บ้านได้ประมาณ 3 ปี ปัจจุบันแต่งงานแล้ว มีสวนลำไยประมาณไร่เศษ หนทางในการทำมาหากินของพรรณคือ เก็บกึ่งตัวเล็กๆ ขายในหมู่บ้าน ตอนเย็นพรรณและสามีจะไปวางลอบดักกิ้งตามร่องเหมือง และไปเก็บตอนเช้ามีดี มีรายได้จากการขายกิ้งวันละ 100 กว่าบาท ส่วนในตอนกลางวันก็ไปดูแลสวนลำไย หรือรับจ้างถางหญ้า

การขาดแคลนแรงงานสำหรับทำนาประการหนึ่ง และการเปลี่ยนมือของที่ดินอีกประการหนึ่ง ส่งผลให้การทำนาในบ้านภู่แดงลดลงอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบัน อาชีพเกษตรของชาวภู่แดงส่วนใหญ่เป็นการทำสวนลำไย ซึ่งไม่จำเป็นต้องดูแลตลอดทั้งปี โดยส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะเริ่มดูแลสวนลำไยในช่วงเดือนเมษายน โดยทำการใส่ปุ๋ย ถางหญ้า รดน้ำ และฉีดสารฆ่าแมลง การใส่สารโปรแตสเซียมคลอไรด์ จนไปถึงช่วงเก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม จากนั้นก็ปล่อยให้ต้นลำไยฟื้นตัว การผลิตในภาคเกษตรอื่นๆ นอกจากลำไยแล้วยังมีการปลูกพริก ถั่วเหลืองและผักพืชบ้าน ส่วนการทำนานั้นในปัจจุบันมีชาวนาเช่าอยู่เพียง 2 - 3 ครัวเรือนเท่านั้น

ชาวภู่แดงอธิบายว่าสาเหตุที่ชาวบ้านปรับเปลี่ยนที่นา มาทำสวนลำไยเพิ่มขึ้นว่าเป็นเพราะการทำนานั้นต้องใช้ต้นทุนสูงขึ้นเรื่อยๆ ต้องว่าจ้างแรงงานจากภายนอกหมู่บ้านโดยจ่ายค่าแรงเป็นเงินสด ชาวบ้านคิดเปรียบเทียบผลตอบแทนระหว่างข้าวกับลำไย และเพิ่มความไว้วางใจในการพึ่งพิงผลผลิตจากลำไยมากขึ้นเรื่อยๆ แม้ทุกคนปรารถนาจะมีรายได้จากการขายลำไยเหมือนกัน แต่โอกาสในการจะลงทุนปลูกลำไยระหว่างชาวบ้านที่ฐานะดี กับชาวบ้านที่ฐานะ

รองๆ ลงมาก็แตกต่างกันไป จะเห็นได้ว่า ในที่สวนแปลงหนึ่งๆ นั้น จะมีขนาดอายุของต้นลำไยไม่เท่ากัน

ชาวนาฐานะดีมักเป็นผู้ริเริ่มการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร และทุนมากกว่า เช่น ชาวบ้านที่มีที่ดินหลายแปลงจะเริ่มจากการปรับที่ดินบางแปลงเป็นสวนลำไย โดยการจ้างรถไถโคโรมาขุดร่องทำสวนลำไย และปลูกลำไยครั้งเดียวหลายสิบต้นบนที่ดินขณะเดียวกันก็ยังเก็บที่นาผืนอื่นๆ ไว้ปลูกข้าว จนกระทั่งอีกหลายปีต่อมาเกิดความมั่นใจในผลผลิตจึงขยายไปปลูกลำไยบนที่นาแปลงอื่นๆ

ตัวอย่างเช่น ลุงมูน อายุ 72 ปี เป็นเจ้าของสวนลำไย 16 ไร่ รวม 3 แปลง ลุงมูนเป็นลูกของคนมีฐานะในหมู่บ้านคนหนึ่ง เริ่มได้พันธุ์ลำไยอัดอมาจากลำพูนเมื่อ 40 ปีที่ผ่านมา และได้ขอซื้อที่นาจำนวน 3 ไร่ จากญาติคนหนึ่งซึ่งย้ายไปอยู่ที่อำเภอฝาง ลุงมูนปลูกลำไยประมาณ 100 ต้น ปัจจุบันเหลือลำไยอายุประมาณ 40 ปี จำนวน 70 ต้น ช่วงปีพ.ศ.2533 มีคนมาติดต่อขอซื้อที่นาจากลุงมูนไร่ละแสนบาท ลุงขายไป 5 ไร่ เพราะว่าที่นาตรงนั้นเป็นนาลุ่ม มีน้ำท่วมขังเป็นประจำ เงินที่ได้จากการขายที่นา ลุงมูนมาซื้อที่ยกร่องทำเป็นสวนลำไยอีก 1 ไร่ กับ 2 งาน

ผืนนาบ้านกู๋แดงแปรเปลี่ยนมาเป็นสวนลำไย ลำเหมืองที่เคยใช้กับที่นาถูกปรับมาใช้ส่งน้ำเข้าสวนลำไย

ลุงมูนเลิกทำนามาได้ 7-8 ปี แล้ว แม้จะมีที่ดินหลายแปลง แต่ลุงมูนก็ไม่คิดจะเก็บไว้เป็นที่นา ลุงให้เหตุผลว่าการทำนาอยู่ยากมีขั้นตอนหลายอย่างเมื่อเปรียบเทียบกับการทำสวนลำไย การจะมาแบ่งที่บางส่วนไว้ปลูกข้าวเป็นเรื่องที่วุ่นวายในการจัดการน้ำ แต่ถ้าเปลี่ยนจากที่นาเป็นสวนไปเลยก็จ้างรถแมคโครมาขุดร่อง ปลูกลำไยทั้งหมด โดยใช้ น้ำบาดาลและเดินท่อไปทั้งสวน ลงทุนครั้งเดียว ลุงมูนเห็นว่า ลำไยเป็นพืชที่ไม่ต้องเอาใจใส่มาก แตกต่างจากการปลูกข้าว หรือปลูกผักที่ต้องดูแลอย่างถี่ถ้วน แม้ผลผลิตจากลำไยตามฤดูกาลมีเพียงปีละหน แต่ก็ขายได้เงินจำนวนมาก ลุงมูนขายลำไยเหมาสวนทั้งหมด 11 ไร่ ในราคา 220,000 บาท ลุงแบ่งมรดกสวนลำไยให้กับลูกสาว 1 คน และลูกชาย 1 คน

วิธีคิดของลุงมูนคล้ายคลึงกับชาวบ้านส่วนใหญ่ในบ้านกู๋แดงที่มองว่า การใช้ที่ดินแปลงเล็กๆ ปลูกลำไย สามารถสร้างรายได้แตกต่างกันอย่างลิบลับจากการปลูกข้าว ดังนั้นจึงเป็นเรื่องสมเหตุสมผลสำหรับทุกคน ที่จะเลิกทำนาและหันมาปลูกลำไยแทน ลุงมูนมองว่าลำไยยังมีอนาคตสดใสสามารถทำรายได้ให้กับชาวบ้านไปอีกนาน แต่อีกหลายคนก็กังวลใจ เพราะราคาลำไยเริ่มตกต่ำเนื่องจากมีพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มขึ้น ดังนั้นทุกสวนจึงใช้สารเร่งลำไยนอกฤดูกาลในแบบที่แตกต่างกัน บางสวนเร่งนอกฤดูกาล บางสวนเร่งก่อนฤดูกาลเล็กน้อยเพื่อให้ได้ลำไยออกมาขายก่อนใครๆ บางคนเริ่มบ่นถึงค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงและค่าสารเร่งต่างๆ

ในด้านหนึ่ง การที่ชาวนาฐานะดีได้ขายผลผลิตจากลำไยทำให้ชาวนาที่มีฐานะรองๆ ลงมาเห็นช่องทางเพิ่มรายได้ แต่เนื่องจากพวกเขามีที่นาลน้อยและมีต้นทุนจำกัด การปลูกลำไยจึงค่อยๆ เริ่มจากครั้งละไม่กี่ต้นบนที่นาและค่อยๆ ขยายต่อไป โดยระหว่างที่รอลำไยโตจนเก็บผลผลิตได้ ก็สามารถหารายได้จากการปลูกพืชอื่นๆ

การขยายขยายสวนลำไยของชาวนาที่มีฐานะรองๆ ลงมา ค่อยๆ ขยายออกไปยังพื้นที่นาตอนบน โดยขุดร่องและทำคันดินไว้เพื่อปลูกกระเทียม ขณะเดียวกันก็แทรกกล้าลำไยลงไปบนคันดินนั้น เมื่อลำไยอายุได้ 3 ปี ก็สามารถเก็บผลผลิตขายได้บางส่วน จากนั้นชาวนาก็ค่อยๆ ยกร่องเพิ่มและขยายการปลูกลำไย ระหว่างที่ลำไยมีอายุไม่ถึง 4 ปี ชาวนาสามารถใช้ที่ดินระหว่างต้นลำไยปลูกกระเทียม ต่อมาในระยะหลังจึงปลูกผักสวนครัว และพริกเพื่อขาย

ชาวกู๋แดงอธิบายโดยตัวอย่างว่า ชาวนาที่มีที่ดินน้อยเช่น 1-2 ไร่ ถ้าปลูกข้าวกินก็ไม่เพียงพอสำหรับการบริโภคในครัวเรือน แต่หากปลูกลำไย ปีหนึ่งๆ สามารถมีรายได้หลายหมื่นบาท สำหรับชาวนาที่มีฐานะปานกลาง มีที่ดินราว 3-5 ไร่ ปลูกข้าวต้องใช้ต้นทุนหลายพันบาท แม้ว่าจะมีข้าวกินตลอดทั้งปี แต่หากนำที่นาดังกล่าวมาเป็นสวนลำไย ปีหนึ่งๆ ทำรายได้หลายหมื่น แบ่งเงินมาซื้อข้าวกินไม่ถึงหมื่นบาท หน้าที่ยังมีเงินเหลือจากการซื้อข้าวอีกไม่น้อย

อย่างไรก็ตาม การปรับเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไยของชาวบ้านทุ่งแดงย่อมส่งผลกระทบต่ออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากชาวนาไร่ที่ดินในบ้านทุ่งแดง ซึ่งมีอยู่ประมาณร้อยละ 35 ของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน การปรับเปลี่ยนที่ดินจากการทำนาเป็นสวนลำไย ทำให้ครัวเรือนเหล่านี้ซึ่งเคยเช่าที่นาหรือประกอบอาชีพรับจ้างจำต้องหาทางดินรนปรับเปลี่ยนรูปแบบของการประกอบอาชีพ เช่น

1.ชาวนารับจ้างหลายคนรวมกลุ่มกัน 4-5 คน ออกไปรับจ้างปลูกนาหรือปลูกถั่วเหลือง กระเทียม ฯลฯ บนที่นาของคนอื่นๆ ทั้งในและนอกหมู่บ้านทุ่งแดง วิธีนี้สามารถเป็นทางออกได้ในเวลาหนึ่งเนื่องจากที่นาของหมู่บ้านทุ่งแดงก็ค่อยๆเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากการทำนาเป็นสวนลำไย เป็นหมู่บ้านจัดสรร หรือใช้ที่ดินในรูปแบบอื่นๆ เช่นกัน

2.ชาวนาเช่าหรือรับจ้างบางกลุ่ม ใช้วิธีขออาศัยปลูกผักสวนครัวบนที่ดินในสวนลำไยของเจ้าของที่ดินที่มีฐานะดี ซึ่งลำไยในช่วงอายุไม่เกิน 4 ปี ยังมีขนาดไม่ใหญ่นัก ทำให้พื้นที่ระหว่างต้นลำไยสามารถทำเป็นแปลงผัก หรือแปลงพริกได้ การปลูกผักสวนครัวระหว่างต้นลำไยนี้ เป็นกิจกรรมที่เกิดประโยชน์กับทั้งเจ้าของสวนลำไยและชาวบ้านที่เข้าไปปลูกผัก กล่าวคือ สวนลำไยได้รับการดูแลเอาใจใส่ เพราะคนปลูกผักสวนครัวจำเป็นต้องตัดหญ้าและใส่ปุ๋ยให้กับพืชผักของตนอยู่แล้ว ส่วนคนปลูกผักสวนครัวสามารถใช้น้ำจากร่องน้ำที่มีอยู่ในสวนลำไยแห่งนั้น

อาชีพปลูกผักสวนครัว เกิดขึ้นอย่างเป็นล่ำเป็นสันในแถบอำเภอสารภีในราวปี พ.ศ.2536 เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน จากที่นาเป็นที่สวนลำไยขนาดใหญ่ การเปลี่ยนแปลงที่นาทั้งผืน มักเกิดขึ้นจากคนนอกที่มาซื้อที่ดินจากชาวบ้านติดต่อกันหลายๆ ผืนรวมเป็นผืนใหญ่ และปรับปรุงที่นาโดยการขุดร่อง ทำคันดินและลงต้นลำไยจำนวนหลายร้อยต้นในคราวเดียว ระหว่างที่รอต้นลำไยเติบโตนี้เอง จึงเกิดอาชีพปลูกผักสวนครัว ซึ่งเป็นช่องทางของรายได้สำหรับชาวบ้านจำนวนหนึ่ง จนกระทั่งในช่วงห้าปีที่ผ่านมา อาชีพปลูกผักเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากต้นลำไยเติบโตครอบคลุมพื้นที่ดินระหว่างต้นจนกระทั่งไม่สามารถปลูกผักอื่นๆ แทรกได้อีก

ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเลือกทำงานรับจ้างภายในหมู่บ้าน ด้วยเงื่อนไขต่างๆ กัน เช่นอายุค่อนข้างมาก มีภาระต้องเลี้ยงดูลูกหรือคนแก่คนเฒ่าในบ้าน มีงานหลักอื่นๆ เช่น ปลูกผักขาย หรือต้องดูแลสวนลำไยของตนเอง ดังนั้นการทำงานรับจ้างจึงไม่ได้จำกัดฐานะไว้แต่เฉพาะคนไม่มีที่ดินเท่านั้น แต่เงื่อนไขการทำงานรับจ้างรายวันในหมู่บ้านค่อนข้างยืดหยุ่น ทำให้ผู้รับจ้างยังคงรับผิดชอบงานอื่นๆ ของตนได้ พร้อมๆ กับที่สามารถใช้เวลาที่เหลือให้เกิดรายได้งอกเงยขึ้น

ช่วงเวลาที่ถือว่าเงินสะพัดที่สุด คือช่วงของการเก็บลำไย ราวเดือนกรกฎาคม-สิงหาคมของทุกปี แรงงานในหมู่บ้านจะหันมารับจ้างเก็บลำไยทั้งหมด อัตราการจ้างงานมีหลายอัตรา เช่น แรงงานชายขึ้นต้นลำไย วันละ 200-250 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของต้นลำไยว่าใหญ่แค่ไหน แรงงาน

หญิงที่รูดลำไยให้เป็นเม็ด (ลำไยร่วง) วันละ 120 บาท แรงงานที่เด็ดลำไยพร้อมกัน วันละ 150 บาท บ้านกู๋แดงมีการใช้สารเร่งเพื่อให้ลำไยออกนอกฤดูกาล งานรับจ้างเก็บลำไยยิ่งขยายเวลามากขึ้น บางสวนสามารถเก็บลำไยได้ตั้งแต่เดือนมิถุนายน และบางสวนสามารถเก็บลำไยในช่วงเดือนกันยายน นอกเหนือจากการรับจ้างเก็บลำไยตามฤดูกาล

งานรับจ้างตามฤดูกาลอีกชนิดหนึ่ง คือรับจ้างมัดถั่วเหลืองเพื่อไปทำถั่วเน่า งานนี้เป็นงานเก่าแก่ของบ้านกู๋แดง ซึ่งมีชื่อเสียงในเรื่องการทำถั่วเน่ามาหลายสิบปี แต่เดิมชาวกู๋แดงปลูกถั่วเหลืองเพื่อใช้ทำถั่วเน่าเอง แต่ปัจจุบันไม่มีการปลูกถั่วเหลืองแล้ว พ่อค้าในหมู่บ้านจะไปซื้อถั่วเหลืองจากที่อื่นๆ เช่น ในเขตอำเภอหางดง เพื่อนำมาจ้างแรงงานในหมู่บ้านมัด และทำถั่วเน่า นอกเหนือจากงานรับจ้างตามฤดูกาลที่เกี่ยวข้องกับถั่วเน่าและลำไยแล้ว เวลาที่เหลือของแรงงานในหมู่บ้านจะรับจ้างแกะกระเทียม โดยพ่อค้าและแม่ค้าในหมู่บ้านจะไปรับกระเทียมมาเพื่อให้คนในหมู่บ้านรับจ้างแกะ กิโลกรัมละ 1 บาท ถ้าเป็นกระเทียมเล็ก กก.ละ 2-3 บาท ชาวบ้านบางคนยึดอาชีพค้าขายโดยปรับเปลี่ยนสินค้าไปตามฤดูกาล เช่น ยามปกติค้ากระเทียม แต่เมื่อถึงฤดูลำไยก็จะหันมาค้าขายลำไย

อาชีพที่สร้างรายได้ให้กับชาวกู๋แดงมากที่สุดในปัจจุบัน คือ อาชีพรับจ้างนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านกู๋แดงจำนวนหนึ่งนิยมทำกันคือการไปทำงานที่โรงงานไม้กวาด ซึ่งตั้งมาประมาณ 10 ปี นอกจากนี้ยังมีโรงงานขอเบ็ด โรงงานบ่มใบยาสูบ รวมทั้งงานรับจ้างอื่นๆ ในตัวเมืองเชียงใหม่ และที่ โรงงานอุตสาหกรรมในนิคมฯ ลำพูน

การค้าขายของคนกู๋แดง ในช่วงฤดูลำไย เป็นช่วงที่มีธุรกิจเกี่ยวกับลำไยหลายลักษณะ หลายคนที่ทำการค้าขาย เช่น ค้ากระเทียม ค้าขายในตลาดนัด หรือขายผักในตลาดใหญ่ๆ ยุติการค้าขายประจำชั้วขณะ และหันมาค้าลำไยแทน เช่น เปิดร้านรับซื้อลำไยในหมู่บ้านเพื่อไปขายต่อให้กับโรงงาน หรือไปรับซื้อลำไยถึงหน้าสวนและนำไปส่งต่อให้กับโรงงาน นอกจากนี้ในกรณีที่เป็นลำไยขนาดใหญ่ มีผลผลิตที่ดี อาจมีการรับซื้อเหมาสวนซึ่งเป็นการซื้อที่ผู้ซื้อเก็บกำไรในอนาคตว่าลำไยจะราคาดี เจ้าของสวนแม้จะถูกกดราคา แต่ได้เงินเป็นก้อนโดยไม่ต้องลงทุนในเรื่องค่าแรงงานในการเก็บลำไย แต่หากผู้รับเหมาสวนไม่มีสายป่านยาวเพียงพออาจขาดทุนได้ง่าย เนื่องจากราคาลำไยตกต่ำลงอย่างมากโดยเฉพาะหลังจากที่มีการใช้สารเร่งเพื่อให้ผลผลิตออกนอก ฤดูกาล

นอกจากนี้ยังมีการรับซื้อลำไยเพื่อไปส่งต่อให้กับโรงงานลำไย (พร้อมเม็ด) ซื้อลำไยและส่งขายต่อให้กับพ่อค้าคนกลางในต่างจังหวัด โดยพ่อค้าในต่างจังหวัดเป็นผู้กำหนดราคาซื้อ และคนกลางที่ไปรับซื้อของชาวบ้านจะได้กำไรต่อกิโลกรัม เป็นต้น

ที่ดิน การซื้อเก็งกำไร และการหมุนกลับของชาวนา

ในยุคเศรษฐกิจรุ่งเรืองช่วงพุทธศักราชที่ 2530 พ่อค้าที่ดินได้เข้ามามากกว่าซื้อที่ดินแถบอำเภอสารภีเป็นจำนวนมาก ในบ้านกุ้แดง การซื้อขายที่ดินเริ่มต้นตัวก่อนหน้านั้นแล้วระยะหนึ่งโดยคนในหมู่บ้านที่ทำงานอยู่กรมที่ดินนายหนึ่งร่วมมือกับผู้ใหญ่บ้านในยุคนั้น ติดต่อขอซื้อที่นาจากชาวบ้าน โดยซื้อที่ที่เรียกว่า “นาหนอง” หรือ “ที่โง่ง” ที่นาบริเวณนี้มีปัญหาในการผลิตเนื่องจากน้ำจากเหมืองฝายไปไม่ค่อยถึง และเมื่อฝนตกหนัก น้ำก็จะท่วม พันธุ์ข้าวเดิมที่ชาวนาเลือกเพาะปลูกบนพื้นที่นาลักษณะนี้คือข้าวเจ้าพันธุ์ข้าวหลอบ เพราะเป็นข้าวที่มีลำต้นสูง ทนทานต่อน้ำท่วมได้ดี ผู้ใหญ่บ้านออกเดินสายคุยกับเจ้าของที่นาหนองเหล่านี้เกือบ 10 ราย จนกระทั่งรวบรวมที่ดินได้ราว 40 กว่าไร่ ไร่ละ 3,000 บาท จากนั้นที่นาหนองได้ถูกนำมาปรับปรุงและจัดสรรขายให้คนกับคนต่างถิ่นนายหนึ่ง ในราคาไร่ละ 30,000 บาท ต่อมาคนต่างถิ่นที่รับซื้อไว้ได้นำมาขายให้กับนายธนาคารคนหนึ่งในกรุงเทพฯ ราคา 10 ล้าน ในที่สุดเมื่อราวสองปีที่ผ่านมา ที่ดินผืนดังกล่าวได้ถูกธนาคารยึด และแปรสภาพเป็นที่รกร้าง

ในช่วงปี พ.ศ.2533 เริ่มมีการกว้านซื้อที่นาผืนใหญ่ ในลักษณะของการซื้อสะสมไปเรื่อยๆ เป็นระยะเวลานานนับปี ราคาที่นาจึงมีความแตกต่างกัน ตั้งแต่ไร่ละ 15,000 บาทไปจนถึง 30,000 บาท คนนอกที่มากว่าซื้อจะติดต่อคนในหมู่บ้านที่เป็นที่รู้จักหรือได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้าน ให้เป็นผู้ติดต่อทาบทามขอซื้อ เช่น ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7 เคยเป็นนายหน้ากว้านซื้อที่นาให้กับคนนอกมาหลายผืน อดีตผู้ใหญ่บ้านรายนี้เล่าว่า เขาจะเริ่มติดต่อขอซื้อที่ดินจากชาวบ้านแปลงแรกๆ ก่อน จากนั้นจึงเสนอให้ชาวบ้านที่ต้องการขายที่ดินไปรวบรวมเอกสารสิทธิ์ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนส.3ก หรือ โฉนด และถ่ายเอกสารมาให้

ผู้ใหญ่บ้านจะนำเอกสารสิทธิ์ไปให้กับเจ้าของเงินพิจารณาว่า อยากได้ที่ดินรูปทรงลักษณะใดจึงสวยงามเพียงพอที่จะนำมาเป็นที่จัดสรร หากเจ้าของเงินต้องการที่ดินบริเวณใดเป็นพิเศษ เพื่อให้ที่ดินทั้งแปลงสวยงาม ราคาที่ดินในบริเวณนั้นก็เพิ่มสูงขึ้น เช่นต้องการที่ดินที่เป็นทางออก ราคาอาจสูงถึงไร่ละ 90,000 บาท หรือที่ดินด้านหน้าเพื่อให้ที่ดินทั้งหมดมีรูปทรงสวยงาม อดีตผู้ใหญ่บ้านที่เคยเป็นนายหน้าบอกว่า ราคาที่ดินที่เขาทำการติดต่อซื้อขายเคยสูงสุดถึงไร่ละ 4 แสนบาท มีจำนวน 4 ไร่ เจ้าของเงินได้ทำการเปลี่ยนแปลงที่นาด้วยการขุดบ่อและนำดินมาถม โดยวาดฝันไว้ว่าจะนำที่ดินไปจัดสรรขาย คนนอกที่มาซื้อที่ดินมีทั้งเศรษฐีในเมืองเชียงใหม่ และคนต่างถิ่นเช่นคนกรุงเทพฯ วิธีกว้านซื้อที่ดินเป็นไปในลักษณะเดียวกันคือ เริ่มจากจุดเล็กๆ และขยายวงออกไป ชาวบ้านบางส่วนจำต้องขายเพราะเพื่อนบ้านได้ขายที่ดินไปแล้ว ขณะที่บางส่วนยินดีขายเนื่องจากราคาที่ดินสูงอย่างคาดไม่ถึง ความหวังของคนนอกที่ซื้อที่ดินผืนใหญ่ใกล้เคียงกันคือ

จัดสรรที่ขาย แต่ที่ดินผืนใหญ่หลายแปลงมีจุดจบใกล้เคียงกันคือกลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่า ส่วนหนึ่งชาวบ้านรู้ว่าถูกรัฐยึดไปแล้ว อีกส่วนหนึ่งเจ้าของที่ดินเหล่านั้นเลือกที่จะปล่อยที่ดินไว้ไม่ลงทุนสานฝันตามที่ตั้งใจไว้ แม้ที่ดินบางแปลงเปลี่ยนแปลงจากที่นาและลงทุนปลูกลำไยจ้างคนในท้องถิ่นดูแลในช่วง 2-3 ปีแรก แต่แล้วในที่สุดก็เงียบหายไป

ที่ดินรอบหมู่บ้านกุ่มแดงที่เคยเป็นที่นาเก่าจำนวนหนึ่ง จึงกลายเป็นพื้นที่ที่ยังมีร่องรอยของการปรับปรุงโดยการขุดร่อง ขุดบ่อ ถมที่ดินเพื่อจัดสรรขาย และขณะนี้ไม่มีรายขายขึ้นเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้แต่ไม่ชัดเจนนักว่าใครมาซื้อที่นาของพวกเขาไปบ้าง เพราะบางคนเคยเผลอหน้าเข้ามาในหมู่บ้านเพียงครั้งเดียวเท่านั้น การติดต่อซื้อที่ดินส่วนใหญ่ผ่านมือนายหน้า โดยเฉพาะผู้ใหญ่บ้าน มีชื่อเจ้าของที่ดินบางคนก็คุ้นหูอยู่บ้าง เพราะเคยจ้างคนกุ่มแดงเฝ้าสวนลำไย แต่แล้วก็เงียบหายไป

อดีตผู้ใหญ่บ้านกุ่มแดงประมาณว่า ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูนั้นมีชาวบ้านขายที่ดินประมาณร้อยละ 10 และเนื่องจากเจ้าของที่ดินรายใหม่เหล่านั้นทั้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า ทำให้มีชาวบ้านจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีทั้งชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ดินเดิมและไม่ใช่อีกเจ้าของที่ดินเดิม ขอลับเข้าไปทำกินบนที่นาเดิมนั้น ผู้ใหญ่บ้านยินยอมให้ชาวบ้านกลับเข้าไปใช้ที่ดินได้ โดยอ้างสภาพสองแบบด้วยกัน อย่างแรกคือ ในฐานะของนายหน้าและสืบเนื่องมาเป็นผู้ดูแลที่ดินของเจ้าของที่ดินรายใหม่ อีกฐานะหนึ่งคือฐานะของผู้ใหญ่บ้าน ที่ต้องดูแลความเรียบร้อย เนื่องจากที่รกร้างว่างเปล่า มีต้นหญ้าขึ้นมาก หากเจ้าของไม่ดูแลอาจทำให้เกิดไฟไหม้และลามไปยังที่ดินแปลงอื่นๆ ได้ ดังนั้นการที่มีคนมาเพาะปลูกบนพื้นที่ทำให้บริเวณนั้นได้รับการดูแล ที่ดินรกร้างว่างเปล่าจึงทำให้ชาวบ้านไร่ที่ดินกลุ่มหนึ่งหันกลับมาพลิกฟื้นการทำนาใหม่อีกระลอกหนึ่ง

คนทำนาที่ยังหลงเหลือในบ้านกุ่มแดง

ชาวบ้านกุ่มแดงให้เหตุผลของการเลิกทำนา ใกล้เคียงกับชาวบ้านในหมู่บ้านอื่นๆ คือ การทำนาในระยะหลังขาดทุนเนื่องจากทุกขั้นตอนของการผลิตต้องใช้เงิน นับตั้งแต่การไถนาจากที่เคยใช้ควายถูกทดแทนด้วยรถไถ ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบตอบแทนเอามื้อเอว้นถูกแทนที่ด้วยการจ้างแรงงานที่ตอบแทนเป็นเงิน การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น หน้าข้าวราคาข้าวยังตกต่ำ นอกเหนือจากปัญหาขาดทุน บ้านกุ่มแดงยังมีปัญหาขาดแคลนน้ำ เนื่องจากบ้านกุ่มแดงอยู่ปลายน้ำของฝายท่าวังตาล ขณะที่ชาวบ้านต้นน้ำใช้น้ำในการเกษตรมากขึ้น ทำให้คนที่อยู่ปลายน้ำได้น้ำน้อยลง และมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งเพื่อแย่งน้ำอยู่เป็นประจำ คนจำนวนหนึ่งให้เหตุผลว่า การทำนาต้องมีคู่ คือ ต้องทำกันหลายๆ แปลง เป็นกิจกรรมรวมหมู่ เนื่องจาก ต้องมีความร่วมมือในเรื่องการทำเหมืองฝาย และยังมีปัญหาเรื่องหนุมากัดกินข้าวหากทำนาเฉพาะของ

ตนแปลงเดียว ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อมีชาวบ้านละเลิกจากการทำนาจึงมีการเลียนแบบและเลิกทำนาตามกันไปเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตาม หากมองเหตุผลของการเลิกทำนาจากครัวเรือนของชาวনারายย่อยแล้วเรากลับพบเงื่อนไขในการตัดสินใจที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นท่ามกลางเหตุผลต่างๆ ในการเลิกทำนา บ้านกู๋แดง จึงยังหลงเหลือคนที่ปลูกข้าวอยู่ประมาณ 4-6 ราย อยู่ในวัย 40-60 ปี

ป้าพร อายุ 60 ปี เป็นคนลำพูน แต่งงานกับสามีซึ่งเป็นคนกู๋แดง เมื่อ 40 ปีก่อน ทั้งคู่ได้ขอซื้อที่ดินจากญาติห่างๆ ในหมู่บ้านกู๋แดง ซึ่งขายที่เพราะแต่งงานไปอยู่ที่อ.เชียงดาว ที่ดิน 4 ไร่กับ 2 งาน เงินที่ซื้อที่ดินเป็นเงินกู้สหกรณ์ จากนั้นจึงค่อยๆ ปลูกกระเทียม ถั่วลิสงและถั่วเหลือง เลี้ยงเป็ด นำควายไปรับจ้างไถนา ในช่วง 20 ปีมานี้ สามีของป้าพรทำงานเป็นภารโรงที่วิทยาลัยแห่งหนึ่งในลำพูน และมีมรดกเป็นทีนาประมาณ 2 ไร่เศษ จากนั้นจึงซื้อที่นามรดกในสวนของพี่สาวอีก 1 ไร่ ราคา 20,000 บาท และซื้อที่นาติดกัน อีก 3 งาน ราคา 19,000 บาท ป้าพรกับสามีจึงมีที่ดิน 2 ฝืน ได้แก่ ฝืนแรกเป็นที่นาซึ่งซื้อมาตั้งแต่เริ่มแต่งงาน จำนวน 4 ไร่กับ 2 งาน และฝืนที่สองเป็นที่นามรดกรวมกับที่นาที่ซื้อเพิ่มในภายหลัง

ป้าพรปรับปรุงที่นามรดกเป็นส่วนลำไย โดยทยอยปลูกต้นลำไยเป็นระยะๆ ในส่วนลำไยแห่งนี้จึงมีลำไยขนาดและอายุต่างๆ กัน โดยที่สวนตอนบน มีลำไยอายุ 20 กว่าปี จำนวน 28 ต้น ลำไยตอนล่าง อายุ 10 ปี จำนวน 57 ต้น และลำไยอายุ 4 ปี อีก 50 กว่าต้น ระหว่างที่ต้นลำไยยังเล็ก ป้าพรปลูกผักขายให้กับแม่ค้าในหมู่บ้านซึ่งนำไปขายที่ตลาดในเมืองอีกทอดหนึ่ง ที่สวนลำไยแห่งนี้ ได้ขุดบ่อเพื่อนำมาที่มากมเป็นเนินปลูกลำไย และทำเป็นบ่อเลี้ยงปลาไนและปลาตะเพียน ไข่กิ้งและขาย ป้าพรเล่าว่า เมื่อครั้งที่ขุดร่องถมดินปลูกลำไย คนเฒ่าคนแก่บอกว่า อย่าไปขุดหมด ไม่งั้นจะไม่มีข้าวไว้กิน เก็บที่เอาไว้ทำนาบ้าง

เมื่อปีพ.ศ.2533 ช่วงที่ชาวบ้านในกู๋แดงขายทีนา ป้าพรก็ได้รับการติดต่อขอซื้อนาเช่นกัน ในราคาไร่ละ 400,000 บาท จำนวน 4 ไร่ 2 งาน เหตุที่ราคาสูงเนื่องจากทีนาของป้าพรจะทำให้ที่ดินแปลงใหญ่ทั้งแปลงได้รูปร่างที่สวยงาม ป้าพรเคยเจอเจ้าของที่ดินเพียงครั้งเดียวเท่านั้น รู้เพียงว่าเป็นคนจังหวัดนนทบุรี และเคยติดต่อกันทางโทรศัพท์บ้างเป็นครั้งคราว

ป้าพรบอกว่าสาเหตุที่ตัดสินใจขายนาเป็นเพราะไม่มีแรงงาน ทำอยู่คนเดียว จึงจำต้องว่าจ้างแรงงาน เมื่อขายทีนาให้กับคนอื่นไปแล้ว เว้นช่วงไปหลายปี ฝืนดินที่เคยใช้ทำประโยชน์กลับไม่ได้รับการเอาใจใส่แต่อย่างใด ป้าพรขอเจ้าของที่ดินกลับเข้าไปทำนาอีกครั้ง หากแต่ในเวลานี้การทำนากลับสะดวกมากขึ้นเนื่องจากเจ้าของที่รายใหม่ได้ขุดร่องทำให้มีน้ำใช้ในการทำนา ดังนั้นทุกฤดูกาลทำนา ป้าพรจะเสียเงินจ้างรถไถประมาณ 1300 บาท เสียค่าจ้างปลูกอีกไร่ละ 600 บาท

จำนวน 3 ไร่ และจ้างเกี่ยว แต่ละปี ป่าพรได้ผลผลิต 200 กว่าถัง สมาชิกในครอบครัว 4 คน กินไม่หมด พอข้าวใหม่ออกก็จะสีข้าวเก่าออกไปขายให้คนในหมู่บ้าน

ป่าพรวนเวียนอยู่กับงานในที่นาที่สวนตามฤดูกาล เมื่อถึงฤดูทำนา ก็แบ่งเวลามาทำนาบางส่วน ดูแลสวนลำไย โดยการไปเปิดน้ำเข้าสวน น้ำที่ใช้เป็นน้ำบาดาลและใช้วิธีเดินท่อดัดสปริงเกอร์ ทำให้งานไม่หนักมาก เมื่อถึงหน้าลำไย ป่าพรขายเหมาสวนปีหนึ่งได้เงินจำนวนไม่น้อย และใช้เวลาที่เหลือออกไปรับจ้างเก็บลำไยตามสวนของเพื่อนบ้าน ป่าพรและครอบครัวไม่ต้องซื้อข้าวกิน ปลูกผักไม้ใส่ยาฆ่าแมลงในสวนลำไยของตน และเลี้ยงปลาไว้กิน ทั้งผักและปลาถ้ามีเหลือกินจะนำออกขาย

บัวคำ อายุ 45 ปี เป็นชาวบ้านภูแดงอีกรายหนึ่งที่ยังคงทำนาอยู่ในปัจจุบัน บัวคำเกิดในครัวเรือนของชาวนาไร่ที่ดิน พ่อแม่ของบัวคำมีที่นาเพียงน้อยนิดและขายไปนานแล้ว ทำให้เธอและสามีต่างไม่มีที่นามรดก บัวคำและสามีจึงยึดอาชีพรับจ้างทำนาผ่ากิ่งมาตลอด โดยทำนาของคนในหมู่บ้านใกล้เคียง จำนวน 4 ไร่ และแบ่งครึ่งผลผลิต ต่อมาเจ้าของที่นาได้ปรับปรุงที่เป็นสวนลำไยการทำนาผ่ากิ่งจึงยุติลง แต่ชีวิตการเป็นชาวนาของทั้งคู่ไม่ได้ยุติลงตามไปด้วย

บัวคำไปขอทำนาบนที่นาเดิมของคนภูแดงที่ขายให้กับคนต่างถิ่นจำนวน 3 ไร่ โดยติดต่อผ่านคนดูแลที่ให้กับเจ้าของที่ดินผืนนั้น บัวคำบอกว่า สาเหตุที่ทำนาอยู่เพราะไม่ค่อยมีเงิน อยากมีข้าวไว้กิน และการทำนาก็ไม่ได้เสียเวลามากมายอะไร แรงงานที่ใช้ก็เป็นแรงงานของตนเองและสามี สำหรับค่าใช้จ่ายปีหนึ่งๆ ประมาณ 2000 กว่าบาทสำหรับค่ารถไถและปุ๋ย ก็ได้ผลผลิต 100 กว่าถังแล้ว พอกินไปตลอดทั้งปี

นอกจากการทำนาเพื่อเอาข้าวไว้กิน บัวคำยังปลูกผัก และพริกขาย โดยอาศัยที่ดินของเจ้าของสวนลำไยที่ต้นลำไยยังเล็กอยู่ เมื่อลำไยสวนนั้นโตขึ้นก็ย้ายไปสวนอื่นที่ต้นลำไยยังเล็กอยู่ ปัจจุบันบัวคำปลูกข้าว 3 ไร่ และทำสวนผัก และพริกไว้เก็บขาย และเช่นเดียวกับคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน ที่ฤดูกาลเก็บลำไยเป็นช่วงหาเงินคล่องมือ บัวคำก็จะหารายได้จากการออกเก็บลำไยวันละ 120 บาท ส่วนสามีไปรับจ้างคัดลำไยวันละ 200 บาท หนทางดิ้นรนของบัวคำจึงใกล้เคียงกับวิถีชีวิตของชาวนาในอดีต คือ ทำนาเพื่อมีข้าวกิน เวลาที่เหลือปลูกผักสวนครัวออกขาย และทำงานรับจ้างตามฤดูกาล

โครงสร้างสังคมชาวนา

ในการบรรยายภาพสังคมชาวนาบ้านภูแดงเมื่อสามสิบปีก่อน แจ็ค พอตเตอร์เสนอว่าสังคมชาวนาไทยประกอบไปด้วยโครงสร้าง 11 ประการที่ประกอบเป็นชุมชนชนบท คือ วงจรครอบครัวขยาย ระบบเครือญาติและการนับญาติสองฝ่าย ความเป็นเพื่อนและเพื่อนบ้าน กลุ่ม

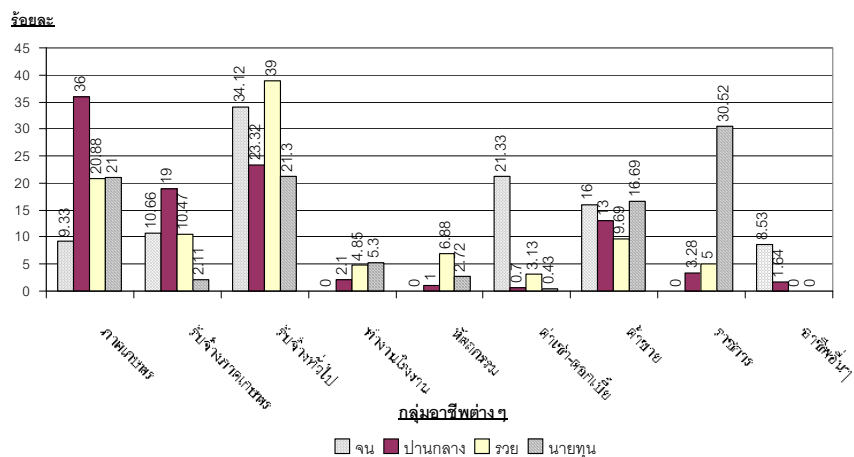
แลกเปลี่ยนแรงงาน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสและผู้เยาว์ การแบ่งชนชั้นและสถานภาพ ความ เป็นสมัครพรรคพวก กลุ่มการเมือง การแบ่งส่วนในหมู่บ้านหรือกลุ่มบ้าน หน่วยการปกครอง หมู่บ้าน และวัด

หากเปรียบเทียบภาพของบ้านกู๋แดงที่พอตเตอร์วาดเอาไว้ กับบ้านกู๋แดงในปัจจุบัน เราจะ มองเห็นการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นหลายประการด้วยกัน ครอบคลุมขยายซึ่งเคยเป็น ฐานของแรงงานสำคัญในสังคมชาวนา เริ่มหมดความหมายลงอย่างรวดเร็ว แม้ว่าวัดและความ เป็นเพื่อนบ้าน ยังคงเป็นรากฐานของความเป็นชุมชนอย่างสำคัญ การจัดงานบุญงานปอยและการ ลงแขกทำความสะอาด ซ่อมแซมหรือก่อสร้างเพิ่มเติมวัดยังคงเป็นกิจกรรมที่มีนัยสำคัญสำหรับ ชาวกู๋แดง แต่ในขณะเดียวกัน ครัวเรือนเริ่มมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มมากขึ้น ระบบเครือ ญาติซึ่งเคยวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดที่อยู่อาศัยภายหลังการแต่งงานแบบมาตุพงษ์ หรือการที่ ฝ่ายชายย้ายเข้าบ้านฝ่ายหญิง ก็เริ่มไม่มีความชัดเจนอีกต่อไป สามีย้ายไปอยู่บ้านภรรยา พอๆ กับ ที่ภรรยาย้ายไปอยู่บ้านของสามี เงินและการว่าจ้างแรงงานเป็นเงินสด เข้ามาแทนที่กลุ่ม แลกเปลี่ยนแรงงานอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อาวุโสกับผู้เยาว์ก็เริ่มคลอนแคลนลง เพราะเด็กรุ่นใหม่มีการศึกษาสูงและนิยมออกไปทำงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ความเป็นสมัครพรรค พวก และกลุ่มการเมืองก็ผันแปรไปตามระบบหัวคะแนนของพรรคการเมือง ผู้ใหญ่บ้านกลายเป็น นายหน้าค้าที่ดินที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของคนนอกหมู่บ้าน มุมมองในลักษณะแก่นสาร นิยมของพอตเตอร์ ซึ่งวาดภาพชุมชนชาวนาในลักษณะที่ยึดติดกับพื้นที่ จึงไม่อาจช่วยอธิบายการ เปลี่ยนแปลงและพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนชาวนาได้อีกต่อไป

บ้านสันโป่ง แม่วาง

บ้านสันโป่ง อ.แม่วาง จ.เชียงใหม่ ตั้งอยู่ในเขตที่ราบซึ่งมีความเหมาะสมต่อการผลิตทาง การเกษตรเป็นอย่างยิ่ง ตัวหมู่บ้านอยู่ห่างจากอำเภอเมืองเชียงใหม่ประมาณ 30 กิโลเมตร มี ครัวเรือนประมาณ 200 ครัวเรือน หากเปรียบเทียบกับหมู่บ้านชาวนาพื้นราบอีกสามหมู่บ้านที่เรา ทำการศึกษา คือ บ้านกู๋แดง บ้านปิง หรือบ้านสันโป่งแมริม บ้านสันโป่งแม่วางนับได้ว่าเป็นหมู่บ้าน ที่ยังคงมีการผลิตในภาคเกษตรมากที่สุด จากการสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมจากครัวเรือน ทั้งสิ้น 151 ครัวเรือน พบว่ารายได้หลักของครัวเรือนมาจากอาชีพการเกษตรมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 41 รองลงไปเป็นอาชีพรับจ้างทั่วไปร้อยละ 18 ค้าขายร้อยละ 13 รับราชการร้อยละ 11 รับจ้าง ในภาคเกษตรร้อยละ 10 และรับจ้างโรงงานร้อยละ 4 ในบ้านสันโป่งแม่วาง จำนวนชาวนาไร้ที่ดินมี สัดส่วนสูงถึงร้อยละ 28 ของครัวเรือนทั้งหมด

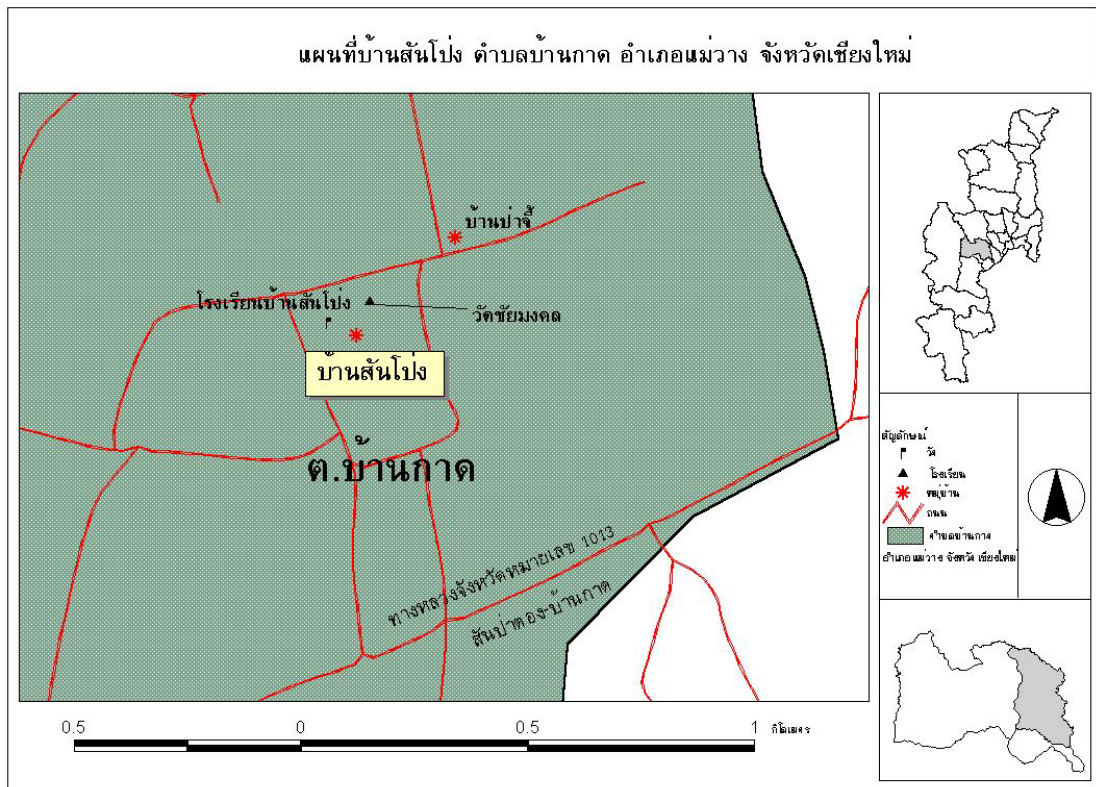
**แผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในแต่ละชั้นจำแนกตามกลุ่มอาชีพ
(บ้านสันโป่ง -แม่วาง)**

แม้กระนั้นก็ตาม กลุ่มอาชีพการเกษตรและรับจ้างในภาคเกษตรยังคงประกอบเป็นประชากรถึงกึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดในหมู่บ้าน อาชีพเกษตรยังคงเป็นรายได้สำคัญสำหรับเกษตรกรรายย่อยที่มีฐานะปานกลางและที่มีฐานะดีหรือรวย ชาวบ้านสันโป่งส่วนใหญ่ทำการเกษตรแบบเข้มข้น ได้แก่ การปลูกข้าวนาปี ซึ่งชาวบ้านจำนวนหนึ่งเก็บข้าวไว้กิน ขณะที่บางส่วนขายข้าวทั้งหมดและซื้อข้าวสารกิน ถัดจากนั้นจะปลูกหอมหัวใหญ่ทั้งแปลงหรือ สลับกับการปลูกข้าวนาปรัง ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นข้าวเจ้า และเป็นการปลูกเพื่อขาย รวมทั้งปลูกข้าวโพดต่อเนื่องภายหลังการเก็บเกี่ยวหอมใหญ่ นอกเหนือไปจากการทำนาและปลูกพืชพาณิชย์แล้ว การเลี้ยงหมูนับเป็นอาชีพที่มีนัยสำคัญเพิ่มขึ้น ในหมู่บ้านมีโรงหมู 15 โรง มีการเลี้ยงหมูโรงละประมาณ 500 ตัว โดยชาวบ้านลงทุนที่ดินและสิ่งก่อสร้างและแรงงาน แต่ลูกหมู ยา และอาหารจะรับจากบริษัทเอกชนรายใหญ่ที่จะรับซื้อหมูจากชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง การทำโรงหมูจึงมีลักษณะเป็นการรับจ้างเลี้ยงหมูให้กับบริษัทเอกชน แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการจ้างงานขึ้นในหมู่บ้านจำนวนหนึ่ง

นอกเหนือไปจากการเกษตรแล้ว อาชีพรับจ้างในโรงงาน โดยเฉพาะโรงงานแปรรูปอาหารในเขตอำเภอแม่วางและสันป่าตอง นับเป็นอาชีพที่มีความสำคัญต่อรายได้ของชาวบ้านค่อนข้างมาก รองลงไปคืออาชีพรับราชการซึ่งในปัจจุบันกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญสำหรับชาวนานายทุนและชาวนารวยในบ้านสันโป่ง อาชีพรับจ้างทั่วไป เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ทำรายได้แก่ครัวเรือนจำนวนมาก ซึ่งงานส่วนใหญ่ก็เกี่ยวเนื่องกับกิจกรรมการผลิตในหมู่บ้าน เช่น รับจ้างทำนาหอมใหญ่ ลั่นจี่ ลำไย มะม่วง รวมถึงการเป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปในเขตอำเภอแม่วาง สันป่าตอง

และอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ นอกจากนั้น บางครัวเรือนเปิดร้านค้าของชำและร้านก๋วยเตี๋ยว
ใน หมู่บ้าน

การถือครองที่ดินและการเปลี่ยนแปลงการผลิต

ในช่วงประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา การถือครองที่ดินในบ้านสันโป่งมีการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างไม่มากนัก ขณะที่จำนวนครัวเรือนของบ้านสันโป่งเพิ่มจาก 67 ครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 2470 มาเป็น 96 ครัวเรือนในช่วงทศวรรษที่ 2490 และเป็น 200 ครัวเรือนในปัจจุบัน แต่ครัวเรือนไร้ที่ดินก็ยังคงคิดเป็นประมาณ 1 ใน 3 ของครัวเรือนทั้งหมด (Anan 1984: 178) ชาวนากลางและชาวนารวยยังคงทำกินบนที่ดินของตนเองซึ่งมีขนาดเล็กลงจากค่าเฉลี่ยครัวเรือนละ 9.6 ไร่ เมื่อ 70 ปีก่อน มาเป็นครัวเรือนละ 4.3 ไร่ในปัจจุบัน

ตามความทรงจำของชาวบ้าน ที่ดินทางซีกเหนือทั้งหมดของวัดสันโป่ง เคยเป็นของเจ้าอินทนนท์ และมีหลองข้าวขนาดใหญ่ ชาวบ้านสันโป่งที่อายุเกิน 60 ปีขึ้นไปยังคงจำได้ว่าตนเคยไปแบกข้าวเข้าหลองให้กับเจ้าคนนี้ พ่อหลวงจม สท.แห่งบ้านสันโป่ง ปัจจุบันอายุ 62 ปี เล่าว่า เมื่อตอนเด็กๆ เขาจำได้ว่าคนส่วนใหญ่ในบ้านสันโป่งทำนาของเจ้า และใช้วิธีหักค่าหัวนา ตัวเขาเองยังจำภาพที่ตนเองไปช่วยลากข้าวเข้าหลองข้าวแถวโรงเรียนบ้านสันโป่งได้ คนเฒ่าเคยเล่าให้

พ่อหลวงจมพั่งว่า พ่อของเจ้าอินทนนท์คือเจ้าอินทวโรธ จะชี้ข้างแล้วก็ชี้ที่นาพร้อมกับเอาไม้ปักเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเจ้าของ ตลอดที่นาแถบบ้านกาดถึงสันป่าตอง เมื่อพ่อหลวงจมอายุได้ประมาณ 30 ปี เขาเคยไปขอซื้อที่ดินจากเจ้าอินทนนท์ไร่ละ 1,500 บาท จำนวน 3 ไร่ โดยรวบรวมเงินจากการแต่งงานและขอยืมเงินจากญาติของเมีย

ที่ดินของคนสันโป่งส่วนใหญ่ในปัจจุบันเป็นนามรดกที่สืบทอดต่อกันมา คราวเรือนที่มีพี่น้องหลายคนมักจะขายส่วนแบ่งที่ดินให้กับพี่น้องที่ต้องการทำนาสืบทอด แล้วหันไปประกอบอาชีพรับจ้างหรือรับราชการเพิ่มขึ้น ในช่วงทศวรรษที่ 2530 การกว้านซื้อและเก็งกำไรที่ดินทำให้ที่ดินแถบบ้านสันโป่งราคาสูงตามไปด้วย ประมาณไร่ละ 3 แสนบาท แต่ชาวบ้านสันโป่งก็ไม่นิยมขายที่ดินให้กับคนนอก เท่าที่พบมีเพียงคนเดียวคือ ลุงมา อายุ 74 ปี ขายที่นาไป 3-4 ไร่ ให้กับคนนอกหมู่บ้านเพื่อนำเงินมาให้ลูกสาวทำโรงค้าขายหอมหัวใหญ่ ลุงมาบอกว่าซื้อที่นาผืนนั้นมาจากเจ้าอินทนนท์เมื่อนานมาแล้ว ไร่ละ 2500 บาท

แม้ว่าที่ดินจะไม่มีการเปลี่ยนมือไปสู่คนนอกเท่าใดนัก หากแต่การผลิตในบ้านสันโป่งกลับเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว บ้านแทบทุกบ้านยังคงมี “หลองข้าว” หนึ่งในสัญลักษณ์ของความเป็นชาวนา แต่ชาวบ้านสันโป่งจำนวนไม่น้อยซื้อข้าวกินต่างๆ ที่ปลูกข้าวเอง หลายคนหัวเราะแบบเสียดสีตัวเอง เมื่อพูดว่า “หลองข้าวหลวง กวางตางโน” (หลองข้าวขนาดใหญ่แต่ข้างในว่างเปล่า) หรือบางคนบอกว่า “หลองข้าวมีแต่ข้าวลีบ” เพราะข้าวส่วนใหญ่ถูกขายให้กับสหกรณ์สันป่าตองหรือโรงสีทันที ภายหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวนาปรัง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว เหตุผลที่จำเป็นต้องขายข้าวทันทีเนื่องจากชาวบ้านต้องการเงินสดเพื่อนำมาลงทุนในการปลูกพืชพาณิชย์อื่นๆ ต่อไป โดยเฉพาะ หอมหัวใหญ่

ก่อนที่ชาวบ้านสันโป่ง จะหันมาปลูกหอมหัวใหญ่กันหมดทุกครัวเรือนที่ทำการเกษตร พวกเขาเคยปลูกถั่วเหลืองมาก่อน การปลูกหอมหัวใหญ่เริ่มจากพื้นที่ที่ละน้อยพร้อมกับการปลูกถั่วเหลือง จนกระทั่งในที่สุดหอมหัวใหญ่ก็เข้ามาแทนที่ถั่วเหลือง เนื่องจากมีราคาสูงและน้ำหนักราคาดี ปัจจุบันการปลูกหอมหัวใหญ่หากราคาดี สามารถขายได้กิโลกรัมละ 20 บาท หรือราคาต่ำสุดกิโลกรัมละ 5 บาท การปลูกหอมหัวใหญ่หนึ่งไร่ได้ผลผลิตถึง 4,000-5,000 กิโลกรัม

แม้ว่าชาวบ้านจะรู้จักปลูกหอมหัวใหญ่มาหลายสิบปีแล้วก็ตาม แต่การปลูกหอมหัวใหญ่เป็นพืชเงินสดหลังการปลูกข้าวเกิดขึ้นอย่างเข้มข้นเมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ชาวบ้านเห็นว่าการปลูกหอมหัวใหญ่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “นาไม่เคยร้าง” คือต้องทำการเพาะปลูกเข้มข้นตลอดทั้งปี แม้ว่าบางปีหอมหัวใหญ่จะราคาสูงและทำให้พวกเขาได้กำไรถึงครั้งต่อครั้ง แต่บางปีขาดทุนจนแทบไม่มีเหลือ เนื่องจากหอมเน่า และต้องปลูกใหม่ นอกจากนี้หอมใหญ่ยังเป็นพืชที่มีต้นทุนสูงมาก เนื่องจากต้องใช้ปุ๋ยและฉีดยาฆ่าแมลงทุก 7 วัน ดังนั้นรายได้จากการขายหอม

หัวใหญ่จึงเป็นที่มาของการได้มาซึ่งเงินสดเพื่อไปส่งธกส.แหล่งเงินกู้หลักของชาวบ้านช่วงสิ้นฤดูกาลเพาะปลูก

สมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย หลังปี 2535 มีการส่งเสริมให้ปลูกลำไยกันมาก ในหมู่บ้านสันโป่ง เรียกกันว่า “ลำไยชวน” นับเป็นครั้งแรกๆ ที่มีการปรับปรุงพื้นที่นาเป็นสวนลำไย แม้ว่าก่อนหน้านี้ชาวบ้านจะรู้จักการปลูกลำไยกันมาก่อน แต่เป็นพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีเม็ดขนาดใหญ่และเนื้อน้อย ชาวบ้านเริ่มต้นด้วยการนำลำไยพันธุ์ยอดนิยมมาทาบกิ่งก่อน และค่อยๆ ทอยปลูกลำไยพันธุ์นิยม จนกระทั่งปัจจุบันผ่านไปเกือบ 10 ปี สวนลำไยมีประมาณหนึ่งในสามของพื้นที่นาทั้งหมด โดยเฉพาะพื้นที่นาในหมู่บ้านกลายเป็นสวนลำไย ชาวบ้านจำนวนหนึ่งในบ้านสันโป่งที่ไม่อยากเผชิญหน้ากับความเสี่ยงในการขายหอมหัวใหญ่ (ซึ่งมีทั้งกำไรมากและขาดทุนมาก) ก็หันมาปรับปรุงพื้นที่นาเป็นสวนลำไย ซึ่งไม่จำเป็นต้องพลิกผืนนาครั้งเดียวให้เป็นสวนลำไยทั้งหมด แต่สามารถค่อยๆ ถมดินไปทีละส่วนด้วยแรงงานของตนเองได้ (ในกรณีที่มีพื้นที่นาผืนไม่ใหญ่นัก) ชาวบ้านคิดว่า การทำสวนลำไยเป็นการลงทุนลงแรงมากๆ ครั้งเดียว แต่ได้ผลผลิตไปตลอด ชาวบ้านที่จะปรับปรุงพื้นที่นาเป็นสวนลำไยคือชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่นาของตนเอง ชาวบ้านทุกคนมีความเห็นตรงกันว่า ต่อไปในอนาคตบ้านสันโป่งอาจเหลือพื้นที่สำหรับการทำนาน้อยลงเรื่อยๆ และถูกแทนที่ด้วยลำไย

การปลูกลำไยบนพื้นที่นา ส่งผลกระทบต่อพื้นที่นาที่ปลูกข้าวและหอมของเพื่อนข้างเคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่งแรงงานในการร้องเหมือง ชาวบ้านที่ปลูกนาข้างสวนลำไยบ่นว่าการร้องเหมืองมีคนช่วยทำน้อยลง จนกระทั่งต้องมีการจ้างแรงงานรายวันมาช่วยร้องเหมือง เนื่องจากคนปลูกลำไยใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นหรือน้ำบาดาลแทนการใช้น้ำจากเหมืองฝาย ทำให้แรงงานในการร้องเหมืองลดน้อยลงไป

ปัจจุบัน ทางเลือกในชีวิตของชาวบ้านสันโป่งมีความหลากหลายมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตร ปลูกข้าวนาปี – นาปรัง หอมหัวใหญ่และข้าวโพด ทำสวนไม้ผลได้แก่ลำไย ทำโรงหมู ค้าขายหอม ค้าขายในตลาดบ้านกาด รับเหมาก่อสร้าง ทำงานแกะสลักทั้งภายในบ้านและต่างจังหวัด อีกทั้งรับราชการ อาชีพสวนใหญ่ของบ้านสันโป่งที่ควบคู่ไปกับการปลูกข้าวและหอมหัวใหญ่คือ อาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งมีทั้งจ้างแบบรายวันและการทำงานเหมาแบบต่างๆ ตามฤดูกาล คนกลุ่มหลังนี้จะทำงานปะปนกันหลายแบบตามฤดูกาล ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะของแต่ละคน

เมื่อถามชาวบ้านที่ทำงานรับจ้างทั่วไปในไร่นาและงานรับจ้างตามฤดูกาลว่า เขาคิดว่าตนเองเป็นชาวนาหรือไม่ ส่วนใหญ่จะตอบตรงกันว่า เป็นชาวนา เพราะว่า “ไปเยี่ยะก้านไต้ได้” แม้ว่าพวกเขาจะไม่มีที่นา ไม่มีหลองข้าว และหลายคนก็ซื้อข้าวกิน รวมทั้งนอกฤดูกาลทำนา

พวกเขา ก็ไปรับจ้างรายวันอื่นๆ ดังนั้นความหมายหนึ่งของความเป็นชาวนา น่าจะหมายถึงความสามารถในการใช้ทักษะบนผืนนาได้

ความหลากหลายของอาชีพและการปรับตัวของชาวนา

1. การทำนา: ปลุกข้าวนาปี

การทำนาในบ้านสันโป่งนั้น ส่วนหนึ่งเป็นการทำนาบนที่ดินของตนเองหรือของครัวเรือน และอีกส่วนหนึ่งเป็นการทำนาเช่า ชาวนาที่มีที่นาจำนวนหนึ่งเล็กทำนาด้วยตนเอง แต่ใช้วิธี “ขายหลังนา” ให้กับคนอื่นเพื่อเช่าพื้นที่ในการปลูกข้าวหรือหอมหัวใหญ่ตลอดทั้งปี การเช่านานับตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีหลายลักษณะ พ่อหลวงจมเล่าว่า

“ประมาณ 30 กว่าปีก่อน คนมีเงินขูดรีดคนจนมาก พ่อเคย “เยี้ยะนาผ่า” ของคนในหมู่บ้านจำนวน 6 ไร่ ต้องวางเงินมัดจำด้วย พอได้ผลผลิตก็จะแบ่งครึ่งระหว่างเจ้าของนาและคนเช่า ต่อมาเป็นการทำนาผ่ากิ่ง โดยไม่ต้องมัดจำเงิน หลังจากนั้นได้เปลี่ยนระบบการจ่ายค่าเช่าเป็นแบ่งสามส่วน คนทำได้ 2 ส่วน เจ้าของนาได้ 1 ส่วน ระบบนี้ใช้มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ และกำลังค่อยๆ เปลี่ยนมาสู่การขายหลังนาแบบเงินสด กล่าวคือ ผู้เช่านาจะจ่ายค่าเช่าผสมกันสองแบบ ได้แก่ ปลายฤดูกลบเกี่ยวข้าวนาปี จะจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าวเปลือกหนึ่งในสามของผลผลิตข้าวนาปี ปลายฤดูกลบปลูกหอมหัวใหญ่จะจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสด ไร่ละประมาณ 1,000 บาท เดียวนี้เจ้าของที่ดินจะไม่รับค่าตอบแทนเป็นข้าว แต่จะให้ผู้เช่าที่นาขายผลผลิตให้ทันทีที่เกี่ยวเสร็จและรับเงินสดแทน”

นอกจากนั้น บางครัวเรือนที่ลูกหลานทำงานโรงงานหรือประกอบอาชีพอื่นกันหมด หากยังไม่ปรับเปลี่ยนที่นาไปเป็นสวนลำไย ก็มักนิยมให้เพื่อนบ้านหรือครัวเรือนอื่นเช่านาของตน บางครั้งชาวนาจะเรียกคนกลุ่มนี้ว่าเป็น “กรรมกรเจ้าที่ดิน” หรือเป็นเจ้าที่ดินแบบใหม่ที่เอาที่ดินของตนมาให้ผู้อื่นเช่าแทนการผลิตเอง การจ่ายค่าเช่านาในบ้านสันโป่งหรือที่เรียกว่า “การขายหลังนา” มี 2 ลักษณะ ได้แก่

1. การขายหลังนา ตลอดทั้งปี คือเจ้าของที่นาไม่ทำการผลิตใดๆ ในที่นาทุกฤดูกาล อัตราค่าเช่านาในลักษณะนี้ประมาณ ไร่ละ 2,000-2,500 บาท ชาวนาที่ขายหลังนาตลอดทั้งปีมักมีช่องทางในการหารายได้จากทางอื่นมากกว่าการทำการเกษตร และส่วนใหญ่จะนำเงินมาซื้อข้าวสารกิน ได้แก่ ครู, อดีตพ่อหลวง และชาวนาที่ไม่มีแรงงานในครัวเรือน ตัวอย่างเช่น เพ็ญศรี อายุ 37 ปี เป็นอาจารย์อยู่ที่วิทยาลัยเกษตรกรรม จ.ลำพูน มีที่นามรดก 20 กว่าไร่ ได้รับค่าเช่าเป็นการแบ่งผลผลิตหนึ่งในสาม และให้ผู้เช่าขายผลผลิตทั้งหมดและนำเงินสดมามอบให้ แม่หวิง อายุ 50 ปี มีที่นา 4 ไร่ และเล็กทำนาของตนเองมา 6-7 ปี แล้ว เพราะไม่มีทุน ไม่มีแรงงาน ไม่มีรถไถ

สามีของแม่หญิงอายุ 70 กว่าปี ทำนาไม่ไหว ส่วนลูกเขยคนหนึ่งก็แพ้ยาฆ่าแมลง อีกคนหนึ่งมีอาชีพรับซื้อหอมจากต่างอำเภอมาขายต่อ สำหรับลูกสาวมีอาชีพรับจ้างตามฤดูกาล เช่น ไปคว้านลึนจี๋ในหน้าลึนจี๋ หรือรับจ้างคว้านลำไย ส่วนในฤดูกาลอื่นๆ ก็รับจ้างเย็บเสื่อไหลอยู่กับบ้าน เมื่อปีก่อนแม่หญิงได้ค่าตอบแทนจากการให้เช่านาเป็นข้าวเปลือก และเงินสด ต่อมาในปีนี้อายุค่าเช่าเป็นเงินจำนวน 10,000 บาทต่อที่นา 4 ไร่ โดยแบ่งจ่าย 2 งวด หลังฤดูเกี่ยวข้าวและหลังฤดูเก็บหอมใหญ่ แม่หญิงเห็นว่าการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงินสดดีกว่าการจ่ายเป็นข้าว

2. การขายหลังนาเฉพาะหลังฤดูกาลปลูกข้าวนาปี คือเจ้าของที่นายังคงทำการผลิตในทีนาโดยปลูกข้าวนาปี หลังจากนั้นจะขายหลังนาให้กับชาวบ้านเพื่อไปปลูกหอมหัวใหญ่หรือทำข้าวนาปรังก็สุดแท้แต่ผู้เช่า อัตราการขายหลังนาไร่ละ 1,000 บาท

สำหรับการใช้แรงงานในการทำนาปี ขั้นตอนการหว่านกล้ามักลงแรงของตนเอง ขณะที่ขั้นตอนการเพาะปลูกในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม เป็นแรงงานผสมผสานระหว่างการจ้างรายวันๆ ละ 100-120 บาทกับแรงงานแบบเอามื้อเอารัน ชาวบ้านจะรีบทำการเพาะปลูกให้เร็วที่สุด เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวเดือนตุลาคม และลงมือปลูกหอมต่อไป

ชาวบ้านบางคนเลือกที่จะเก็บข้าวที่ตนเองปลูกไว้กินตลอดทั้งปี ขณะที่บางครัวเรือนขายข้าวนาปีทั้งหมดโดยให้เหตุผลว่า ไม่มียุ่งฉางเก็บข้าว และต้องการเงินสดเพื่อไปลงทุนปลูกหอมต่อไป และคิดว่าการซื้อข้าวกินก็สะดวกกว่ามาก ไม่ต้องนำข้าวเปลือกไปจ้างโรงสีอีกต่อหนึ่ง

ขณะที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งรู้สึกอุ่นใจมากกว่าที่จะเก็บข้าวไว้กินตลอดทั้งปีโดยนำข้าวที่เหลือไปขาย อีกทั้งใช้เวลาที่เหลือไปทำงานรับจ้างเพื่อให้ได้เงินสด และขายหลังนาเพื่อให้ผู้เช่านำไปปลูกหอมใหญ่ โดยเจ้าของที่นาได้รับเงินสดเป็นค่าตอบแทน แทนที่จะลงมือปลูกหอมด้วยตนเอง

การคงอยู่ของชาวนารายย่อย

ในปัจจุบัน การทำนาและพืชพาณิชย์ในบ้านสันโป่ง เน้นการใช้แรงงานในครัวเรือน การว่าจ้างรถไถ และการใช้แรงงานเหมาช่วงหรือการว่าจ้างแรงงานรายวันเป็นหลัก แม้ว่าจะระบบแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเอามื้อเอารัน จะยังคงอยู่ในบางส่วนของระบบการผลิต เช่น การปักดำ แต่ชาวบ้านมักนิยมใช้แรงงานรับจ้างเป็นเงินสดมากกว่า และแม้แต่ระบบการเช่านา ก็ปรับเปลี่ยนเป็นการเช่าโดยจ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดในอัตราตายตัวแทนการแบ่งข้าวหรือผลผลิตอื่นๆ ในลักษณะที่ยืดหยุ่น และเปิดโอกาสให้มีการเจรจาต่อรองกันได้ในระดับหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ชาวนารายย่อยในบ้านสันโป่ง ทั้งที่ทำการผลิตบนที่ดินของตนเองและชาวนาเช่าก็ยังคงสามารถผลิตซ้ำตนเองได้ในระดับหนึ่ง อู๋สมเพชร เป็นตัวอย่างหนึ่งของชาวนารายย่อยที่ทำการผลิตในบ้านสันโป่งมานานหลายสิบปี อู๋สมเพชรเคยมีที่นาที่ได้รับตกทอด

เป็นมรดกจำนวน 3 ไร่ อยู่ที่บ้านร้องคู่ม อ.สันป่าตอง และขายไปเมื่อกว่า 20 ปีมาแล้ว เพื่อส่งลูกชายเรียนหนังสือในเมือง ลูกชายชื่อสาคร ประกอบอาชีพขับรถสี่ล้อ แต่เสียชีวิตไปเมื่อ 6 ปีก่อน

ปัจจุบันอุยสมเพชรและภรรยา มีที่นา 1 ไร่ จำนวน 2 ไร่ นาผืนนี้เป็นนาที่แม่บุญชมได้รับมรดก ทั้งคู่มอบที่นาให้กับลูกสะใภ้คือ ศิริพร อายุ 46 ปี เป็นผู้ทำนาแทน ศิริพรมีลูกสาวหนึ่งคน แต่งงานไปแล้ว มีอาชีพเป็นครู และไม่ได้อยู่อาศัยในหมู่บ้านสันโป่ง ผลผลิตจากการปลูกข้าวในที่นา 2 ไร่ ครอบครัวนี้เก็บไว้สำหรับกิน ในฤดูกาลเพาะปลูกจะมีการจ้างรถไถ (เนื่องจากไม่มีรถไถของตนเอง) และใช้แรงงานแบบเอามือเอารำในขั้นตอนการปลูก รวมทั้งใช้แรงงานรายวันเข้ามาเสริม

ศิริพร “ขายหลังนา” ให้กับคนในหมู่บ้านสันโป่ง โดยได้รับค่าตอบแทนเป็นเงิน ไร่ละ 1,000 บาท การขายหลังนาคือ จะขายสิทธิการใช้พื้นที่หลังฤดูการปลูกข้าวมาปีเท่านั้น เหตุผลที่ศิริพรขายหลังนา เนื่องจากเธอเห็นว่า การไปรับจ้างมีรายได้ที่ดีเป็นเงินสดเต็มเม็ดเต็มหน่วย การปลูกหอมต้องใส่ปุ๋ยและไถและยังต้องใช้แรงงานมากซึ่งเธอต้องจ้างด้วยเงินสด ดังนั้นการปลูกหอมสำหรับเธอจึงเต็มไปด้วยความเสี่ยงเมื่อเปรียบเทียบกับ การออกไปรับจ้าง งานรับจ้างที่เธอเลือกทำได้แก่ การรับจ้างปลูกหอม ,การรับจ้างเก็บลำไย ,การรับจ้างควานลิ้นจี่ ซึ่งเริ่มมีมาราว 2-3 ปีมานี้ ศิริพรเดินทางไปทำงานรับจ้างไกลถึงอ.ลี้ จ.ลำพูน โดยมีรถมารับตั้งแต่ตีสี่ คนในหมู่บ้านสันโป่งจะไปรับจ้างกันหลายคันรถ มีแรงงานหลายสิบคน บางกลุ่มไปทำงานที่โรงงานแถวหนองตอง บริเวณเส้นทางดง-ลำพูน การทำงานควานลิ้นจี่จะเลิกงานราว 6 โมงเย็น หรือหนึ่งทุ่มจึงจะกลับมาถึงบ้าน ได้รับค่าตอบแทนกิโลกรัมละ 6 บาท โดยเฉลี่ยสามารถควานได้คนละ 30-40 กิโลกรัมต่อวัน

สำหรับตัวอุยสมเพชรและอุยบุญชม จะหารายได้เล็กๆ น้อย จากการปลูกผักรอบๆ คันเหมืองของหลาน ผักที่ปลูกได้แก่ มะเขือ พริก ผักกาด โดยมากจะมีคนมาซื้อที่บ้านครั้งละ 5-10 บาท เนื่องจากพอใจที่ทั้งสองคนไม่เข้ายาฆ่าแมลง ทั้งคู่รู้สึกสบายใจที่มีชาวกิน ไม่เดือดร้อน โดยมีลูกสะใภ้และหลานช่วยออกเงินให้สำหรับค่าสมาชิกสหกรณ์ ออมทรัพย์ และฌาปนกิจศพ

เมื่อถามอุยทั้งสองคนว่า บ้านสันโป่งยังมีชาวนาไหม ทั้งคู่บอกว่า “มีสิ เห็นไหมว่า เกือบทุกบ้านมี “หลงข้าว”” แต่อุยก็เห็นว่า แต่ไปคนทำนาคงจะน้อยลงเรื่อยๆ เพราะเริ่มเอาที่นาไปทำสวนลำไยกันหมด และอุยยังเห็นว่าคนอายุต่ำกว่า 40 ปีลงมานั้น ไม่ค่อยมีใครอยากทำนากันแล้ว โดยเฉพาะคนที่เรียนหนังสือ เวลานี้ตอนกลางวันไม่ค่อยเห็น ตอนนี้ไม่มีคนหนุ่มสาวในหมู่บ้าน เพราะพวกเขาออกไปทำงานกันหมด ไปควานลิ้นจี่บ้าง ควานลำไย รับจ้างคัดหอมหัวใหญ่

ลุงอ้าย อายุ 60 เศษ เป็นชาวนาอีกคนหนึ่งที่ยังคงทำการเกษตรในบ้านสันโป่ง ลุงอ้ายมีที่นา 7 ไร่ เป็นนามรดก 4 ไร่ และซื้อเพิ่มในภายหลังอีก 3 ไร่ ไร่ละ 160,000-180,000 บาท ซื้อมา

ประมาณ 7-8 ปีแล้ว ลุงอ้ายทำนา 1 ไร่เศษ และที่เหลื๋อขายหลังนา โดยได้รับเงินประมาณ 6,000-7000 บาท บนที่นา 1 ไร่เศษนั้น ลุงอ้ายจะปลูกข้าวนาปีเท่านั้น และช่วงเวลาที่เหลื๋อจะขายหลังนาให้คนอื่นปลูกหอม ส่วนตัวลุงจะรับจ้างทำงานในภาคเกษตร เช่นทำสวน หรือทำงานก่อสร้างเล็กๆ น้อยๆ ในหมู่บ้าน ลุงเคยไปทำงานในโรงอบลำไย แต่สู้งานไม่ไหว

ลุงมีลูก 3 คน ลูกชายเสียชีวิตมาหลายปี ส่วนลูกผู้หญิงคนหนึ่งรับจ้างในหมู่บ้าน อีกคนหนึ่งไปทำงานแกะสลักที่จังหวัดราชบุรี ลุงบอกว่าตัวลุงกับลูกสาวคิดแตกต่างกัน สำหรับลุงแล้ว การต้องซื้อข้าวกิน เพราะลุงแก่แล้ว การมีข้าวไว้สำหรับกินทำให้รู้สึกอุ่นใจ ขณะที่ลูกสาวไม่ทำนา เพราะเห็นว่าเป็นงานที่ไม่พอกิน และลูกสาวยังหาเงินไหว ไม่กลัวที่จะต้องซื้อข้าว ก่อนหน้านี้ 3 ปี ลุงทำนาเองทั้งหมดกับลูกสาว และมีรายได้จากการขายข้าว

เมื่อถามว่าทำไมไม่ขายที่นา ลุงบอกว่า ขายไม่ได้หรอก เอาไว้แบ่งให้ลูกหลานสืบไป ลุงเห็นว่า สิ่งที่เปลี่ยนแปลงระหว่างชาวนาในอดีตกับปัจจุบันคือ คนหันมาปลูกสวนลำไยแทนการทำนา กันมากขึ้นเรื่อยๆ และลุงเชื่อว่าคนทำนาจะลดลงเรื่อยๆ เนื่องจากคนถมที่ทำสวนลำไย ทำให้การช่วยกันรื้อเหมืองลดน้อยลง เพราะคนปลูกลำไยใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นและบ่อบาดาล

ในความเห็นของลุงอ้าย การทำนาเป็นเรื่องความมั่นคงมากกว่าการไปทำงานรับจ้างแต่เพียงอย่างเดียว เมื่อปลูกนาแล้วจึงออกไปรับจ้างเป็นทางออกที่ดีกว่า สำหรับการปลูกหอมหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงมากเพราะต้องลงทุนค่าปุ๋ย ยาฆ่าแมลงซึ่งต้องพินยาบ่อยมาก

นอกจากนี้ ลุงเห็นว่า การกินการอยู่ในปัจจุบันซื้อหาง่ายขึ้น แตกต่างจากในอดีตที่ปลูกข้าว สลับกับถั่วเหลือง จนกระทั่งในระยะหลังที่เลิกปลูกถั่วเหลืองกันทั้งหมู่บ้าน และหันมาปลูกหอมใหญ่แทน

การเกษตรแบบเข้มข้น

หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปีในราวเดือนตุลาคมถึงพฤศจิกายน ชาวบ้านสันโป่งจะเริ่มลงหอมใหญ่ แรงงานส่วนใหญ่ในการปลูกหอมหัวใหญ่เป็นการจ้างเหมาไร่ละ 1200 บาท ระยะเวลาความต้องการแรงงานเข้มข้นมาก หากใช้แรงงานรายวัน ค่าแรงจะสูงกว่าธรรมดา คือตกวันละ 150 บาท ก่อนที่จะลงมือปลูก ต้องจ้างรถไถใหญ่เพื่อยกร่อง จากนั้นจึงจ้างแรงงานในการปลูกหอม

ชาวบ้านสันโป่งได้รวมกลุ่มเป็นกลุ่มรับจ้างเหมาปลูกหอมใหญ่มาหลายปี แก้ว หัวหน้ากลุ่มบอกว่า สมาชิกในกลุ่มรับจ้างเหมามีประมาณ 20 คน เป็นผู้หญิงหมด แต่เดิมกลุ่มรับจ้างเหมาเคยมีมาตั้งแต่ครั้งยังปลูกถั่วเหลือง แต่มาคึกคักมากขึ้นในช่วงปลูกหอมใหญ่ เนื่องจากทุกคนต้องการให้งานเสร็จอย่างรวดเร็วจึงใช้เงินว่าจ้างและการจ้างกลุ่มรับเหมาทำให้ผู้จ้างเกิดความ

มั่นใจว่างานจะเสร็จได้รวดเร็วตามเวลาที่คาดไว้ กลุ่มรับจ้างเหมาปลูกหอมปีที่ผ่านมา ได้รับปลูกหอม 128 ไร่ในสามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสันโป่ง บ้านดอนเปา และบ้านกาดสำหรับค่าตอบแทนของสมาชิกภายในกลุ่ม ทุกคนจะได้รับเงินเท่ากันหมด หัวหน้ากลุ่มเพียงแต่ทำหน้าที่รับคิวในการปลูกและรวบรวมสมาชิกซึ่งเกาะกลุ่มกันอยู่แล้ว

การเก็บหอมหัวใหญ่ ในช่วงเดือนมกราคม มีวิธีการเก็บ 2 แบบ คือ ขายเป็นเหมาให้กับบริษัทหรือพ่อค้าคนกลางและให้พ่อค้าเป็นผู้เก็บเอง หรือการจ้างแรงงานมาเก็บหอมกก.ละ 50 สตางค์หรือหากจ้างรายวันๆ ละ 150 บาท

ชาวบ้านบางกลุ่ม เลือกปลูกหอมหัวใหญ่ไปพร้อมๆ กับปลูกข้าว พ่อเฉลิม อายุ 43 ปี มีนา 5 ไร่ เป็นนามรดก การใช้แรงงานเพื่อเพาะปลูกข้าว เป็นแรงงานแบบเอามื้อเอารวัน สำหรับขั้นตอนการปลูก ส่วนการปักดำจะใช้แรงงานจ้างเหมา ไร่ละ 350 บาท ตอนเกี่ยวใช้วิธีเอามื้อเอารวัน แต่ถ้าเป็นข้าวนาปรังจะจ้างเหมา ไร่ละ 800 บาท

ปีหนึ่งๆ เฉลิมจะให้เงินพ่อ จำนวน 3,000 บาท พ่อเก็บข้าวไว้กินส่วนหนึ่งราว 120 ถึงที่เหลือขายหมด เกี่ยวข้าวเสร็จก็ขายทันที หลังฤดูทำนาปี เฉลิมจะปลูกหอม 2 ไร่ และใช้ผืนนาที่เหลือปลูกข้าวนาปรัง การปลูกหอม 2 ไร่ เมื่อปีที่แล้วขายแบบเหมาได้เงิน 55,000 บาท

เมล็ดพันธุ์ที่ปลูกหอมซื้อมาจากสหกรณ์สันป่าตอง เฉลิมบอกว่า บริษัทที่รับซื้อหอมมีเล่ห์เหลี่ยมมาก มักจะตำหนิผลผลิต เช่นใหญ่เกินไป หรือหอมกลอก หอมเน่า ก็จะถูกกดราคานอกจากนี้พ่อค้ารายย่อยที่มารับซื้อก็จะมีปัญหาเรื่องการจ่ายเงินช้าหรือจ่ายเงินไม่ครบ อย่างไรก็ตาม เฉลิมยังไม่คิดทำสวนลำไยบนที่นาเพราะว่าที่นาข้างเคียงยังปลูกข้าวและหอมใหญ่

ลุงเหี้ยม อายุ 52 ปี มีที่ดิน 14 ไร่ เป็นที่นา 2 แปลงๆ ละ 4 ไร่ อีกสองแปลงเปลี่ยนจากที่นาเป็นที่สวนลำไย 5 ไร่ทำสวนลำไยมาเกือบ 10 ปี อีกหนึ่งไร่ซื้อมาจากชาวบ้านในหมู่บ้านและทำสวนลำไย

สำหรับที่นา 4 ไร่ ลุงเหี้ยมทำนาเอง มีรถไถเดินตามของตนเอง และใช้แรงงานในครัวเรือนกับแรงงานแบบเอามื้อเอารวัน แรงงานในครัวเรือนประกอบด้วย เมียและลูกชาย

สำหรับการปลูกหอม จะใช้แรงงานรายวันช่วยยกแปลงและปลูก ในช่วงปลูกหอมแรงงานจะมีราคาสูง ประมาณ 150 บาทต่อวัน และหายากต้องมีการจองกันล่วงหน้าเป็นเวลานาน ลุงเหี้ยมจะปลูกข้าวนาปีไว้กินเองและเลี้ยงเปิดจำนวน 100 กว่าตัวเพื่อขายไข่เปิด สำหรับข้าวนาปรังจะปลูกข้าวเจ้าเพื่อนำไปขาย ที่สหกรณ์สันป่าตองหรือไปขายให้กับโรงสีโดยตรง ลุงเหี้ยมมีลูกชาย 2 คน คนแรกช่วยทำนา อีกคนหนึ่งทำงานที่นิคมพานิชที่อ.ฝาง ตัวลุงเหี้ยมมีพี่น้อง 2 คน พี่ชายของลุงอายุ 60 ปี มีที่นามรดก 7 ไร่ มีลูกสาวหนึ่งคน พี่ชายของลุงก็ทำนาด้วยตนเอง

ลุงเหี้ยมมองว่าการปลูกหอมหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงค่อนข้างสูง บางปีขาดทุนติดกันสองปีซ้อน เช่น รุนแรกโดนน้ำท่วมตายก็ต้องไปซื้อรุ่นใหม่มาปลูก ราคาหอมหัวใหญ่ที่สูงสุดประมาณ 20 บาท ต่อกิโลกรัม ในช่วงราคาถูกประมาณ 5 บาทต่อกก. หอมหัวใหญ่นักทำให้ผลผลิตต่อไร่ ตกประมาณ 4,000-5,000 กิโลกรัม ปีที่ผ่านมา ลุงเหี้ยมลงทุน 3 หนึ่่นกว่าบาทต่อการปลูกหอมหัวใหญ่ 4 ไร่ ปลายฤดูกาลผลิตขายได้เงิน 9 หนึ่่นบาท (ราคาต่อกิโลกรัมละ 7 บาท) กำไรประมาณครึ่งหนึ่งของเงินลงทุน

วิธีการขายหอมหัวใหญ่ มีหลายวิธีคือ 1.เก็บผลผลิตและนำมาคัดส่งให้กับโรงงาน หรือ 2.ขายแบบเหมาให้พ่อค้ามาซื้อไป โดยไม่ต้องเก็บเกี่ยวเอง ซึ่งผู้รับเหมาทั้งที่เป็นผู้รับเหมารายย่อย กับผู้รับเหมาที่เป็นลูกช่วงของบริษัท การขายให้กับบริษัทจะเข้มงวดมาก เช่น ดูขนาดของหอม หอมห้ามเน่า ห้ามถลอก การปลูกหอมหัวใหญ่ต้องจ้างรถไถใหญ่เพื่อยกร่อง สำหรับ การปลูกจะใช้วิธีจ้างเหมาไร่ละ 1,200-1,300 บาท หากใช้แรงงานรายวันๆ ละ 150 บาท

ในอดีตหลังฤดูกาลเพาะปลูกข้าว ชาวบ้านจะปลูกถั่วเหลืองและหอมหัวใหญ่ไม่มากนัก ประมาณหนึ่งไร่ เท่านั้น ต่อมาเลิกปลูกถั่วเหลืองถาวร เนื่องจากขาดทุน

สำหรับที่นาอีก 4 ไร่ นั้น ลุงเหี้ยมขายหลังนาให้กับคนนอกหมู่บ้าน ได้ค่าเช่าปีละ 5,000 บาท ลุงบอกว่าเดี๋ยวนี้ไม่ค่อยมีใครอยากทำนาแล้ว เพราะว่าขาดทุน และนั่นก็เป็นสาเหตุที่ลุงตัดสินใจเอาที่นาส่วนหนึ่งมาปรับเป็นที่สวน เนื่องจากราคาข้าวไม่ดี และการทำสวนลำไยไม่ต้องดูแลมาก ลงทุนครั้งเดียวได้ผลผลิตโดยตลอด

การค้าขายผลผลิตทางการเกษตร

ชาวบ้านสันโป่งหลายรายเริ่มหันมาซื้อขายผลผลิตทางการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การค้าขายหอมหัวใหญ่ ในช่วงสิบปีมานี้เอง ในหมู่บ้านมีคนรับซื้อหอมประมาณ 8-10 เจ้า การรับซื้อไม่เพียงเฉพาะหอมหัวใหญ่ที่ปลูกในหมู่บ้านสันโป่งเท่านั้น แต่รับซื้อหอมหัวใหญ่จากต่างอำเภอ เช่น หอมที่อ.ฝาง หรือหอมที่ผาตั้ง จ.เชียงราย โดยที่คนในหมู่บ้านสันโป่งบางคนเดินทางไปซื้อหอมที่ต่างอำเภอและนำมาขายให้ จากนั้นคนรับซื้อหอมจะจ้างคนในหมู่บ้านปอกหอม โดยแรงงานกลุ่มนี้มักเป็นคนแก่ ผู้หญิงที่มีภาระเช่น มีลูกเล็ก ไม่สามารถออกจากหมู่บ้านไปรับจ้างที่อื่นได้ งานปอกหอมค่าจ้างกก.ละ 1 บาท งานประเภทนี้มีตลอดทั้งปี

แม่อิ่น บ้านอยู่ทางทิศเหนือของวัด ซึ่งในช่วง 20 กว่าปีที่ผ่านมา คนบ้านทิศเหนือของวัด มักจะถูกคนทางใต้มองว่า ยากจน และมักจะต้องมาขอข้าวคนบ้านใต้กินอยู่เป็นประจำ แม่อิ่นรับซื้อหอมมา 10 กว่าปีแล้ว วิธีการซื้อคือ จะมีคนนำหอมมาส่งให้ถึงบ้าน และเธอจ้างคนมาคัดหอม

ราวเตียงคืนแม่ยื่นเดินทางออกจากบ้านไปยังตลาดหนองดอก จ.ลำพูน เพื่อขายส่ง และกลับมา
เช้า แม่ยื่นไม่มีที่นาของตนเอง

โรงหมู

บ้านสันโป่งมีโรงหมู 15 โรง ทำให้มีกลิ่นขี้หมูตลบอบอวลไปทั้งหมู่บ้านและตามมาด้วย
ปัญหาแมลงวันจำนวนมาก ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่พอใจกับแมลงวันและกลิ่นเหม็น และเมื่อมีการ
ร้องเรียนผ่านผู้ใหญ่บ้าน เจ้าของโรงหมูก็จะใส่สารบางอย่างเพื่อดับกลิ่น กลิ่นหายไปชั่วขณะหนึ่ง
แล้วก็กลับมาอีก แต่โรงหมูกียังมีต่อไป โดยชาวบ้านให้เหตุผลว่า เจ้าของล้วนแต่เป็นญาติพี่น้อง
ของคนในหมู่บ้านทั้งสิ้น

โรงหมูในบ้านสันโป่งมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นการจ้างเลี้ยงหมูโดยบริษัทใหญ่
เช่นซีพี ชาวบ้านเรียกว่า “เล้าบริษัท” และโรงหมูที่เลี้ยงหมูเอง หรือ “เล้าส่วนตัว” โรงหมูเกิดขึ้น
อย่างเป็นเรื่องเป็นราวเมื่อปี 2526 บริษัทซีพี ได้ส่งพนักงานมาเกลี้ยกล่อมและพูดถึงผลประโยชน์
ต่างๆ นานา จนกระทั่งแม่สินवलเห็นคล้อยตาม โดยที่ลงทุนปรับที่นาให้และสร้างโรงหมูในจำนวน
เงิน 120,000 บาท

ภาพแสดงให้เห็นการตั้ง “โรงหมู” ที่อยู่กลางทุ่งนา การปรับตัว
เพื่อเพิ่มรายได้ที่มาพร้อมกับปัญหาแมลงวันและกลิ่นเหม็น ในขณะที่
บริเวณกลางผืนนามีป้ายโฆษณาสารเคมีปราบศัตรูพืช

หลังจากนั้นบริษัทจะเข้ามาจัดระเบียบในการดำเนินการทุกอย่าง รวมทั้งส่งสัตวแพทย์มาตรวจโรค และจัดยามาให้ ในปีหนึ่งๆ บริษัทจะส่งลูกหมูมาให้เลี้ยง 2 งวดๆ หนึ่งใช้เวลา 18-20 อาทิตย์ จนกระทั่งน้ำหนักหมูประมาณ 100 กก.บริษัทจะรับซื้อหมูในราคา กิโลกรัมละ 1.25 บาท โดยเจ้าของโรงหมูต้องรับผิดชอบค่าน้ำ ค่าไฟ (ซึ่งบริษัทจะกำหนดให้ใช้พัดลมและฉีดน้ำฝอยเพื่อให้อากาศเย็น ทำให้ค่าไฟในบางเล้าสูงถึง 7,000 บาทต่อเดือน

บางเล้าหมู ทำหน้าที่เลี้ยงหมูแม่พันธุ์เพื่อให้คลอดลูกหมู ซึ่งเล้าหมูแบบนี้ได้กำไรดี เดือนละ 4-5 หมื่นบาท สำหรับเล้าส่วนตัว นั้น เจ้าของจะลงทุนเองทั้งหมด และสามารถขายหมูได้ในราคาแพงขึ้นอยู่กับการตลาด ต่างจากการทำเล้าบริษัทที่บริษัทจะเป็นผู้กำหนดราคาให้ ในบ้านสันโป่งมีเล้าส่วนตัวอยู่ 5 เล้า

แม่สีนวล อายุ 50 ปี เธอเป็นลูกสาวของอุ้ยคำ ซึ่งในอดีตเป็นผู้ดูแลนาของเจ้าอินทนนท์ ในสมัยนั้นเจ้าอินทนนท์มีฝูงช้างขนาดใหญ่อยู่ในหมู่บ้านสันโป่ง และที่นาด้านเหนือของวัดทั้งหมดเป็นของเจ้าคนนี้ แม่สีนวลเคยมีที่นามรดก 14 ไร่ เมื่อปีพ.ศ.2544 ขายที่นาไป 8 ไร่ ได้เงินประมาณล้านบาทเศษ เอนำเงินนั้นมาสร้างบ้านหลังใหญ่ และจ่ายหนี้สินที่ลูกชายคนโตก่อไว้ ก่อนหน้านั้นเธอเคยลงทุนเปิดอู่รถยนต์ให้ลูกชายที่ปากทางเข้าบ้านสันโป่ง ราคาเกือบล้านเช่นกัน ตอนหลังลูกชายหนีไปและทิ้งหนี้สินไว้

ส่วนที่นา 6 ไร่ แม่สีนวลปรับปรุงที่นา 2 ไร่เป็นโรงหมูมาตั้งแต่ปีพ.ศ.2526 และที่นาที่เหลือเพิ่งจะปรับมาเป็นสวนลำไยมาประมาณ 10 ปี แต่ได้ผลผลิตไม่ดื่นนักเนื่องจากเป็นที่ต่ำ

เมื่อปี 2526 เปิดโรงหมูตามคำแนะนำของบริษัทซีพี แต่ละงวดซีพีจะส่งหมูมาประมาณ 550 ตัว ซึ่งถือว่าเป็นเล้าหมูขนาดเล็ก บริษัทจะส่งสัตวแพทย์และยามาให้ จนกระทั่ง 20 อาทิตย์ หมูโตเต็มที่ บริษัทก็จะรับซื้อ ปัจจุบันราคากก.ละ 1.25 บาท ภายหลังจากที่ขายหมูไปแล้วก็จะล้างเล้าและรอกหมูงวดใหม่ ขณะนี้แม่สีนวลให้ลูกชายอายุ 34 ปี ดูแลโรงหมู พร้อมกับคนงานหนึ่งคน

แม่สีนวลเห็นว่า เล้าหมูเป็นธุรกิจที่ดี “ถ้าไม่มีโรงหมูคงไม่ได้กิน” เสียแต่ว่ามีปัญหาเรื่องกลิ่นและแมลงวัน แต่ชาวบ้านก็จะลุ่มอล่วยให้ทำได้ เพราะเป็นญาติพี่น้องกันทั้งหมด

แม่สีนวลได้ซื้อว่าเป็นคนที่มีฐานะดีคนหนึ่ง ในหมู่บ้าน สืบเนื่องมาจากการมีมรดกที่นามาก ซึ่งพ่อของเธอขอซื้อที่นาจากเจ้าอินทนนท์ สมัยก่อนนอกจากพ่อของเธอจะมีหน้าที่ดูแลหลองข้าวให้เจ้าอินทนนท์แล้ว พ่ออุ้ยยังรับซื้อข้าวและถั่วด้วย เธอมีพี่น้องท้องเดียวกัน 4 คน ทั้งๆ ที่เป็นลูกชานา แต่ปัจจุบันพี่น้องของเธอไม่มีใครทำนาอีกแล้ว แต่ละคนได้นามรดกประมาณ 10 กว่าไร่ พี่สาวคนโต คือบัวผัน เปิดเล้าหมูเช่นกัน ส่วนพี่สาวคนที่สองชื่อ ทองพูน มีที่นา 16 ไร่ กำลังคิดจะขายที่นาจำนวน 4 ไร่ เพื่อให้ลูกชายไปซื้อรถไถ แม่สีนวลบอกว่าพี่สาวของเธอ มีชีวิตความเป็นอยู่สบาย เพราะลูกๆ โตหมดแล้ว พี่สาวไปรับจ้างแกะหอม (ในหมู่บ้าน) เป็นครั้งคราว ส่วนน้องชาย

คนเล็ก ชายที่นาหมดแล้ว ปัจจุบันค้าขายลำไย แม่สินลพุดถึงชีวิตชาวนาในอดีตว่า “ชาวนาสมัยก่อนมีนา 10 กว่าไร่ ทำคนเดียว ใช้ควาย แต่เดี๋ยวนี้ ทุกอย่างจ้งหมด ทำนาไม่ได้กำไร และทำงานหนัก สมัยก่อนหลังนาปลูกถั่ว ทำอย่างสบาย”

อาชีพรับจ้าง

เกษตรกรบ้านสันโป่งแทบทุกคน ไม่สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ด้วยการผลิตในภาคเกษตร แต่เพียงอย่างเดียว เกือบทุกคนในหมู่บ้านจะทำงานรับจ้างควบคู่ไปด้วย งานรับจ้างแบ่งได้เป็น 2 แบบ คือ 1. งานรับจ้างรายวัน 2. งานรับจ้างแบบเหมา งานรับจ้างรายวัน ค่าตอบแทนมีตั้งแต่ 100-150 บาท โดยเฉพาะในช่วงปลูกหอม (เดือนต.ค.-พ.ย.) ค่าแรงประมาณ 150 บาทต่อวัน เพราะเป็นช่วงที่ต้องการแรงงานมาก ,รับจ้างเก็บลำไย เดินเข่ง คัดลำไย ขึ้นต้นไม้ ค่าแรงประมาณวันละ 120-150 บาท ในช่วงเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม ส่วนแรงงานเหมา เกิดจากการตั้งกลุ่มแรงงานเหมาสำหรับการปลูกข้าวไร่ละ 350- 400 บาท แรงงานเหมาจะทำเร็ว ไม่ยอมหยุดพักจนกว่างานจะเสร็จ “ทำงานชนิดที่เอาตะวันตกหน่วย” การเกี่ยวข้าวนาปรังจะจ้างแบบเหมาไร่ละ 800 บาท (ที่แพงเพราะเป็นช่วงที่ต้องการแรงงานแบบเข้มข้นมีทั้งปลูกหอม/ปลูกข้าว) สำหรับการเหมาปลูกหอมไร่ละ 1200 บาท หากมีที่ดิน 2 ไร่ครึ่ง ใช้แรงงาน 20 คน ปลูกหอมเสร็จภายใน 1 วัน สาเหตุที่มีการจ้างแรงงานเหมาแทนที่จะจ้างแรงงานรายวัน เพราะชาวบ้านต้องการให้งานเสร็จเร็วที่สุด ยิ่งปลูกเร็ว ก็เก็บเกี่ยวผลผลิตได้เร็ว ขายได้เร็ว และมีเงินสดเพื่อนำมาเพาะปลูกอย่างอื่นต่อไป

นอกจากกลุ่มแรงงานเหมา ยังมีแรงงานแบบอื่นๆ เช่น ค่าจ้างเก็บหอมในไร่ กิโลกรัมละ 50 สตางค์ รับจ้างปลูกหอมในหมู่บ้านกิโลกรัมละ 1 บาท ในหมู่บ้านสันโป่งมีคนที่คัดหอมส่งขาย 5-10 เจ้า เป็นงานที่สามารถทำได้ตลอดทั้งปี คนที่รับจ้างแบบนี้ มักจะเป็นคนแก่ และคนที่มีภาระค้ำคานในหมู่บ้านเช่นต้องดูแลพ่อแม่ หรือมีลูกเล็ก ไม่สามารถออกไปรับจ้างนอกบ้านได้

ชาวบ้านบางรายที่ยังคงมีที่นาเป็นของตนเอง กลับไม่ยอมทำนา แต่ขายหลังนา และยึดอาชีพรับจ้างตลอดทุกฤดูกาล แก้ว อายุ 40 กว่าปี มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ตลอดทุกฤดูกาล แก้วมีที่นามรดก 2 ไร่ ขายหลังนาให้คนต่างหมู่บ้าน ได้เงินปีละ 6,000 บาท ตัวพี่แก้วซื้อข้าวสารกิน และมีรายได้จากการรับจ้างตลอดทั้งปี ตั้งแต่รับจ้างเหมาปลูกหอมในเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน รวมกลุ่มกันประมาณ 20 กว่าคน รับจ้างไปหมู่บ้านอื่นๆ ใกล้บ้านสันโป่งด้วย นอกเหนือจากการรับจ้างเหมาปลูกหอมใหญ่ซึ่งถือเป็นงานหลักประจำปีแล้ว แก้วจะรับจ้างคว้านลิ้นจี่ (พค.-มิ.ย.) และรับจ้างคว้านลำไย (กค.-สิงหา) กว่างานลำไยจะเสร็จก็ถึงช่วงปลูกหอมหัวใหญ่ได้อีกแล้ว เมื่อปีที่แล้ว คณะรับเหมาปลูกหอมของแก้ว (ซึ่งมีแต่ผู้หญิงล้วนไม่มีผู้ชาย เพราะเธอบอกว่าผู้ชายไม่มี

ใจอดทน) ปลูกหอมไปทั้งหมด 128 ไร่ สามหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านดอนเปา บ้านกาต และบ้านสันโป่ง นอกจากนั้นก็ยังรับจ้างปลูกข้าวนาปีและนาปรังด้วย

เมื่อถามว่าทำไมแก้วไม่ปลูกข้าวไว้กินเอง เธอบอกว่า ต้องใช้ทุนมาก เสียเงินค่ารถไถ ขายเป็นข้าวก็ไม่ได้เงินมาก ผู้ทำงานรับจ้างดีกว่า แต่แม้จะมีอาชีพรับจ้างเป็นหลัก แก้วก็ยังคิดว่าตนเองเป็นชาวนา เพราะ “ไปเยี่ยะกานที่นาทุกวัน” (ไปทำงานที่นาทุกวัน)

พ่อสรวง อายุ 56 ปี แม่แดง อายุ 52 ปี เป็นครัวเรือนชาวนาบ้านสันโป่งอีกรายหนึ่งที่เลิกทำนาหันมาทำงานรับจ้างแทน ทั้งคู่มีลูก 2 คน ลูกสาวเสียชีวิต เหลือลูกชายอายุ 30 ปี ทำงานเป็นช่างแกะสลักอยู่ที่แม่สอด จ.ตาก ปัจจุบันพ่อสรวง มีอาชีพรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน เช่นดูแลเรื่องน้ำประปาได้เงินเดือนละ 1,000 บาท ส่วนแม่แดงรับจ้างเย็บผ้า ทั้งคู่ไม่เคยมีที่นาเป็นของตนเอง ทำนาครั้งสุดท้ายเมื่อปี 2536 โดยเช่านาของแม่หลวงจำนวน 2 ไร่ จ่ายค่าเช่าปีละ 3,000 บาท เหตุผลที่เลิกเช่านาทำ เนื่องจากขาดทุน

พ่อสรวงบอกว่า การทำนา 2 ไร่ได้ข้าวพอกินสำหรับสมาชิกในครอบครัว 3 คน ภายหลังฤดูทำนาจะปลูกถั่วเหลือง แต่แล้วปีนั้นเอง (2536) ขายถั่วเหลืองได้เพียง 2,800 บาท ยังไม่พอสำหรับจ่ายค่าเช่าที่นา พ่อจึงตัดสินใจเลิกทำนา พ่อสรวงเห็นว่า การทำนานั้น เป็นการทำงานที่ไม่มีค่าแรงงานของคนทำ ไม่คุ้มเหนื่อย เมื่อเปรียบเทียบกับ การออกไปรับจ้าง เช่น รับจ้างเลื่อยไม้ เป็นช่างไม้ไปสร้างบ้านกับผู้รับเหมาที่เป็นช่างใหญ่ บางครั้งไปทำงานต่างหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่นาจร บ้านแมวิน เป็นต้น ถ้าพึ่งแค่ค่าจ้างจากการทำงานรายวันก็พอกินอยู่แล้ว

อีกเหตุผลหนึ่ง คือ การทำนาในปัจจุบันนั้น ต้องเช่ารถไถ และแรงงานแบบเอามื้อเอารวันก็ลดน้อยลง เพราะทุกคนจะแข่งกันทำให้เร็วที่สุดเพื่อไม่ให้ที่ดินว่าง เช่น รีบปลูกข้าวนาปี เพื่อจะได้รีบลงหอม หรือปลูกข้าวนาปรัง หรือปลูกข้าวโพด ทุกคนจะแย่งกันสูบน้ำ โดยไม่มีใครรอใคร ในทัศนะของพ่อสรวงเห็นว่า น้ำเหมือนเกือบจะไม่มีค่าความหมายแล้ว เพราะใครที่ต้องการปลูกพืชแบบเข้มข้นก็จะเลือกเจาะบ่อบาดาลและสูบน้ำจากบ่อบาดาล โดยไม่ต้องกังวลเรื่องน้ำเหมือนในช่วงที่น้ำเหมือนมากก็จะหันมาแย่งกันสูบน้ำในเมือง

ก่อนปี 2536 ในช่วงที่พ่อสรวงทำนานั้น เป็นการช่วยเหลือกันระหว่างเจ้าของนา และเครือญาติ เช่น พ่อได้รับการอุปถัมภ์การใช้รถไถจากพ่อหลวง ซึ่งเป็นเจ้าของที่นา และแลกเปลี่ยนแรงงานในการทำนากับน้องเขยของพ่อหลวง การได้รับความช่วยเหลือเป็นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ค้ำจุน พ่อหลวงมักหางานต่างๆ มาให้พ่อสรวงได้ไปรับจ้างเพื่อจะได้มีรายได้ จนกระทั่งพ่อสรวงรู้สึก “เราใหญ่มากกับเป็น เราปลื้มเป็น” แต่ในขณะนั้นฐานะพ่อสรวงดีขึ้น มีบ้าน มีรายได้ และลูกชายมีงานทำ ทำให้พ่อหลวงไม่ค่อยมาใช้สอยพ่อสรวงให้ไปรับจ้างดังเช่นในอดีต

พ่อสรวงบอกว่า คนที่ไม่ค่อยมีเงินในบ้านสันโป่ง จะปลูกข้าวและขายข้าวทั้งหมด เพื่อนำเงินมาลงกับหอมใหญ่ หลังจากขายหอม ได้เงินก็จะนำเงินมาชำระหนี้ให้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ดังนั้น เมื่อเอ่ยถึงหลงข้าว คนบ้านสันโป่งหลายคนจะหัวเราะและบอกว่า “หลงข้าวหลง กุ้งตางโน” หรือไม่กี่ “หลงข้าวมีแต่ข้าวลีบ”

ลูกชายของพ่อสรวง ที่เป็นช่างแกะสลักที่แม่สอดนั้น เมื่อเรียนจบชั้นมัธยมศึกษา พ่อแม่ได้เอาลูกชายไปฝากไว้กับคนในหมู่บ้านที่ไปเป็นช่างแกะสลักที่บ่อสร้าง เพื่อให้เรียนรู้จักวิชาแกะสลัก

ชาวบ้านหลายครอบครัว มีลูกชายหรือลูกสาวทำงานแกะสลักไม้ในต่างจังหวัด เช่น แม่สอด จ.ตาก จ.ราชบุรี เนื่องจากมีคนในบ้านสันโป่งทำธุรกิจแกะสลักไม้มาก่อน และเปิดร้านอยู่ที่อ.สันกำแพง ทำให้หลายคนส่งลูกหลานไปเรียนวิชา หลังจากนั้นจึงออกไปทำงานรับจ้างแกะสลักยังที่อื่นๆ และบางครั้งรับงานมาแกะสลักในหมู่บ้าน

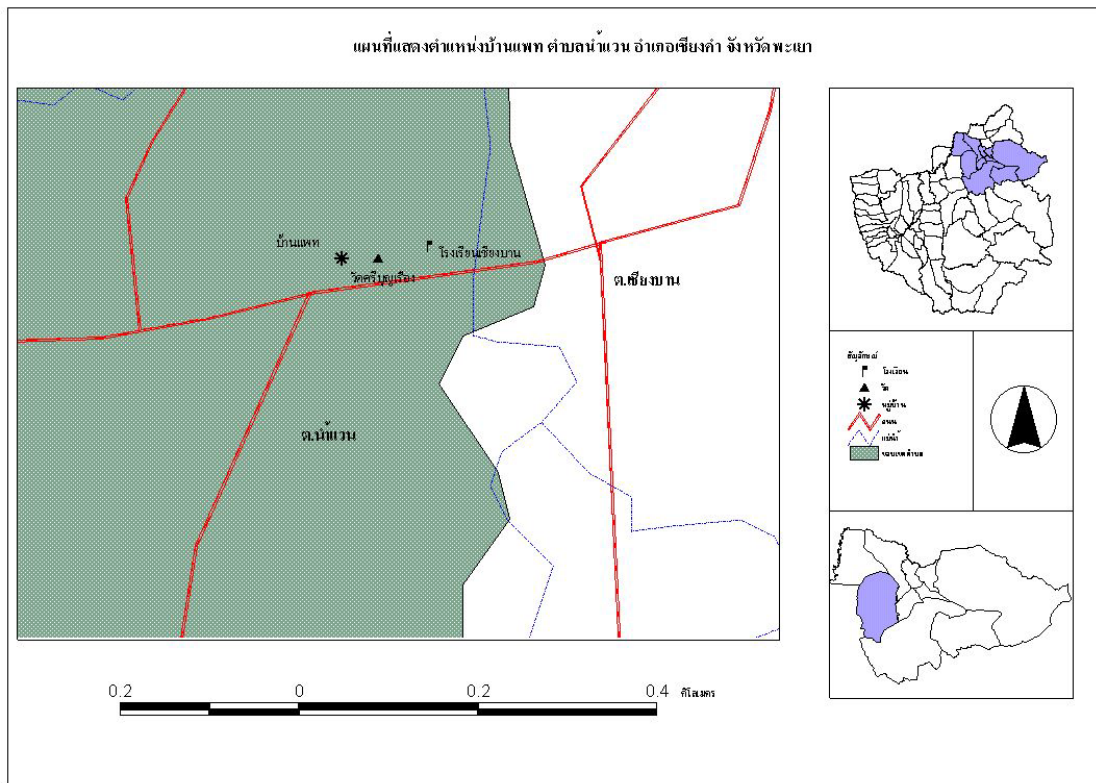
นอกจากนั้นชาวบ้านบางรายยังหันมาเปิดร้านค้าของชำซึ่งมีอยู่ 4 แห่ง และมีคนที่ไปขายของในตลาดบ้านกาด อยู่ 5-6 เจ้า เช่น มีโรงไถฆ่าไก่สดไปขายตลาด ,ไปรับซื้อผักจากตลาดหนองดอก จ.ลำพูน มาขายที่ตลาดบ้านกาด,ทำขนมไปขาย,ทำอาหารและขนม เป็นต้น นอกจากนี้ก็ยังมีชาวบ้านที่รับราชการประจำอยู่ประมาณ 10 คน ส่วนใหญ่เป็นครูต่างหมู่บ้าน

ในปัจจุบัน การปรับเปลี่ยนที่ดินบางส่วนไปเป็นสวนลำไย ตลอดจน การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตที่หันไปพึ่งพิงเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถไถและการจ้างเหมา ตลอดจน แรงงานรับจ้างเป็นเงินสดมากขึ้น ทำให้ระบบอุปถัมภ์ซึ่งเกิดจากการที่ชาวนารวยจำต้องให้การอุปถัมภ์ชาวนาจนเพื่ออาศัยแรงงานทำการเพาะปลูกนั้น เริ่มหมดความสำคัญลง ความสัมพันธ์ทางการผลิตในหมู่บ้านเริ่มมีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นการว่าจ้างและค่าเช่าที่เป็นเงินสด แม้ว่าการผลิตในภาคเกษตรยังคงมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักของหมู่บ้าน แต่ดูเหมือนว่า การทำงานรับจ้างจะเริ่มได้รับความสำคัญจากเด็กรุ่นใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ

บ้านแพด อ.เชียงคำ จ.พะเยา

บ้านแพดเป็นชุมชนชาวไทลื้อที่ตั้งหมู่บ้านอยู่ในอำเภอเชียงคำมาเป็นเวลานานกว่า 100 ปีแล้ว คนบ้านแพดในอดีตทั้งหมู่บ้านจะประกอบอาชีพทำนาและทอผ้าเป็นหลัก โดยมีพื้นที่ในการทำนา 3 พื้นที่ ได้แก่ 1) ทุ่งหลวง ซึ่งเป็นนาใกล้หมู่บ้าน 2) พื้นที่นาและป่าบริเวณที่ปัจจุบันเป็นค่ายทหารและสนามบิน (มีการเวนคืนบางส่วนตั้งแต่ปีพ.ศ.2513) และ 3) ทุ่งล่อ อยู่ห่างจากหมู่บ้านประมาณ 10 กิโลเมตร ทุ่งหลวงซึ่งเป็นนาใกล้หมู่บ้านถูกบุกเบิกครอบครองโดยครัวเรือนที่มาตั้งรกรากอยู่ก่อน เมื่อมีครัวเรือนมาอยู่เพิ่มขึ้น ที่นาจึงเริ่มขาดแคลน ชาวบ้านหลายครัวเรือน

ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่มีที่นาทำกินน้อย จึงเริ่มเข้าไปบุกเบิกพื้นที่บริเวณทุ่งลอลเมื่อปีพ.ศ.2497 ระยะแรกของการบุกเบิกที่ดินใช้แรงคนและแรงควาย จนกระทั่งเมื่อปีพ.ศ.2502 มีการนำรถแทรกเตอร์ของเจ้าแก้วในเมืองลำปางเข้ามาในหมู่บ้าน การใช้รถแทรกเตอร์คิดค่าไถไร่ละ 300 บาท วิธีการจ่ายเงินค่าไถจะค้างเงินไว้ก่อนจนกระทั่งเสร็จฤดูเก็บเกี่ยวขายข้าวได้จึงนำเงินไปจ่ายให้เจ้าของรถ

พ่อจัน อายุ 81 ปี เล่าว่า ชาวนาที่มีฐานะดี ไม่อยากไปบุกเบิกนาที่ทุ่งลอล เนื่องจากมีที่นามากอยู่แล้วอีกทั้งพื้นที่ใหม่เต็มไปด้วยความยากลำบาก เป็นป่าโค่น ต้นแฝก ไม้ไผ่ และไม้ใหญ่อีกหลายชนิด รวมทั้งสัตว์ป่าดุร้าย เช่น เสือ หมี วัวกระทิง ช้าง กวาง เป็นต้น การทำนาที่ทุ่งลอล มีการระดมแรงงานหลายแบบ จากแต่เดิมที่นาบริเวณทุ่งหลวง มีเฉพาะการใช้แรงงานของเจ้าของนา และการเอามือเอารวัน เมื่อขยายพื้นที่ไปยังทุ่งลอล มีการจ้าง “ลูกจ้าง” ที่เป็นคนบ้านอื่นไปช่วยประมาณ 2 คน ตั้งแต่ฤดูดำนา จนกระทั่งถึงฤดูเก็บเกี่ยวผ่านพ้นไปจึงจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าว นอกจากนี้ยังมีการจ้างแรงงานที่จ่ายตอบแทนเป็นรายวันๆ ละประมาณ 2-3 บาท หรือบางครั้งได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว เพื่อช่วยงานในช่วงดำนาและเกี่ยวข้าว

การจ้างแรงงานขึ้นอยู่กับว่า แต่ละครอบครัวมีแรงงานและขนาดของที่นามากน้อยเพียงใด บางครอบครัวที่ลูกๆ โตพอที่จะเป็นแรงงานได้ ก็ใช้แรงงานในครอบครัวทำนา การทำนาในเวลานั้น

จะไปสร้างหังนาไว้ที่ทุ่งนาเลย และนำอาหารใส่เกวียนไปอยู่ที่หังนานานเป็นสัปดาห์ เมื่ออาหารหมดจึงกลับมาบ้านและนำอาหารกลับไปอยู่กินที่หังนาอีกครั้ง ช่วงฤดูดำนาใช้เวลาประมาณ 3-4 สัปดาห์ เพราะต้องนอนรอน้ำฝน ทุกครอบครัวจะไปนอนที่หังกันหมด อย่างน้อยที่สุดครอบครัวหนึ่งจะไปนอนที่หังกันสองคนผิวเมียซึ่งถือเป็นแรงงานหลักในการทำนา

สำหรับคนที่ไม่มีที่นาเป็นของตนเองจะไปเช่าที่นาของชาวนารวย ผลผลิตที่ได้จากการทำนาแบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนหนึ่งให้กับเจ้านา และอีกสองส่วนเป็นของคนทำ ต่อมาใช้วิธีการแบ่งเป็น 5 ส่วน โดยสองส่วนเป็นของเจ้านาและ 3 ส่วนเป็นของคนทำ จนกระทั่งในปัจจุบันจ่ายค่าเช่าเป็นไร่ ไร่ละ 1-2 กระสอบ

นอกจากการเช่านา ชาวนาบางส่วนรับจ้างทำนาให้กับชาวนาที่มีที่ดินมาก โดยได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว เช่น ฤดูดำนา ผู้หญิงไปรับจ้างดำนาได้ค่าตอบแทน 20 หาบ (เท่ากับ 40 ถัง) ส่วนผู้ชายจะได้รับค่าตอบแทน 30 หาบ หากใครที่ไม่มีข้าวกินก็จะยืมข้าวชาวนารวยโดยยืม 1 กระสอบ คืน 2 กระสอบ เรียกว่า “ดอกข้าว” (ซึ่งชาวนาที่ยากจนบอกว่า ชาวนารวยนั้นใจคอโหดร้าย คิดดอกข้าวถึงหนึ่งเท่าตัว) หมดฤดูทำนา ผู้หญิงจะไปทำงานที่โรงบ่มใบยา เมื่อ 30 ปีก่อนได้ค่าแรงวันละ 3-5 บาท ส่วนผู้หญิงที่ทอผ้าได้ ก็จะทอผ้าอยู่กับบ้านเพื่อให้ใส่เองและนำไปขาย ทั้ง ผู้หญิงและผู้ชายยังรับจ้างเลี้ยงควาย

การกู้ยืมเงินในอดีตก่อนที่จะมีธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ชาวนาจะกู้เงินจากชาวนาที่ร่ำรวย ใช้วิธีจ่ายดอกเบี้ยเป็นข้าว เช่น กู้เงินร้อยบาท จ่ายคืนเป็นข้าว 1 กระสอบ ภายหลังการทำนาเสร็จก็จะใช้หนี้คืนทั้งหมด สำหรับในกรณีของคนที่มีข้าวในยุ้ง ก็จะนำข้าวออกมาขายเพื่อเป็นต้นทุนในการทำนาของฤดูกาลถัดไป นอกจากการทำนาของตนเองและการรับจ้างทำนา ชาวนาส่วนใหญ่จะเลี้ยงเป็ด ไก่ไว้เป็นอาหาร เลี้ยงหมูไว้ขาย และจับปลา ที่เรียกว่า “ยกยอ” ที่กลางทุ่งนาเพื่อนำปลามาเป็นอาหาร หรือออกไปหากุ้ง ปู หอยมาไว้กิน

พ่อพรม อายุ 75 ปี เป็นตัวอย่างของชาวนาไทลื้อรุ่นเก่า พ่อพรมเป็นคนเชียงใหม่ และมาแต่งงานกับแม่ก่อง สาวบ้านแพด มีลูก 6 คน ตาย 3 คน เหลือเพียงลูกสาวหนึ่งคนและลูกชาย 2 คน พ่อพรมมีที่นาบริเวณทุ่งล่อ 30 ไร่ มาจากการบุกเบิก ในยุคของพ่อพรมนั้น การไถนาจำนวน 30 ไร่ ใช้เวลา 1-2 เดือน โดยควาย 1 ตัว แรงงานในการทำนา มาจากพ่อพรมและเมีย จ้างลูกจ้างจากบ้านห่อก้อบ ซึ่งเป็นบ้านใกล้เคียง ครั้งละ 2 คน เมื่อเสร็จฤดูการเกี่ยวข้าว จะจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าว ไม่เคยจ่ายเงินสด เพราะที่ไม่มีเงินสดเพียงพอ ช่วงฤดูการดำนาและการเก็บ

³ ชาวนาแพด เช่นเดียวกับชาวนาในหมู่บ้านอื่นๆหากมีอายุ 50-60 ปี มักนิยามความหมายของชาวนารวย ว่าเป็นคนมีที่ดินมาก มีควายเยอะ ซึ่งความหมายนี้มักไม่ค่อยพบในเด็กรุ่นหลัง ซึ่งให้ความสนใจกับเงินและรายได้มากกว่าที่ดินและสัตว์เลี้ยง

เกี่ยว พ่อพรม แม่กองและลูกจ้าง 2 คน ก็จะไปอยู่ที่หางนา นานเป็นเดือนๆ เมื่อลูกๆ โตพอก็ไปช่วย ทำนา

พ่อพรมไม่เคยกู้เงินจากธกส. แม้ว่าธกส.จะเป็นที่รู้จักของคนบ้านแพตมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2513 แล้วก็ตาม พ่อพรมบอกว่า ตนเองไม่รู้หนังสือ แต่ถึงรู้หนังสือก็คงไม่กล้ากู้เงินจากธกส. เพราะว่า เจ้าหน้าที่ซักถามรายละเอียดมาก และพ่อพรมกลัวการเป็นหนี้ เกรงว่าหากส่งเงินให้ไม่ได้เขาจะมายึดที่ดินทำกิน พ่อพรมบอกว่า คนสมัยนี้ฉลาด ก็เลยไม่กลัวการเป็นหนี้ พ่อพรมบอกว่า “ถ้ามีข้าว ก็ไม่เดือดร้อน การทำนา มีความสุข จะเอาย้าย เอาตาน เวลาไหนก็ได้” การทำนาสำหรับพ่อพรมยังเป็นเรื่องที่ผูกพันกับวิถีชีวิต การปลูกข้าวจะต้องมีพิธีกรรมมากมาย เช่น การไหว้ผี การทำพิธีสู่ขวัญควาย หลังฤดูเก็บเกี่ยว มีพิธีที่เรียกว่า “พิธีเลี้ยงผีข้าวแขก” เป็นต้น พันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกก็เป็นพันธุ์ของไทลื้อ เป็นข้าวเมล็ดใหญ่ เช่น ข้าวขวาง ข้าวเหมย ข้าวกำผาย ข้าวเจ้าลอย เป็นต้น มีการแลกเปลี่ยนสายพันธุ์ข้าวกับเพื่อนบ้านและคนบ้านอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง หากแต่ในปัจจุบันสายพันธุ์พื้นบ้านเหล่านี้หายสาบสูญไปจนหมดสิ้น ส่วนแม่กองนอกจากการทำนาแล้ว จะทอผ้าไว้ใช้เอง/ขายให้กับคนเฒ่า และยังเก็บเมล็ดพันธุ์อื่นๆ ไว้เพาะปลูก เช่น พริก ถั่ว มะเขือ พักทองและผักหม่น นอกจากนี้จะไปยกยอปลา และหากุ้ง หอย ปู ไว้กิน

พ่อพรมเลิกทำนาตั้งแต่อายุ 57 ปี เพราะว่า แก่แล้ว และไม่มีแรงงานในการทำนา จึงให้คนอีสานที่หมู่บ้านใกล้เคียงเช่า พ่อพรมบอกว่า “สมัยนี้ทำนาขาดทุน ปลูก ดำ ใช้เงินหมด สมัยก่อนนี้ทำเองหมด ของกินก็หาเอากลางทุ่ง”

เมื่อปีพ.ศ.2541 ลูกสาวและลูกเขยของพ่อพรม กลับมาทำนาของพ่อพรมเอง ภายหลังจากที่ไปเป็นแรงงานรับจ้างก่อสร้างที่กรุงเทพฯ เพราะว่าข้าวราคาดี และไม่ยอมออกอยู่กรุงเทพฯ แล้วเนื่องจากงานรับจ้างนั้นมีเป็นระยะๆ เท่านั้น ไม่ได้มีตลอดเวลา เมื่อลูกเขยกลับมาทำนา ก็กู้เงินธกส. โดยให้คนช่วยค้ำประกันให้ และซื้อรถไถเดินตามในการทำนา ปัจจุบันทำนาได้ปีละ 200 กระสอบ ประมาณ 16 เกวียน ซึ่งเก็บไว้กินปีละ 25 กระสอบ คราวเรือนของพ่อพรมประกอบด้วย พ่อพรม แม่กอง ลูกสาว ลูกเขย และหลาน 2 คน

ลูกชายของพ่อพรมคนหนึ่งเคยไปเป็นแรงงานที่ประเทศมาเลเซียอยู่หลายปี ต่อมาถูกรถชนเสียชีวิต ส่วนลูกชายอีกสองคนรับจ้างก่อสร้างที่บริษัทช่างม่อยเฟอร์นิเจอร์ ในเชียงใหม่ กลับบ้านเสียชีวิตเพราะโรคเอดส์ ปัจจุบันพ่อพรมจึงมีลูกสาว-ลูกเขย ทำงานรับจ้างก่อสร้าง ลูกเขยได้ค่าแรงวันละประมาณ 150-170 บาทต่อวัน ส่วนลูกสาวก็ทำงานรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน ส่วนมากเป็นงานรับจ้างก่อสร้าง ส่วนลูกชายคนหนึ่ง ทำงานรับเหมาขนาดเล็กๆ ในหมู่บ้าน เช่น รับเหมาทำรั้ว เป็นต้น ปัจจุบันนี้ทำบ้านอยู่ใกล้ๆ บ้านพ่อพรม สำหรับลูกชายที่เหลืออีกหนึ่งคนเป็นลูกจ้างของโรงงานเฟอร์นิเจอร์ที่จังหวัดพะเยา

ลูกสาวของพ่อพรมบอกว่า “ทำนา ลงทุน 5 หมื่นก็ได้เงินกลับมา 5 หมื่น มีข้าวไว้กิน แต่ไม่มีเงิน ก็ได้แคกินเท่านั้น แต่ถ้าข้าวราคาดีเหมือนเมื่อปี 41 ก็คงอยากทำนาต่อไป”

ลูกสาวของพ่อพรมบอกต่อหน้าพ่อพรมด้วยว่า “อยากขายนา จะได้มีเงินไปลงทุนค้าขาย อย่างคนอื่นบ้าง ดูบ้านหลังศาลีแดงสิ พวกนั้นค้าขายหมด”

พ่อพรมตอบลูกสาวว่า “คำคิดของลูกก็ดี แต่ลูกจะเลิกทำนาได้อย่างไร ขายข้าวเปลือกถึงจะได้เงินนิดเดียว แต่ถ้าต้องไปซื้อข้าวสารก็ยิ่งแพงกว่าเยอะ ถ้าขายนาไปลงทุนอย่างอื่น ก็อาจจะขาดทุนจนหมด แล้วจะทำอย่างไร ”

การค้าขาย

ในอดีตนั้น ชาวนามีได้ยูนึ่งเฉยหรือทำนาอยู่แต่ในพื้นที่แต่เพียงอย่างเดียว ในทางตรงกันข้าม ประวัติศาสตร์ของชาวบ้านแพดนั้นเป็นประวัติศาสตร์ของการเดินทางค้าขายมาโดยตลอด พ่อจัน อายุ 81 ปี เล่าว่า ออกเดินทางค้าขายกับคนภายนอกชุมชน มาตั้งแต่อายุ 11 ปี ภายหลังฤดูดำนาผ่านพ้นไป ชาวบ้านผู้ชาย 3-4 คน จะออกเดินทางเอาผ้าทอไปขายให้กับคนเฝ้าบนดอย นอกจากจะนำผ้าทอของคนบ้านแพดไปขายแล้ว ยังไปซื้อผ้าทอของคนบ้านแวนไปขายอีกด้วย การเดินทางแต่ละครั้งใช้เวลาประมาณ 15 วัน เป็นการเดินเท้า เมื่อได้เงินเที่ยวหนึ่งกำไรประมาณ 100 บาท ซึ่งนับเป็นเงินค่อนข้างมากในขณะนั้น บางครั้งก็ซื้อลูกหมูดำกลับมาบ้าน หรือนำผ้าไปแลกกับหมาเฝ้า มาขายให้กับเจ้านายในตลาดเชียงคำ บางครั้งก็ไปซื้อม้าจากพะเยาไปขายบนดอย หรือซื้อผ้าและของใช้อื่นๆ จากแม่สายไปขายบนดอยเช่นกัน การไปขายของให้กับเฝ้ามีแต่คนบ้านแพดเป็นส่วนใหญ่ และทำกันมา คนเฝ้ามีเงินซื้อของเพราะเขามีผืนขาย บางครั้งคนบ้านแพดก็เอาของไปแลกผืน และนำผืนไปขายต่อเป็นเงิน

ก่อนฤดูเก็บเกี่ยว ดอกฝ้ายที่เมืองคอบ ประเทศลาวกำลังออกพอดี คนบ้านแพด/บ้านแวน ก็จะเดินไปซื้อดอกฝ้าย ไปกันครั้งละ 3-4 คน นอนค้างสองคืน การไปซื้อฝ้าย ผู้หญิงก็ไปได้ เนื่องจากทางไม่ลำบากมากเกินไป ต่างจากการเดินไปดอย นอกจากการไปซื้อฝ้ายแล้ว ยังซื้อพริกกลับมาอีกด้วย หลังฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกใส่เกวียน ไปขายโรงสีที่พะเยา เนื่องจากโรงสีที่เชียงค่างดราคา การไปขายข้าว มักไปเป็นกลุ่ม มีเกวียน 5-10 คัน หากกลับเจ้าของโรงสีก็จะจ้างเกวียนให้บรรทุกของมาขายที่เชียงคำ ของที่รับจ้างบรรทุกกลับมา ได้แก่ น้ำมันก๊าด เกลือ น้ำตาล ผ้าทูป (ด้ายเป็นลูก ๆ) เทียวหนึ่งได้ค่าจ้างประมาณ 50 บาท การไปขายข้าวเปลือกเกวียนหนึ่งจะได้กำไรประมาณ 50 บาท เช่นกัน หลังเก็บเกี่ยวจะเดินทางไปค้าขายเช่นนี้ประมาณ 4-5 ครั้ง การเดินทางใช้เวลา 3 คืน และนำอาหารติดตัวไปด้วย การเดินทาง

ค้าขายในลักษณะเดิมเช่นนี้ พ่ออุ๊ยจันเลิกมาได้ 40 ปี เนื่องจาก มีการสู้รบกับพวกคอมมิวนิสต์ในแถบนี้และมีการ ทำนาที่ทุ่งลอ ทำให้ได้ข้าวไปขายมากขึ้น

บ้านแพดในปัจจุบัน

แม้ว่าในอดีตที่ผ่านมา ชาวบ้านแพดจะสัมพันธ์กับคนต่างบ้านหลากหลายกลุ่ม ผ่านความเป็นเครือญาติ เช่นการแต่งงานกับคนไทลื้อบ้านใกล้เคียง หรือการค้าขาย เช่น การซื้อฝ้าย หรือพริกจากไทลื้อที่เมืองคอบ ประเทศลาว หรือการขายข้าวให้กับเจ้าแก้งค้อเมืองพะเยา ตลอดจนการนำผ้าทอไปขายให้กับคนเย้า เป็นต้น อีกทั้งความแตกต่างทางฐานะยังปรากฏให้เห็นได้อย่างเด่นชัด เช่นการดำรงอยู่ของชาวนารวยที่มีที่ดินจำนวนมาก อันนำมาสู่การจ้างงานหรือการให้เขานาในหมู่บ้านที่ยากจน ตลอดจนการกู้เงินหรือข้าวระหว่างชาวนารวยและจน

แต่กระนั้นภาพวิถีชีวิตโดยรวมของชาวบ้านยังคงยืนอยู่บนฐานการผลิตแบบเดียวกันคือ การทำนาเพื่อให้ได้ข้าวไว้กินตลอดทั้งปีและที่เหลือนำไปขาย อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ของการนำข้าวใส่เกวียนไปขายกันเป็นกลุ่มที่จังหวัดพะเยา แทนการขายข้าวให้กับโรงสีที่ตลาดเชียงคำซึ่งไกลกว่า เนื่องจากราคาข้าวในเมืองพะเยาสูงกว่าตลาดเชียงคำ แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านได้พยายามดิ้นรนที่จะต่อรองกับพ่อค้าภายนอกเพื่อให้ตนเองไม่อยู่ในสภาพที่เสียเปรียบจนเกินไป

ภาวะของการมีข้าวไว้เต็มยุ้งนั้น เป็นเพียงหลักประกันขั้นพื้นฐานเพื่อความมั่นคงในการยังชีพ แต่ไม่ได้หมายความว่า จริยธรรมของความเป็นชาวนายืนอยู่บนฐานของการยังชีพเท่านั้น แต่ชาวนาในอดีตยังคงมีการดิ้นรนเพื่อนำไปสู่ชีวิตที่ดีขึ้น เช่น การทอผ้าเพื่อนำไปขาย การนำม้าจากตัวเมืองพะเยาไปขายให้กับคนเย้า เป็นต้น

เงื่อนไขสำคัญจากภายนอกนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของผู้คนที่ละเล็กทีละน้อย โดยในระยะแรกเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในวิถีการผลิตแบบการเกษตร จนกระทั่งขยายตัวมาสู่อาชีพอื่นๆ นอกภาคการเกษตร เช่น การค้าขาย และทำธุรกิจส่วนตัวอื่นๆ แรงกระทบจากภายนอก ด้านหนึ่งได้สร้างโอกาสให้กับชาวนาร่ำรวยที่สามารถแปรต้นทุนเดิมคือที่ดินเพื่อนำไปสู่การเข้าถึงทรัพยากรอื่นๆ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ได้เปิดช่องทางใหม่ๆ ให้กับชาวนายากจนได้เปลี่ยนแปลงฐานะความเป็นอยู่ผ่านช่องทางที่มีความหลากหลายมากขึ้นเช่นกัน

สภาพบ้านแพดในปัจจุบัน ลักษณะของบ้านเรือนภายในหมู่บ้านมีความแตกต่างอย่างเด่นชัด บ้านทรงทันสมัยจำนวนกว่า 10 หลัง มีรั้วรอบ บริเวณหน้าบ้านเป็นสนามหญ้า ปลูกดอกไม้สวยงามและมีโรงจอดรถ ซึ่งมีรถอย่างน้อย 2 คัน นอกจากนี้ยังมีบ้านที่สร้างในลักษณะตึกแถวอยู่ด้วย ขณะที่บ้านไม้ใต้ถุนสูง มีรถไถ และอุปกรณ์อื่นๆ วางระเกะระกะ มีให้เห็นเพียงไม่กี่หลังคาเท่านั้น

ลักษณะของบ้านเรือน บ่งบอกอาชีพของเจ้าของบ้านได้เป็นอย่างดี เช่น บ้านทรงทันสมัย มีอาชีพเป็นพ่อค้าขายผ้า หรือขายรองเท้าตามตลาดนัดในอำเภอจังหวัดพะเยาและเชียงราย ส่วนบ้านไม้ที่มีใต้ถุนสูงเป็นบ้านของชาวนา และบ้านปูนผสมไม้ที่ไม่ทันสมัยมากนักเป็นบ้านของชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป หรือเป็นบ้านพักที่มีสามีเป็นทหาร

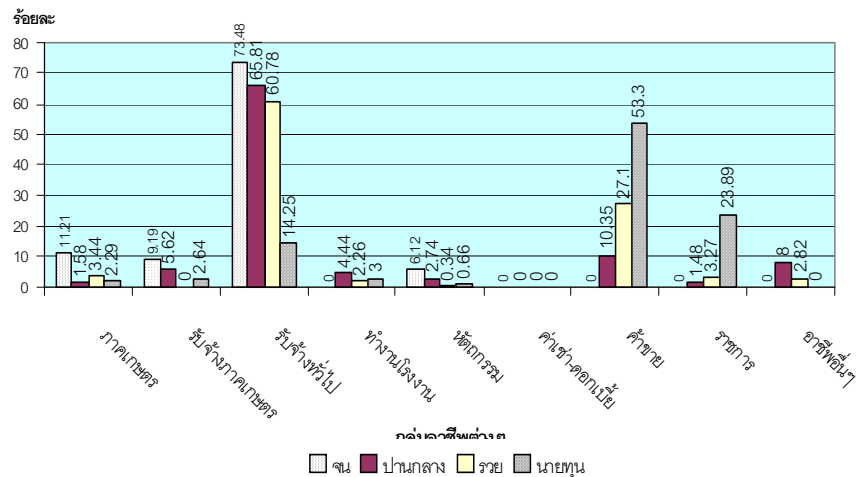
บ้านแพดมีตลาดตอนเช้า ซึ่งคนในหมู่บ้านนำของจากตลาดเชียงคามาขาย เช่น ผัก เนื้อสัตว์ ขนม มีชาวบ้านมาขายกับข้าวสำเร็จ 2 เจ้า และมีร้านขายของชำซึ่งขายของสดพร้อมกันไปด้วย อาหารสำเร็จตอนเช้าขายสำหรับพ่อแม่ที่ซื้ออาหารให้ลูกหลานกินก่อนไปโรงเรียน เช่น ข้าวต้ม ข้าวมันไก่ ชาวบ้านบางคนนำผักที่ปลูกในบ้านมาวางขายที่ตลาดเช้าแห่งนี้ด้วย เช่น ยอด พักทอง ตำลึง เป็นต้น ตลอดเช้าและบ่ายของวัน บ้านหลังใหญ่ทรงทันสมัยจะปิดประตูเงียบ กริบ จนกระทั่งช่วงเย็นจึงจะกลับมาคึกคัก เนื่องจากเจ้าของบ้านกลับจากขายผ้าตามตลาดนัดจุดต่างๆ ในแต่ละวัน รถบัสและรถ 6 ล้อ ที่คลุมหลังรถอย่างมิดชิด ขับเข้ามาจอดภายในโรงรถแต่ละบ้าน การเปิดขายของสดในตลาดเย็นเริ่มต้นอีกครั้ง พร้อมกับการขายอาหารสำเร็จเพื่อเป็นมื้อเย็นเท่านั้น

จากการสำรวจข้อมูลครัวเรือนตัวอย่าง 108 ครัวเรือน พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้หลักมาจากอาชีพรับจ้างทั่วไป 47 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 44 อาชีพรองลงไปคือค้าขาย คิดเป็นร้อยละ 23 รับราชการร้อยละ 8 เกษตรกรรม ร้อยละ 8 รับจ้างในภาคเกษตรร้อยละ 5 และอาชีพอื่นๆอีกร้อยละ 12 ประชากรในบ้านแพดมีการอพยพไปทำงานนอกพื้นที่ประมาณร้อยละ 27 ของครัวเรือนทั้งหมด ส่วนใหญ่ย้ายไปทำงานที่กรุงเทพฯ กิจกรรมการผลิตของครัวเรือนสามารถแบ่งได้ตามกลุ่มอาชีพดังนี้

- (1) กลุ่มอาชีพรับราชการ รัฐวิสาหกิจและบำนาญ ซึ่งมีงานทำทั้งปี มีรายได้แน่นอน
- (2) กลุ่มอาชีพอื่นๆ เช่น หัตถกรรม ทอผ้าพื้นเมือง ซึ่งพบว่าครัวเรือนหรือคนที่ทำงานมักเป็นผู้หญิง มีอายุค่อนข้างมาก ใช้เวลาในการทำงานทอผ้าได้ทั้งวัน แต่รายได้ค่อนข้างน้อยและไม่แน่นอน
- (3) กลุ่มอาชีพการเกษตรและรับจ้างในภาคเกษตร ในบ้านแพดปัจจุบันมีครัวเรือนที่ยังทำนาอยู่ประมาณ 15 ครัวเรือน โดยเริ่มปลูกข้าวช่วงเดือนมิถุนายนจนถึงเกี่ยวผลผลิตในเดือนพฤศจิกายน หลังจากนั้นไม่พบว่ามี การปลูกพืชชนิดอื่นต่อจากการปลูกข้าว ชาวบ้านที่ยึดการทำนาเป็นอาชีพหลักที่ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวมีเป็นส่วนน้อย และมักเป็นกลุ่มคนจน ซึ่งรับจ้างทั่วไปนอกฤดูทำนาด้วย
- (4) อาชีพค้าขาย พบมากถึง 25 ครัวเรือน ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าหมู่บ้านอื่นๆ โดยส่วนใหญ่ค้าขายเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม และรองเท้า อาชีพนี้เริ่มต้นมาได้สิบปีเศษ โดยมีชาวบ้านบาง

คนขายที่ดินแล้วซื้อรถปิคอัพออกมาเร่ขายเสื้อผ้า แล้วมีฐานะดีขึ้น ชาวบ้านคนอื่นจึงปรับเปลี่ยนอาชีพมาเป็นพ่อค้าขายเสื้อผ้าตามอย่างกันจำนวนมาก

แผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในแต่ละชนชั้นจำแนกตามกลุ่มอาชีพ (หมู่บ้านแพด)

(5) กลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งมีจำนวนมากที่สุดในบ้านแพด รวมไปถึงร้านบริการต่างๆ เช่น เสริมสวย ซ่อมรถ ช่าง ผู้ประกอบกิจการรถเมล์ และกลุ่มที่เดินทางไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น งานก่อสร้าง เป็นต้น

จากแผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยรายได้ของครัวเรือนในบ้านแพด แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า รายได้หลักของครัวเรือนส่วนใหญ่มาจากการค้าขายและการทำงานรับจ้าง ในขณะที่การเกษตรนั้นคิดเป็นสัดส่วนที่ต่ำมากเมื่อเทียบกับรายได้อื่นๆ ของครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มคนที่มีฐานะปานกลางและฐานะดีในชุมชน

การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้วิถีการผลิตแบบเกษตร

เช่นเดียวกับชุมชนชาวนาในที่อื่นๆ ประวัติศาสตร์ของบ้านแพดคือประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกที่ดินทำกินและการปรับเปลี่ยนป่าให้กลายเป็นเรือกสวนไร่นา ดังเช่นที่ชาวบ้านแพดกลุ่มหนึ่งได้ไปบุกเบิกที่ป่าบริเวณทุ่งล่อ ตั้งแต่ปี 2497 ระยะแรกของการบุกเบิกนั้นใช้วิธีการขึ้นคันรอบที่ดินที่ต้องการจะบุกเบิก จากนั้นจึงใช้แรงคนและแรงควายเพื่อช่วยในการปรับพื้นที่ จนกระทั่งในปี 2502 มีการนำรถแทรกเตอร์เข้ามาจากภายนอกหมู่บ้าน ทำให้โอกาสในการบุกเบิกพื้นที่ เปลี่ยนมาเป็นเม็ดเงินในการว่าจ้างรถแทรกเตอร์แทนการบุกเบิกตามกำลังแรงงาน

ราวปี 2515 ในยุคที่สถานการณ์การเมืองกำลังเข้มข้น อำเภอยางชุมน้อยในฐานะที่เป็นพื้นที่ชายแดน ได้มีการสร้างค่ายทหาร สนามบินเล็ก และการสร้างถนน ชาวบ้านบางส่วนที่บุกเบิกที่ดินในบริเวณดังกล่าวถูกเวนคืนที่ดิน ทำให้สูญเสียพื้นที่ทำกิน โดยได้รับค่าชดเชยเป็นเงิน บางคนนำเงินไปปรับปรุงบ้านใหม่ ขณะที่ชาวบ้านจำนวนหนึ่งกลายมาเป็นแรงงานรับจ้างในที่นาของชาวนารวยโดยไม่ได้บุกเบิกที่ดินทำกินผืนใหม่ การเข้ามาตั้งค่ายทหาร ทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งมีงานทำจากการสร้างค่าย เช่น งานก่อสร้าง งานรับจ้างซักผ้าเช็ดผ้า ชุดละ 3 บาท การนำกล้วยไม้ออกมาขาย หรือการขายอาหาร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีทหารจำนวนหนึ่งแต่งงานกับหญิงสาวในหมู่บ้านและย้ายติดตามสามีไปยังพื้นที่อื่น ขณะที่บางคนก็ตั้งรกรากอยู่ในบ้านแพดต่อไป โดยเปลี่ยนฐานะทางสังคมจากลูกชาวนามาเป็นเมียทหาร

การแต่งงานระหว่างลูกสาวบ้านแพดกับทหารต่างถิ่น ทำให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างไกลขึ้นกว่าการแต่งงานในหมู่บ้าน และนำไปสู่การเรียนรู้โลกภายนอกที่กว้างขวางขึ้นกว่าเดิม เช่น ในกรณีของพ่อจัน ซึ่งเป็นชาวนาที่นารถไถ หรือที่เรียกว่า “เจ้าทุ้ง” เข้ามาในบ้านแพดเป็นรายแรกในปี 2516 พ่อจันไปเยี่ยมครอบครัวของลูกสาวที่แต่งงานกับทหารไปอยู่จังหวัดลพบุรี เมื่อผ่านไปยังจังหวัดฉะเชิงเทรา ลูกเขยทหารได้พาพ่อจันไปดูการใช้เจ้าทุ้งในพื้นที่นา จากนั้นพ่อจันจึงสั่งซื้อรถไถเข้ามาใช้ในที่นาของตน ด้วยสนนราคา 18,000 บาท หลังจากพ่อจันนำรถไถเข้ามาในบ้านแพด คนในหมู่บ้านข้างเคียงก็นำเข้ามาใช้บ้าง เช่น คนบ้านแวน บ้านผาตลาด เป็นต้น

ขณะที่คนบ้านแพดกำลังเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ๆ ในการทำนา ธนาครเพื่อการเกษตรและสหกรณ์หรือธกส. ก็เริ่มเป็นสถาบันใหม่ที่คนบ้านแพดรู้จัก ในยุคแรกธกส.ตั้งอยู่ที่เขียงราย จนกระทั่งต่อมามีสาขาที่เขียงคำ ทำให้สะดวกในการติดต่อมากขึ้น จากการรู้จักกู้ยืมเฉพาะระหว่าง ชาวนารวยและชาวนาจนในหมู่บ้าน ชาวบ้านทั้งสองกลุ่มเริ่มหันไปพึ่งพาเงินจากภายนอกมากขึ้น และดูจะมีเหตุผลมากขึ้นในการกู้ยืมเงินเพื่อซื้อรถไถ

รถไถนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงวิธีการใช้แรงงานในการทำนา กล่าวคือ จากแต่เดิมต้องใช้เจ้าทุ้งไถนา การโยกย้ายคนในครอบครัวไปนอนที่ห่างนาเป็นแรมเดือน เพื่อที่จะตื่นขึ้นมาทำอย่างเต็มกำลังในวันใหม่ ถูกแทนที่ด้วยการใช้รถไถ ซึ่งย่นระยะเวลาการไถเหลือเพียง 1-2 วัน เมื่อชาวนารายหนึ่งทำงานเสร็จเร็ว ย่อมส่งผลกระทบต่อชาวนาในที่นาข้างเคียงที่จะต้องระดมแรงงานเช่นกัน แรงงานในอดีตที่มีเฉพาะการเอามือเอารำ ไม่เพียงพอที่จะทำให้เสร็จทันนาของเพื่อนบ้านที่ใช้รถไถเสียแล้ว การจ้างแรงงานกลายเป็นสิ่งจำเป็นมากขึ้น ซึ่งนั่นหมายถึงต้นทุนที่ถูกคำนวณเป็นเม็ดเงิน

การปรากฏตัวของรถไฟ ด้านหนึ่งดูเหมือนเป็นทางบวก คือการย่นระยะเวลาในการทำงาน แม้จะมีผลตามด้วยการจ่ายค่าน้ำมันแทนไม้ที่ปลอดภัยและการทำพิธีสู่ขวัญควายเป็นการขอบคุณการทำงานหนักดังเช่นในอดีต แต่การได้มาซึ่งรถไฟ โดยการกู้เงินจากธกส. นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงวิธีคิดในเรื่องต้นทุน ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าในอดีตชาวนาไม่เคยคิดเรื่องต้นทุน หรือการเพิ่มผลผลิต รูปธรรมของการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ เพื่อนำเมล็ดพันธุ์ที่ให้ผลผลิตที่ดีกว่าเดิม ทั้งการนำไปขายในพื้นที่พะเยาแทนที่จะขายให้กับโรงสีในอำเภอเชียงคำ เป็นภาพที่แสดงถึงการรู้จักคิดในเรื่องต้นทุนกำไร อีกทั้งการที่ชาวนาจะต้องกู้ยืมข้าวหรือเงินและจ่ายค่าตอบแทนเป็นข้าว ก็แสดงให้เห็นถึงการรู้จักภาวะของความเป็นหนี้ได้เป็นอย่างดี

แต่การสร้างระบบสินเชื่อของธกส. (และโครงการให้กู้ยืมเงินแก่ชาวนาอีกหลายโครงการ) ทำให้ชาวนาต้องเริ่มคิดทุกอย่างเป็นเม็ดเงินมากขึ้น เพื่อสามารถที่จะหมุนเงินมาชำระดอกเบี้ยได้ทันตามเงื่อนไขที่ธกส.กำหนดไว้ ชาวนาไม่สามารถเก็บข้าวไว้ในยุ้งและรอจนกระทั่งราคาข้าวอยู่ในระดับที่ตนเองพอใจได้อีกแล้ว หากแต่ต้องรีบแปรเปลี่ยนเป็นเม็ดเงินเพื่อมาชำระหนี้ได้ทันตามเวลา

การเพิ่มผลผลิตข้าวจากการแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ที่ค้นหาเมล็ดพันธุ์ที่ดีกว่าในหมู่เครือญาติ ถูกแทนที่ด้วยการส่งเสริมการเกษตรด้วยพันธุ์ข้าวชนิดเดียว และตามมาด้วยการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง ชาวนาเริ่มมองสิ่งมีชีวิตที่เคยอยู่ในท้องนาเปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นปู หนู ที่เคยจับกินได้ในอดีต กลายเป็น “ศัตรูพืช” ที่ต้องกำจัดให้หมดสิ้น รวมทั้งศัตรูพืชชนิดใหม่ๆ ที่เข้ามาทำลายข้าวในนา

ต้นทุนในการทำนาที่ทุกอย่างกลายเป็นการพึ่งพาเงินตรา ประกอบกับราคาข้าวที่ตกต่ำ และภาวะหนี้สินที่พอกพูนเพิ่มขึ้นตามโครงการให้เงินกู้ยืมสารพัดแบบของรัฐ ทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งรู้สึกถึงภาวะตึงตัน และพยายามดิ้นรนประคับประคองชีวิตตามต้นทุนที่ตนมีอยู่ เช่น การออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน ต่างประเทศ หรือการค้าขาย เป็นต้น

ช่องทางในการขยายขยับขึ้นอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์ที่แต่ละคนมีอยู่ อย่างไรก็ตามเจ้าของนาส่วนใหญ่ที่มีช่องทางอื่นในชีวิต ยังคงรักษาผืนนาไว้ และยกให้ชาวนากลุ่มอื่นๆ เช่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาที่มาจากภาคอีสาน ซึ่งมาตั้งบ้านใกล้เคียงกับบริเวณทุ่งลอ เช่น บ้านปางมดแดง หนองบัวเงิน เป็นต้น เจ้าของนาที่ยกนาให้ผู้อื่นเช่า จึงได้รับ “ค่าหัวนา” เป็นข้าว หากมีนามาก ก็จะนำข้าวไปขาย หากมีน้อย ก็จะเก็บข้าวไว้สำหรับบริโภคเท่านั้น

ขณะที่ชาวนาจำนวนน้อยที่ไม่มีเครือข่ายความสัมพันธ์และทางเลือกมากนัก ตัดสินใจที่จะทำนาต่อไป ด้วยเหตุผลในเรื่องหลักประกันพื้นฐานในการยังชีพให้กับตนเองและครอบครัว และดิ้นรนแสวงหาทางเลือกอื่นๆ ในชีวิตพร้อมกันไปด้วยการไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกฤดูการทำนา

การก้าวเข้าสู่วิถีชีวิตนอกภาคการเกษตร

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตสู่นอกภาคการเกษตรค่อยๆ เกิดขึ้น ทั้งในกลุ่มคนที่มีฐานะและคนยากจน ในระยะแรกนั้นการทำงานอื่นๆ เกิดขึ้นนอกฤดูกาลทำนาเมื่อถึงฤดูทำนาก็จะกลับมาทำนาเช่นเดิม เช่น ในกลุ่มคนจน นิยมไปเป็นแรงงานรับจ้างตามเตาบ่มยาสูบ ไปเป็นแรงงานก่อสร้างต่างหมู่บ้าน การไปเป็นแรงงานรับจ้างที่ต่างจังหวัด การขยับขยายไปสู่การทำการค้าขนาดเล็ก ขณะที่คนมีฐานะ ก็จะทำกิจการโรงสี บ้านแพดในช่วงปี 2525 มีโรงสีขนาดเล็ก 5 แห่ง

ราวปี 2527 เริ่มมีผู้ขายในบ้านแพดออกไปเป็นแรงงานข้ามชาติ ในช่วงต้นได้แก่ ประเทศซาอุดีอาระเบีย อิรัก ญี่ปุ่น ไต้หวัน เป็นต้น แรงงานข้ามชาติประมาณ 10 คน ได้นำเงินส่งกลับมาหมู่บ้านจำนวนมาก และแรงงานเหล่านี้ได้นำเงินไปลงทุนในด้านอื่นนอกเหนือจากการทำการเกษตร เช่น กิจการรถเมล์ การขายเสื้อผ้า เป็นต้น

การเริ่มต้นทำการใดๆ ที่นอกเหนือจากความคุ้นเคยในอดีต มาจากการคำแนะนำของญาติพี่น้องที่ประสบความสำเร็จในงานเหล่านั้น คำแนะนำปากต่อปากและการเห็นความสำเร็จด้วยตาตนเอง ทำให้ชาวบ้านที่มีต้นทุนมากพอจำนวนหนึ่งหันมาเจริญรอยตาม บางส่วนจำนองที่ดินไว้กับธนาคารเพื่อนำมาลงทุน บางส่วนนำเงินลงทุนมาจากแรงงานของสมาชิกในครอบครัวที่เดินทางไปขายแรงงานยังต่างประเทศ บางคนขายที่นาในช่วงที่ดินมีราคาสูง เป็นต้น

การไปซื้อเสื้อผ้ามาตลาดโบ๊เบ๊ กรุงเทพฯ และนำมาขายตามตลาดนัดในเขตพะเยาและเชียงราย เป็นกิจการที่นิยมทำกันในบ้านแพดตั้งแต่ปี 2531 การค้าขายทำให้ชีวิตเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต เนื่องจากต้องตื่นแต่เช้ามีดราว ตี 3 – ตี 4 ขึ้นอยู่กับว่าต้องไปขายในตลาดที่อยู่ห่างไกลเพียงใด และกลับมาบ้านในราว 4- 6 โมงเย็น ทุกครอบครัวที่ค้าขายจึงยุติการทำงานในภาคการเกษตรโดยสิ้นเชิง จากในช่วงปี 2533 มีชาวบ้านค้าขายเสื้อผ้าเพียง 4-5 ครอบครัว ปัจจุบันมีประมาณ 30 ครอบครัว ซึ่งนั่นหมายถึงโอกาสที่จะแลกเปลี่ยนแรงงานกับเครือข่ายและเพื่อนบ้านก็หมดลงไปด้วย หากคนค้าขายคนใดที่ยังเป็นเจ้าของนาอยู่จะนำนาของตนเองให้คนอื่นเช่าแทน

กว่า 10 ปี ที่คนบ้านแพดเดินทางไปค้าขายนอกหมู่บ้าน ทำให้มีบ้านใหม่รูปทรงทันสมัยทยอยปลูกมากขึ้นและยังคงมีการสร้างบ้านใหม่อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เม็ดเงินในการสร้างบ้านใหม่ที่มีราคาประมาณ 7 แสน – หนึ่งล้านบาท การลงทุนก่อสร้างบางส่วนเป็นการจำนองที่ดินกับธนาคาร บางส่วนเป็นการเก็บหอมรอมริบจากการค้าขายเสื้อผ้า บางส่วนมาจากเงินที่ลูกชายไปขายแรงงานในต่างประเทศ

การสร้างบ้านทรงทันสมัยมากกว่า 20 หลัง ซึ่งส่วนใหญ่มีรูปทรงคล้ายคลึงกันนี้ ทำให้เกิดอาชีพใหม่ในหมู่บ้าน คือจากเดิมแรงงานที่เคยไปรับจ้างก่อสร้างนอกหมู่บ้าน ได้พัฒนาฝีมือและหันมาลงทุนด้านอื่นที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้าง เช่น ผู้ใหญ่บ้านแพทยบุญเรืองคนปัจจุบัน เป็น

เจ้าของธุรกิจชุด-ถนอมดิน ชาวบ้านจำนวนหนึ่งหันมาเป็นผู้รับเหมาก่อสร้าง เริ่มจากการทำงานเล็กๆ ไปสู่การรับเหมาทั้งหลัง ช่างรับเหมาคนหนึ่งในหมู่บ้านบอกว่า รับเหมางานทั้งเล็ก (รับบางส่วน) และใหญ่ (รับสร้างทั้งหลัง) ในบ้านแพดและบ้านแพทย์ศรีบุญเรือง ตั้งแต่ปี 2528 จนถึงปัจจุบัน ประมาณ 14 หลัง

การออกไปค้าขายเสื้อผ้าตามตลาดนัดของคนบ้านแพด ยังก่อให้เกิดอาชีพใหม่ๆ ในหมู่บ้านและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภค เนื่องจากคนค้าขายเสื้อผ้า ไม่มีเวลาทำอาหารรับประทานเอง จึงเป็นช่องทางสำหรับคนในหมู่บ้านบางคน ที่ทำอาหารสำเร็จขายทั้งเช้าและเย็นในหมู่บ้าน รวมทั้งร้านค้าที่มีมากถึง 4 แห่งในหมู่บ้าน มีตลาดเล็กๆ ในช่วงเช้าและเย็น ที่คนในหมู่บ้านมาซื้ออาหารสด ขนม และอาหารแห้ง อาหารสำเร็จ จากเมืองเชียงคำ เป็นต้น

ปัจจุบันคนค้าขายบ้านแพด ทุกหลังคาเรือนจะมีรถส่วนตัวโดยเฉลี่ย 2 คัน คันหนึ่งไว้สำหรับเดินทางค้าขายเสื้อผ้า หลายหลังคาเป็นรถ 6 ล้อ อีกคันหนึ่งไว้สำหรับใช้งานอื่นๆ ทุกบ้านจะมีเครื่องทำน้ำอุ่น เครื่องซักผ้า โทรทัศน์ขนาดใหญ่ และเครื่องเสียง เป็นต้น

คนค้าขายจำนวนหนึ่งปิดบ้านเงียบเชียบในช่วงกลางวัน และจะกลับมาบ้านเพื่อหลับนอนเท่านั้น เนื่องจากการค้าขายจะออกไปทั้งสามีและภรรยา โดยจ้างลูกจ้างอีก 2 คน เริ่มมีการจ้างกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงมาช่วยทำงาน เนื่องจากค่าแรงถูกกว่าชาวพื้นราบมาก บางครอบครัวผู้เป็นพ่อหรือแม่ เลิกติดตามไปค้าขายที่ตลาดนัด แต่ยกให้ลูกสาว และ/หรือลูกชายไปค้าขายเอง ส่วนตนเองอยู่บ้านดูแลหลาน และตอนกลางวันจะส่งหลานไปอยู่ศูนย์เด็กเล็ก (ในหมู่บ้านมีศูนย์เด็กเล็ก ซึ่งมีครูวิชาชีพจากกรุงเทพฯ เป็นลูกเขยคนบ้านแพดมาสร้างให้) หากเป็นลูกคนมีฐานะจะส่งไปเรียนโรงเรียนอนุบาลเอกชนที่อำเภอเชียงคำ

นอกจากลักษณะของบ้านจะเป็นเครื่องแสดงฐานะที่เด่นชัดมาก พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเด็กยังมีความเปลี่ยนแปลงในหมู่คนร้อยละเป็นอย่างมากด้วย เช่น พิธีทำขวัญให้ทารกครบหนึ่งเดือน จากแต่เดิมที่มีการทำพิธีผูกข้อมือเด็ก โดยมีอาจารย์มาทำพิธีสวดแบบไทลื้อ และเชิญญาติพี่น้อง ญาติผู้ใหญ่มาร่วมงาน โดยการนำข้าวสุก ดอกไม้ และด้ายมาทำขวัญ ในช่วงการผูกข้อมือเด็กน้อยด้วยด้ายให้กับแม่และลูกน้อย มีเพียงผู้เป็นตายายหรือปู่ย่าเท่านั้นที่จะนำเหรียญผูกติดกับด้ายและผูกข้อมือทารก ปัจจุบันญาติผู้ใหญ่ที่มาร่วมงานทุกคนจะนำเงินแบงค์ผูกติดกับด้ายก่อนจึงผูกข้อมือเด็ก และในหมู่คนค้าขายผ้า ข้อมือเล็กๆ ของทารกจะเต็มไปด้วยแบงค์ร้อยบาท และแบงค์ห้าร้อยบาท

ในพิธีदानข้าวใหม่ของบ้านแพด ก็มีลักษณะเฉพาะเช่นกัน คณะศรัทธาวัด จะกำหนดว่าครัวเรือนแต่ละหลังต้องบริจาคข้าวเปลือกให้วัดหนึ่งถัง หากใครไม่มีข้าวจะต้องบริจาคเงิน 50 บาท (เทียบเคียงกับราคาข้าวในปัจจุบัน) เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่บ้านข้างเคียง เช่น บ้านแวน ใครที่ทำ

นาได้มากจะบริจาคข้าวมาก แต่บ้านแพดจะกำหนดอัตราการบริจาคตามจำนวนที่แน่นอนทั้ง สำหรับคนจนและคนรวย ข้าวเปลือกและเงินที่ได้รับในพิธีทานข้าวใหม่ จะนำมาแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ให้กับพระ (เจ้าอาวาสและพระ เณร) ,ให้กับอาจารย์ของหมู่บ้าน ซึ่งทำหน้าที่พิธีกรรมให้กับ คนลื้อ เช่น งานแต่งงาน งานศพ งานทำขวัญเด็ก เป็นต้น และอีกส่วนหนึ่งจะเป็นกองกลางในวัด

ในอีกด้านหนึ่ง การบริจาคเงินเพื่อสร้างหรือบูรณะวัดศรีบุญเรืองกลับได้รับการตอบรับ มากกว่า ชาวบ้านแพดบอกด้วยความภูมิใจว่าวัดของตนสวยที่สุดในอำเภอเชียงคำ เนื่องจากมี พ่อดำเสื้อผ้าและคนมีฐานะจำนวนหนึ่งยินดีบริจาคเงินเพื่อบูรณะวัด

นอกเหนือจากกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าแล้ว ครัวเรือนส่วนหนึ่งมีรายได้หลักจากลูกหลานที่ไป ทำงานต่างจังหวัด เช่น ทำงานโรงงานหรืองานรับจ้างในกรุงเทพฯ ทำงานก่อสร้างในเชียงใหม่ เป็นต้น วิถีชีวิตของคนแก่ในหมู่บ้าน ส่วนหนึ่งจะทำหน้าที่เลี้ยงหลาน ซึ่งพ่อแม่ของเด็กไปทำงาน ต่างจังหวัดและส่งลูกมาให้อยู่กับปู่ย่าตายาย โดยจะส่งเงินมาให้เป็นค่าเลี้ยงดูและค่าใช้จ่ายอื่นๆ คนแก่ผู้หญิงจำนวนหนึ่งยังคงทอผ้าและมีคนเข้ามารับซื้อบ้าง (ยกเว้นกลุ่มคนเมืองคอบที่บ้าน สันกลาง ที่ทอขายส่ง)

ทั้งครอบครัวของคนขายผ้าและครอบครัวที่ทำการเกษตรจำนวนหนึ่ง ได้ส่งลูกหลานให้มา การศึกษาสูงขึ้น เช่น เป็นพยาบาลในกรุงเทพฯ โดยพ่อแม่หันมาค้าขายเสื้อผ้า หรือ พ่อแม่เป็น เจ้าของที่นาจำนวนมาก มีลูกสาวตัดเย็บเสื้อผ้า ส่วนลูกชายเรียนจบปริญญาตรีและทำงานใน เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

ภายใต้เงื่อนไขชีวิตต่างๆ เหล่านี้ ปัจจุบันโอกาสและทางเลือกในชีวิตของคนบ้านแพด เรียงตามลำดับดังนี้

- กลุ่มคนที่มีอาชีพ “รับจ้างทั่วไป” ไม่มีนาของตนเอง และไม่มีต้นทุนด้านแรงงาน หรือ เงินมากพอที่จะไปทำนาเช่า เนื่องจากการทำนาเช่า จำเป็นต้องใช้รถไถ ซึ่งต้องใช้เงินไปเช่ามาหรือ ไปกู้เงินเพื่อซื้อรถไถเป็นของตนเอง กลุ่มคนรับจ้างทั่วไปเหล่านี้ (ในวัย 50 ปีขึ้นไป) จะลำบากมาก ยิ่งขึ้นหากลูกหลานหารายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างรายวันเท่านั้น งานที่คนกลุ่มนี้ทำ ได้แก่ รับจ้างดำนา เกี่ยวข้าว ตัดหญ้า รับจ้างก่อสร้าง หิ้วปูน ทั้งในและนอกหมู่บ้าน ทอผ้าของตนเอง บ้าง กลุ่มคนนี้ต้องซื้อข้าวสารกิน และเป็น “แรงงานรับจ้างหลัก” ของหมู่บ้าน

- สำหรับบางกลุ่ม มีอาชีพ “รับจ้างทั่วไป” เช่นกันแต่เนื่องจากรุ่นลูก หรือหลาน มีช่องทาง ของรายได้ทางอื่น เช่น การไปทำงานกรุงเทพฯ มีรายได้มากพอที่จะส่งมาให้ทางบ้าน โดยฝาก หลานไว้กับปู่ย่าตายาย ลูกไปอยู่ต่างประเทศ ส่งเงินกลับมาให้พ่อแม่ เป็นต้น บางคนที่ถูกส่งเงิน กลับมาบ้านจะนำเงินไปซื้อสวนเล็กๆ ทำสวนลำไย หรือปลูกพืชอื่นๆ พอเป็นรายได้เสริม กลุ่มคน เหล่านี้ พอมีรายได้ประทังชีวิตไม่เดือดร้อนมาก และสามารถเป็นแรงงานรับจ้างในบางโอกาสที่มี

ความต้องการแรงงาน กลุ่มคนนี้จะจึงเป็น “แรงงานรับจ้างสำรอง” ของหมู่บ้าน บางคนที่ถูกเช่านาคนอื่นทำ หรือมีนาของมูลเหลืออยู่และให้ผู้อื่น (อาจเป็นคนในเครือญาติ) เช่า จะได้รับค่าตอบแทนเป็นข้าวบ้าง ทำให้ไม่ต้องซื้อข้าวสารกิน หรืออาจซื้อข้าวสารเพียงส่วนน้อยเท่านั้น

- กลุ่มชาวนายากจน เป็นคนที่ทำนามรดก และเช่านาคนอื่นทำควบคู่ไปด้วย จำนวนนาที่ทำประมาณ 10-30 ไร่ ในกรณีที่ทำนามรดก ก็ต้องแบ่งค่าหัวนาให้กับพ่อแม่หรือพี่น้องด้วย หากอยู่กับคนละครั้วเรือน ซึ่งมีลักษณะคล้ายการเช่านาเช่นกัน คนที่จะทำนาต้องมีภูมิลำเนาของตนเอง ต้องมีแรงงานหลักของตนเอง เช่น สามีภรรยา หรือมีลูกหรือมีพี่น้องบางคนช่วยทำ และจ้างแรงงานด้วยเงินสดมีไม่มากเกินไป นอกฤดูทำนา คนกลุ่มนี้จะทำสวนลำไย ปลูกถั่ว รับจ้างอื่นๆ เช่น รับจ้างถางหญ้า ตัดแต่งกิ่งสวนลำไยในหมู่บ้าน ก่อสร้างในเมืองเชียงใหม่ รับจ้างขับรถ ทำโรงสีขนาดเล็ก จุดมุ่งหมายของคนกลุ่มนี้คือ ทำนาให้มีข้าวอยู่ในยุ้ง มีข้าวแบ่งให้พ่อแม่พี่น้องกิน เหลือไว้สำหรับขายเป็นรายได้ ดังนั้นรายได้ของคนกลุ่มนี้คือ รายได้จากการรับจ้างต่างๆ รายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตร เช่น ถั่ว ลำไย ข้าว เป็นต้น ฐานะยากดีมีจนในคนกลุ่มนี้ ขึ้นกับว่ามีลูกหรือพี่น้องมากแค่ไหนในการแบ่งผลผลิต มีลูกที่ต้องส่งเสียเล่าเรียน มีหนี้สินกับภส. หรือโครงการสินเชื่ออื่นๆ มากแค่ไหน เท่าที่พบในชาวนากลุ่มนี้คือ มีหนี้สินภส.ประมาณ 2-5 หมื่นบาท บางคนเป็นหนี้กองทุนหมู่บ้าน ประมาณ 8,000-10,000 บาท (และอาจจะมีอีกหลายโครงการที่รัฐเข้ามาส่งเสริมให้คนเป็นหนี้)

- ชาวนาฐานะปานกลาง คนกลุ่มนี้ยังเรียกตัวเองว่าเป็น “คนเคยเห็ดนา” แต่ตอนนี้ไม่ได้ทำนา เอานาให้คนอื่นเช่า มีที่นาประมาณ 20-40 ไร่ บางครอบครัวสามีตาย ไม่มีแรงงานในการทำนา เลยเลิกทำนา บางครอบครัวภรรยาตาย และมีแต่ลูกสาว ไม่มีแรงงานเพียงพอ ก็เลิกทำนาเช่นกัน โดยได้รับค่าตอบแทนเป็น ค่าหัวนา ไร่ละ 2 กระสอบ คนกลุ่มนี้ รุนลูกไม่เดือดร้อนมากนัก เช่น ลูกสาว ตัดเย็บเสื้อผ้า มีสามีรับราชการ (เป็นทหาร ตำรวจ) หรือลูกบางคนค้าขายเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ลูกบางคนเปิดร้านขายของชำ บางคนที่ย่างมากก็อยู่บ้านเลี้ยงหลาน ลูกส่งเงินมาให้ใช้ หากได้ข้าวมากก็นำไปขาย แบ่งให้ลูกกิน บางคนยังทอผ้าอยู่

- ชาวนารวย ในบ้านแพด ชาวนารวย ดูจากคนที่เข้าร่วมนโยบายการจ้างของข้าวของรัฐบาลปี 2545 เป็นชาวนาที่ทำนามาตลอดชีวิต เลิกทำนาไม่เกิน 10 ปี เพราะแก่แล้ว และลูกหลานออกไปทำงานนอกภาคการเกษตร มีที่นาเกิน 60 ไร่ ได้ค่าเช่านาปีละ 200 กระสอบ เก็บข้าวไว้กินปีละ 10 กระสอบเท่านั้น มีรายได้เสริมทางอื่น เช่น ทำสวนลำไย ปลูกดอกไม้ขาย มีลูกทำงานในตัวเมืองส่งเงินมาให้ เป็นต้น

- คนค้าขาย (ที่มีฐานะดี) เป็นคนกลุ่มที่ยังเป็นเจ้าของนา และบางคนไม่มีนาแล้ว ทุกคนมีหนี้ เนื่องจากการค้าต้องใช้เงินสดหมุนเวียนมาก บางคนกู้เงินธนาคารมาสร้างบ้าน คนกลุ่มนี้มีทั้ง

คนหนุ่มที่เพิ่งสร้างฐานะวัย 30 ปีเศษ คนรุ่น 50 ปี ที่เลิกทำนาและหันมาค้าขาย และมีรุ่นลูกช่วยทำ หรือบางคนยกกิจการให้ลูกไปแล้ว บางครอบครัวยังค้าขายด้วยตนเองอยู่ พ่อแม่อยู่ในวัย 50 กว่าปี ส่งเงินให้ลูกเรียนหนังสือที่กรุงเทพฯ หรือจังหวัดอื่นๆ คนกลุ่มนี้จะมีหนี้สินหลายแสนบาท

- คนประกอบธุรกิจส่วนตัวอื่นๆ เช่น เปิดร้านขายข้าวในหมู่บ้าน (มี 4 ร้าน) ทำอาหารขาย ร้านเสริมสวย รับเหมาก่อสร้าง รับจ้างชุด ถมดิน มีรถเมล์เป็นของตนเอง (ขับรถและเป็นกระเป๋ารถเมล์เอง) เป็นโรงงานทำอิฐ บางรายก็ยังคงมีนาให้คนอื่นเช่า บางรายขายที่นาไปแล้ว เงินหมุนเวียนของคนกลุ่มนี้ อาจจะน้อยกว่าคนค้าขายเสื้อผ้า บ้านช่องหรูหราน้อยกว่า คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่มีข้าวกินเอง ไม่ต้องซื้อข้าวสาร

อนาคตของชาวนาบ้านแพด

ความหลากหลายของอาชีพค้าขายและรับจ้าง ทำให้การทำนาเริ่มเป็นอาชีพที่มีคนสนใจน้อยลงทุกขณะ ในบ้านแพดทุกวันนี้ ตกอุดมไปด้วย “พ่อค้าเจ้าที่ดิน” และ “กรรมกรเจ้าที่ดิน” ซึ่งหมายถึงคนที่มีอาชีพอื่นแต่เอาที่ดินของตนเองให้ชาวนาคนอื่น ๆ เช่าทำนาต่อไป แม้กระนั้นก็ดี เรายังคงพบเห็นชาวนาที่ยังคงทำการผลิตต่อไป ดังเช่นในกรณีของพ่อตี อายุ 49 ปี ปัจจุบันทำนาจำนวน 4 แปลง รวม 29 ไร่ ได้แก่

- นามรดก จำนวน 14 ไร่ อยู่ที่ทุ่งลอ นาผืนนี้เป็นของพ่อ ซึ่งตายไปแล้ว แต่ยังไม่ได้แบ่งมรดกในหมู่พี่น้อง 4 คน ผลผลิตจากนามรดกนี้ จะต้องแบ่งในหมู่พี่น้อง ซึ่งเหมือนเป็นการหักค่าหัวนา เช่น ผลผลิตทั้งหมดจากทำนา 14 ไร่ ได้ข้าว 57 กระสอบ พ่อตีได้ส่วนแบ่งในฐานะผู้เช่า 43 กระสอบ ส่วนพี่น้อง (รวมพ่อตี) ได้ค่าหัวนา 14 กระสอบ ดังนั้นในจำนวน 14 กระสอบนี้ พ่อตียังได้รับส่วนแบ่งด้วยเนื่องจากผืนนาเป็นนามรดกในหมู่พี่น้อง

- ทำนาในที่นาของเมีย ซึ่งได้รับมรดกจากแม่ อีก 2 ไร่ ที่นาอยู่บริเวณทุ่งหลวง

- ทำนาเช่า อีก 2 แปลงๆ แรก จำนวน 8 ไร่ เป็นของอู้อย่าง คนบ้านแพด ซึ่งอายุ 81 ปีและมีลูกสาวค้าขายเสื้อผ้า แปลงที่สอง จำนวน 5 ไร่ เป็นของหลานเขยมีอาชีพค้าขายเสื้อผ้า เป็นคนบ้านแพดเช่นกัน ผลผลิตที่ได้รับในผืนนา 2 แปลงนี้ต้องจ่ายค่าหัวนาให้กับเจ้าของนา ในอัตราไร่ละ 2 กระสอบ

พ่อตี ใช้ควาย 2 ตัว ในการไถนาจนกระทั่งเมื่อปี 2537 จึงขายควาย และซื้อรถไถ ในราคา 38,000 บาท การไปทำนาของพ่อตีใช้แรงงานของตนเองและเมีย และจะไปนอนค้างที่ห้างนา โดยนำอาหารติดไปกินด้วย เช่น ไปอยู่ห้างนา 20 กว่าวัน นำข้าวไป 5 ถัง นอกจากจะใช้แรงงานสองตัว

เมียแล้ว พ่อตัวยังจ้างแรงงานรายวันในหมู่บ้านในช่วงของการปลูก และเก็บเกี่ยว พ่อตัวยังบอกว่า แรงงานรับจ้างรายวันหายาก แม้จะจ่ายค่าแรงวันละ 120 บาทก็ตาม

เมื่อให้พ่อตีประมาณค่าใช้จ่ายคร่าวๆ ในการทำนา 29 ไร่ พ่อตัวยังบอกว่า ต้องใช้เงินในช่วง ดำนา 10,000 บาท และตอนเก็บเกี่ยว อีกราว 15,000 บาท ค่าใช้จ่ายเหล่านี้ใช้สำหรับการจ้าง แรงงาน ค่าน้ำมัน ค่าปุ๋ย ค่าอาหารเลี้ยงคนมาช่วยงาน และค่าจ้างรถนวดข้าว

รายได้ของพ่อตีจากการขายข้าวเมื่อปี 2543 ประมาณ 30,000 กว่าบาท และขายถั่วแดง ได้ประมาณ 4,000 บาท สำหรับปี 2544 พ่อตีนำข้าวไปจำหน่ายตามนโยบายของรัฐ จำนวน 2 ตันๆ ละ 5,900 บาท ในเรื่องนี้สิน พ่อตีเคยกู้ธกส. ทั้งหมด 2 ครั้ง โดยเป็นการกู้เงินระยะสั้น 5,000 การกู้เงินสั้นต้องจ่ายเงินให้ครบภายในหนึ่งปี นอกจากนี้พ่อตัวยังกู้เงินยาว 50,000 บาท เมื่อสองปี ที่แล้ว โดยใช้คนค้ำประกัน 3 คน เพื่อนำเงินมาปรับสวนลำไย พ่อตีมีส่วนลำไย 1 ไร่ 2 งาน เป็นที่ดินที่จับจองตั้งแต่ยังหนุ่ม อยู่ใกล้กับน้ำแวน

ในปีหนึ่งๆ พ่อตีจะเก็บข้าวไว้กินประมาณ 25 กระสอบ เวลาที่เหลือจากการทำนา ปลูกถั่ว และดูแลสวนลำไย พ่อตีจะรับจ้างงานต่างๆ เช่น งานตัดหญ้า ตัดแต่งกิ่งลำไย ได้ค่าจ้างวันละ 120-150 บาท เมื่อก่อนนี้เคยไปรับจ้างทำงานก่อสร้างที่บริษัทช่างม่อเยเฟอร์นิเจอร์ จังหวัด เชียงใหม่ ปีหนึ่งๆ รับจ้างประมาณ 3-4 เดือน

เมื่อถามพ่อตีว่า ทำไมยังคงทำนาอยู่ทั้งที่ใครๆ ก็บ่นว่าขาดทุน พ่อตีตอบว่า “ถ้าไม่ทำนา ก็ไม่มีกิน ไม่ได้ส่งลูกเรียน เราไปหาเงินมาซื้อข้าว มันลำบาก เรามีข้าวอยู่ยุ้งสบาย เหลือกิน ก็ เอาไว้ขาย”

พ่อตีเห็นว่า การออกไปรับจ้างไกลๆ อย่างเชียงใหม่ มีปัญหาหลายอย่าง เช่น มีงานให้ทำ ไม่ต่อเนื่อง และบางครั้งก็จ่ายเงินช้า พ่อตีบอกว่า การทำนาใช้เวลาไม่นานมาก เพียงแค่เดือนสอง เดือนในช่วงปลูก หลังจากนั้นก็ไปรับจ้างอย่างอื่นได้ ปัจจุบันพ่อตีมีลูกสองคน ผู้ชายอายุ 22 ปี เป็นทหารอยู่แม่ฮ่องสอน และลูกสาวเรียนชั้นมัธยมสี่ ที่เชียงใหม่ เขาไม่ยอมให้ลูกทำนาเพราะเป็น งานที่ทุกข์ อยากให้ลูกรับราชการมากกว่า บ้านของพ่อตีเป็นบ้านไม้หลังเล็ก มีรถจักรยานยนต์ 1 คัน สำหรับลูกสาวจะไปเรียนหนังสือ มีรถไถหนึ่งคัน

วิถีชีวิตของพ่อตี เป็นชีวิตของชาวนาจน ซึ่งแตกต่างโดยสิ้นเชิงกับพ่อสิง อายุ 65 ปี ซึ่งเป็น เจ้าของนา 67 ไร่ ที่นาที่ครอบครองอยู่มีทั้งที่เป็นนามรดก (พ่อสิงเป็นลูกคนเดียว จึงได้รับมรดก มาก) และนาที่บุกเบิกเองกับเมีย ที่นาบุกเบิกเองมี 20 ไร่ บริเวณทุ่งลอบ ต่อมาจึงกู้เงินธกส.ซื้อที่นา เพิ่ม พ่อสิงกู้ยืมเงินธกส.ตั้งแต่ยุคแรก ๆ ที่ธกส.เป็นที่รู้จักคือราวปีพ.ศ. 2513

พ่อสิงเลิกทำนา โดยยกนาให้คนอื่นเช่าประมาณ 7 ปี ได้ค่าหัวนาประมาณ 200 กว่า กระสอบต่อปี เก็บไว้กินเพียง 10 กระสอบ ปัจจุบันพ่อสิงทำสวนลำไย ได้ผลผลิตมาแล้ว 3 ปี

ส่วนแม่ใส ผู้เป็นภรรยาทอดผ้าขายได้เดือนละ 2000 กว่าบาท และปลูกดอกไม้ขาย โดยนำเมล็ดพันธุ์มาจากลูกชาย ซึ่งทำงานบริษัทดอกไม้ที่เชียงใหม่

พ่อสิงมีลูก 4 คน ลูกสาวคนหนึ่งแต่งงานกับทหาร และเย็บเสื้อผ้าอยู่ในบ้านแพด ลูกสาวและลูกชายอีกคนหนึ่งเป็นทหารทั้งคู่ ส่วนลูกชายคนเล็ก เรียนจบจากแม่โจ้ ทำงานบริษัทในเมืองเชียงใหม่ แม่ใสและพ่อสิง ไม่อยากให้ลูกเป็นชาวนา แต่ก็อยากเก็บที่นาไว้ให้เป็นมรดกกับลูกๆ บ้านของพ่อสิงและแม่ใสเป็นบ้านไม้หลังใหญ่ ใต้ถุนสูง สร้างตั้งแต่ปีพ.ศ. 2510 และไม่คิดจะเปลี่ยนแปลงรูปทรงของบ้านเป็นแบบทันสมัย ปัจจุบันมีสมาชิกในครัวเรือน 3 คน คือ พ่อสิง แม่ใส และอุยสา -แม่ของพ่อสิง

ในขณะที่พ่อติ่งและพ่อสิงยังคงใช้ชีวิตของชาวนาในแบบเดิม แต่ชาวนามากมายหลายครัวเรือนในบ้านแพด กลับปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองโดยสิ้นเชิง พ่อสมบุญ อายุ 56 ปี เลิกทำนามาประมาณ 20 ปี โดยเปลี่ยนไปทำโรงสีและเลี้ยงหมู พ่อสมบุญมีนากว่า 20 ไร่ที่ทุ่งลอ ซึ่งบุกเบิกเอง เมื่อมีเงินจึงซื้อนาเพิ่มอีก 10 กว่าไร่ รวม 30 กว่าไร่ ปัจจุบันให้คนอื่นเช่าทำนา ส่วนตนเองเริ่มมาทำอาชีพขายผ้าเมื่อปี 2535 จากคำแนะนำของเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิดในหมู่บ้าน เนื่องจากเห็นว่าคนอื่นค้าขายแล้วดี พ่อสมบุญมีลูก 3 คน ลูกชาย เคยไปทำงานญี่ปุ่น ได้เงินกลับมาราว 2 ล้านบาท และเป็นเอดส์ตาย เหลือลูกสาว 2 คน คนหนึ่งแต่งงานแล้วแต่อยู่กับพ่อแม่ โดยรับกิจการค้าผ้าต่อจากพ่อแม่ ลูกเขยเป็นคนต่างบ้านที่มาช่วยงานขายเสื้อผ้า

พ่อสมบุญเป็นลูกชายของพ่อใหม่เมือง ซึ่งถือว่าเป็นชาวนาที่รวยที่สุดในหมู่บ้าน แต่พี่น้องมากถึง 8 คน ตายไป 2 คน รุ่นพ่อสมบุญและรุ่นลูกของพี่น้องทั้งหมดไม่มีใครทำนาอีกต่อไป แต่ปล่อยให้คนอื่นเช่าแทน ปัจจุบันพ่อสมบุญกับแม่สมศรีอยู่บ้านเลี้ยงหลาน ปล่อยให้ลูกสาวและลูกเขยไปขายผ้า

แม่สมศรีและพ่อสมบุญเป็นคนฐานะดีในสายตาของชาวบ้านแพด นั่นคือ ครอบครัวนี้ร่ำรวยมาตั้งแต่รุ่นพ่อ คือพ่อใหม่เมือง หลังจากทำนามาจนกระทั่งถึงปี 2525 ก็หันมาทำโรงสีรับจ้างสีข้าวในหมู่บ้าน และเลี้ยงหมู ต่อมา โรงสีในบ้านแพดมีมากถึง 5 โรง จึงเลิกทำโรงสี และนำทุนสะสม ประกอบกับกู้เงินธกส. มาเป็นทุนเริ่มต้นในการขายเสื้อผ้า และมีลูกสาว ซึ่งเรียนเย็บผ้าและตัดผมหมาช่วยในการเลือกดูเสื้อผ้า สำหรับที่นาก็ให้คนอื่นเช่าทำนาต่อไป

พ่อสมบุญบอกว่า “เมื่อก่อนเราพูดว่า กลัวไม่มีข้าวกิน เดียวนี้กลัวไม่มีเงินซื้อ.... ถ้าทำนาเป็นอาชีพ เกิน 50 ไร่ ไม่คุ้มค่าแรง แต่ถ้าทำแบบครอบครัว ไปทำหมดทุกคน ก็ได้ สังคมก้าวหน้าไปแล้ว จะยอมทุกชีใหม่ความจริงก็ชอบทำนาละ เพราะเป็นอาชีพอิสระ เวลาไปทำก็สร้างหำนา ไปทำเป็นเดือนๆ แต่เดี๋ยวนี้ไม่ไหวแล้ว”

แม่สมศรี เมียของพ่อสมบุญ บอกว่า “การค้าขายทำกำไรดี ไปซื้อผ้าตัวหนึ่งมาขายกำไรครึ่งหนึ่ง เห็นแล้วก็นำลงทุน แม่ไปตลาดนัดแล้วก็เห็นเขาขายดี ไปดูแค่เดือนเดียว ก็บรรลของญาติพี่น้อง ช่วยเขาขาย” ตัวอย่างความสำเร็จของเพื่อนบ้าน ทำให้สองสามีภรรยา ตัดสินใจลงทุนขายเสื้อผ้ามาโดยตลอด จนปัจจุบันยกกิจการให้ลูกทำสืบแทน

การขายเสื้อผ้า จะต้องเดินทางไปซื้อเสื้อผ้าที่โบ๊เบ๊ กรุงเทพฯ เมื่อก่อนนี้ขายดี ไปอาทิตย์ละครั้ง ซื้อมาเป็นเงินสด ครั้งละหลาย ๆ มื่นถึงแสนบาท และให้จัดส่งมาเป็นกระสอบๆ มีคนงาน 2 คน และมีลูกเขยกับลูกสาว ใช้รถ 6 ล้อ ในรถอัดแน่นไปด้วยเสื้อผ้าสารพัดแบบ และอุปกรณ์กางเต็นท์ เดินทางไปขายตามตลาดนัด ออกจากบ้านตั้งแต่ตีสี่ บางตลาดไปหกโมง เริ่มขายแต่เช้า พอบ่ายโมงกว่าก็กลับ มาถึงบ้านก็มืดค่ำ เส้นทางที่ไปขายเสื้อผ้า จะมีตารางตลาดนัด เช่น วันอาทิตย์ บ้านปิน อ.ดอกคำใต้ วันจันทร์ บ้านเหล่า อ.เชียงรุ่ง จ.เชียงราย วันอังคาร อ.พญาเม็งราย วันพุธ ที่อ.เทิง วันพฤหัสบดี ที่อ.เชียงคำ วันศุกร์ที่อ.ปง และวันเสาร์ที่อ.จุน หมุนเวียนกันไปตลอดสัปดาห์ การขายแต่ละตลาดนัด นั้น จะต้องมีการแข่งแข่งค่าเช่าที่ตกปีละ 2,000–6,000 บาท ฤดูกาลที่ขายดีคือ ช่วงหน้าหนาว หน้าเทศกาล สำหรับหน้าฝนค่อนข้างมีปัญหา ส่วนฤดูทำนาเหมาะที่จะขายตลาดเช้า

ไม่เพียงแต่ความร่ำรวยและความหลากหลายของอาชีพเท่านั้น ที่ทำให้ชาวบ้านแพดเริ่มหันมาและวิถีชีวิตของชาวนา แต่ความยากจนก็ทำให้ชาวบ้านหลายคนพยายามกระเสือกกระสนดิ้นรนเพื่อหนีจากชีวิตชาวนาเช่นเดียวกัน แสงอายุ 47 ปี เป็นลูกชายของ พ่อคำปิง วัย 76 ปี แสงมีพี่น้อง 12 คน เสียชีวิต 2 คน ตอนเด็กครอบครัวยากจนมาก เนื่องจากพี่น้องเยอะ มีที่นาน้อย ตอนเด็กแสงรับจ้างเลี้ยงควาย รับจ้างดำนา ปลูกข้าว เกี่ยวข้าว ได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว แต่แสง เลิกทำนามาแล้ว 20 ปี เนื่องจากตอนหนุ่มแพยสารเคมีทำให้ป่วยหนัก ปากเปื่อย และเช่าทำนาทั้งปีได้กำไรเพียง 6 พันบาท จึงหยุดทำนา และชวนเมียซึ่งมีความสามารถในการตัดเย็บเสื้อผ้า มาเย็บเสื้อม่อฮ่อมขาย และปรับปรุงบ้านเป็นร้านของชำในหมู่บ้าน ต่อมา ก็หันมาขายก๋วยเตี๋ยว รวมเวลาในการตัดเย็บเสื้อผ้า ขายของชำและก๋วยเตี๋ยว 3-4 ปี จากนั้นมีคนมาชวนไปขายประกันชีวิต เนื่องจากแสงเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขของหมู่บ้าน รู้จักคนมาก จึงขายประกันได้รายได้มากและยังขายมาจนถึงปัจจุบันรวม 15 ปี ตอนแรกได้เงินเดือนๆ ละ 3,000 บาท ดีใจมากเพราะ อยากได้เงินเดือนเหมือนข้าราชการ ตอนนี้มีรายได้เดือนละ 30,000-40,000 บาท

ความพยายามของชาวบ้านแพดที่จะหลีกเลี่ยงจากวิถีชีวิตของชาวนา ดูจะห่างไกลจากข้อสรุปของมอร์แมน ที่เคยเสนอไว้เมื่อสี่สิบปีก่อนว่า “แม่บ้านปิง (บ้านแพด) จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติและตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชาวนา คราวเรือนและชุมชนยังคงเป็นหน่วยปฐมภูมิหรือพื้นฐานการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวนา” (Moerman 1964: 192)

มอร์แมนเองดูเหมือนจะตระหนักดีถึงความเป็นจริงข้อนี้ เมื่อเขาเดินทางกลับไปบ้านแพตอีกครั้งหนึ่งหลังจากการทำวิจัยครั้งแรก 28 ปี (Moerman & Miller 1989) เขาเสนอว่า บ้านแพตยังคงเป็นชุมชนชาวนาไทลื้อ แต่ความหมายของความเป็นชาวนา ความเป็นลื้อและความเป็นชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

รูปแบบและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือ: เปรียบเทียบชาวนา 4 หมู่บ้าน

รูปแบบและการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือที่แตกต่างกันออกไป เป็นผลผลิตของกระบวนการที่ซับซ้อนและมีอาจทำความเข้าใจหรืออธิบายได้จากมุมมองแบบเส้นตรง ที่พูดถึงพัฒนาการจากสังคมประเพณี (traditional society) ไปสู่ความทันสมัยเสมอไป ความเข้าใจคลาดเคลื่อนที่เรามักพบเห็นอยู่เสมอในทฤษฎีทันสมัย คือ มุมมองที่ว่า การเติบโตของตลาดและการค้าทำให้ระบบการผลิตของชาวนาเปลี่ยนแปลงจากระบบการผลิตแบบประเพณี ไปสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ในลักษณะเดียวกันหรือเหมือนๆ กันไปหมด ในทางตรงกันข้าม ชุมชนชาวนาแต่ละแห่งมีรูปแบบของการปรับตัวที่แตกต่างหลากหลายไปตามสภาพการณ์ และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละพื้นที่ แม้กระนั้นก็ดี การปรับตัวเปลี่ยนแปลงของชุมชน ชาวนาภาคเหนือยังมีภาพรวมที่คล้ายคลึงกันดังต่อไปนี้คือ

ประการแรก สัดส่วนแรงงานภาคเกษตรต่อแรงงานรวมในเขตภาคเหนือมีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง ในบ้านสันโป่งแม่วางซึ่งเป็นชุมชนที่ยังคงทำการเกษตรอย่างเข้มข้นที่สุดในบรรดากรณีศึกษาทั้งหมด เราพบว่ามีความเร็วขึ้นเพียงร้อยละสี่สิบที่ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลัก ในขณะที่บางชุมชน สัดส่วนของแรงงานภาคเกษตรลดลงเหลือเพียงร้อยละสามสิบเท่านั้น ประการที่สอง ภาคการเกษตรของไทย ไม่เคยได้รับการเหลียวแลเอาใจใส่จากรัฐบาล ไม่ว่าจะเป็นในด้านของเงินอุดหนุน หรือการปรับระบบการบริหารจัดการ เช่น การปฏิรูปที่ดินอย่างจริงจัง ซึ่งจะส่งผลให้ “ผู้ผลิต” หรือ เกษตรกรรายย่อยสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพทางการผลิตและการลงทุนทางการผลิตของตนได้อย่างแท้จริง (Turton 1989: 53) ในทางตรงกันข้าม กลไกรัฐขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงสี่สิบปีที่ผ่านมา และแทรกตัวเข้าครอบงำชุมชนชนบท ทั้งในด้านของการปกครอง การศึกษา การเกษตร อุดมการณ์ ไปจนกระทั่งการใช้ระบบกฎหมายจำกัดสิทธิของชาวชนบทในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่า ที่ดินทำกิน และแหล่งน้ำ จนทำให้ชาวชนบทเริ่มสูญเสียโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเพื่อการยังชีพ (subsistence resource base) เช่นการใช้ป่าเพื่อเก็บหาอาหาร พืช หรือการใช้แม่น้ำลำธารเพื่อการประมง เป็นต้น การขยายตัวของกลไกรัฐจึงทำให้ชาวชนบทถูกกีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร และทำให้ระดับของการยังชีพลดต่ำลงอย่าง

ชัดเจน การขยายตัวของกลไกรัฐยังเป็นพลังผลักดันให้ชาวนชนบทจำต้องพึ่งพิงภายนอก เป็นแหล่ง รายได้เพิ่มมากขึ้น

ประการที่สาม แม้ว่าที่ดินมีแนวโน้มที่จะกระจุกตัวอยู่ในมือของเจ้าที่ดินรายใหญ่และ ส่งผลให้อัตราการถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยลดลงอย่างต่อเนื่อง (Tanabe 1981, Anan 1989) อีกทั้ง การผลิตในภาคเกษตร ได้เคลื่อนตัวจากระบบการผลิตแบบยังชีพเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้าในอัตรา รวดเร็วยิ่ง แต่ชาวนารายย่อยก็ได้สูญหายไปตามการพยากรณ์ของทฤษฎีบางแนว หากกลับ สามารถยืนหยัดอยู่ได้ในสถานการณ์และเงื่อนไขที่แตกต่างกันออกไป กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความ แตกต่าง (differentiation) ภายในชุมชนชาวนาที่มีมากขึ้น ทั้งในด้านการถือครองที่ดินและ รายได้ มิได้นำไปสู่การแบ่งชั้นแบบเบ็ดเสร็จระหว่างเจ้าที่ดินรายใหญ่กับกรรมกรไร้ที่ดิน ในทาง ตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างภาคเกษตรทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมและ การก่อรูปของกลุ่มและชนชั้นที่หลากหลายซับซ้อน โดยเริ่มตั้งแต่ชาวนาไร้ที่ดิน/กรรมกร ไปสู่ ชาวนาขนาดเล็ก ขนาดกลางและชาวนานายทุน ซึ่งทั้งหมดยังคงผูกพันกันด้วยความสัมพันธ์ทาง สังคมในลักษณะที่ซับซ้อน เกินกว่าจะทำความเข้าใจและอธิบายด้วยความสัมพันธ์เชิงพันธะ สัญญาเพียงอย่างเดียว

ประการที่สี่ ชาวนารายย่อยเริ่มถูกดึงเข้าสู่กระบวนการผลิตเชิงพาณิชย์ในรูปแบบของเกษตร พันธะสัญญาเพิ่มมากขึ้น จนกระทั่งชาวนาเหล่านี้ไม่สามารถทำการผลิตอย่างอิสระได้อีกต่อไป อำนาจการควบคุมการผลิต และการจัดการแรงงานลดลงอย่างชัดเจน ชาวนาเริ่มถูกปรับเปลี่ยน โดยเกษตรพันธะสัญญา ให้กลายเป็นแรงงานรับจ้างในที่ดินของตนเอง ประการที่ห้า การผลิตใน ภาคเกษตรเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้นอย่างชัดเจน ผู้ผลิตรายหนึ่งอาจมีสถานะหลายอย่าง พร้อมๆ กันเช่น เป็นทั้งเจ้าของที่ดิน ผู้เช่าที่ดิน แรงงานรับจ้าง ผู้จ้างแรงงาน พ่อค้ารายย่อย ฯลฯ ประการที่หก ควบคู่ไปกับความหลากหลายของการผลิตในภาคเกษตร คือ ความเชื่อมโยงสัมพันธ์ กันอย่างเข้มข้นมากขึ้นระหว่างภาคเมืองกับชนบท ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมทั้งระบบคุณค่า วัฒนธรรม ประเพณี ที่เริ่มได้รับอิทธิพลของเมืองมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงใน ระบบคุณค่าของชนบทที่ว่านี้ ก็ไซ้ว่าจะเป็นไปในทางลบเสียทั้งหมด ในทางตรงกันข้าม ปฏิสัมพันธ์ ที่เข้มข้นขึ้นระหว่างเมืองกับชนบท ทำให้ชาวนชนบทเริ่มมีทางเลือกมากขึ้น และเปิดโอกาสให้ ชาวนาก่อร่างสร้างขบวนการทางการเมือง เพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมใหม่ๆ เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน (Clammer 1982: 21)

ประการที่หก แต่เดิมนั้น ปัญหาความไม่เป็นธรรมของระบบกรรมสิทธิ์ การถือครอง ที่ดิน มีรากฐานมาจากระบบทุนนิยมค่าเช่า หรือการที่เจ้าของที่ดินรายใหญ่ไม่ลงทุนทำการผลิต เอง แต่หลีกเลี่ยงความเสี่ยง ด้วยการให้ผู้ผลิตรายย่อยแบกรับภาระความเสี่ยงจากการผลิต

ทั้งหมดและเจ้าของที่ดินได้กำไรจากค่าเช่า การแสวงหาผลประโยชน์จากความสัมพันธ์แบบค่าเช่านี้เองที่นำไปสู่ความขัดแย้งในเรื่องของการถือครองที่ดิน การใช้ที่ดิน และการจัดการแรงงานในสังคมไทยภาคเหนือ (Anan 1984) แต่การศึกษาเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านทั้ง 4 แห่ง ทำให้เราพบว่า ทุนนิยมค่าเช่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้เงื่อนไขหลายประการด้วยกัน เช่น การผลิตในภาคเกษตรลดความสำคัญลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้าน การเก็งกำไรที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ที่ดินในชุมชนหลายแห่งเปลี่ยนมือไปเป็นของคนภายนอกและถูกทอดทิ้งให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอย่างมากมาย การมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ผนวกกับโอกาสของการเป็นแรงงานรับจ้างและความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินจำต้องลดค่าเช่าลงเพื่อจูงใจให้ชาวนายังคงทำการผลิตบนที่ดินของนายทุน เพราะการได้ค่าเช่าที่ลดลงยังดีกว่าการปล่อยที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่า ก็แปรเปลี่ยนจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไปเป็นความสัมพันธ์แบบพันธะสัญญามากขึ้น ดังเช่น เจ้าที่ดินรายใหญ่นิยมเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในลักษณะที่ตายตัวมากขึ้น เป็นต้น

ตลอดช่วงเวลาสี่สิบปีที่ผ่านมา ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ กฎหมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรมในเขตเมือง เรากำลังพบเห็นการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย หาบเร่แผงลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสถานะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแทกทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนามีได้เป็นฝ่ายหนึ่งเฉย รามือรอรับการถูกระทำให้เพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในปัจจุบันเรามักพบว่า ชาวนาในแต่ละชนชั้น ฐานะ ระดับการศึกษาและอายุ อาจมีมุมมองและโลกทัศน์เกี่ยวกับการเป็นชาวนาและอาชีพทำนาในลักษณะที่แตกต่าง กันออกไป ชาวนาที่มีอาวุโสมากสักหน่อยมักยังคงมีแนวคิดแบบโรแมนติกเกี่ยวกับการ เป็นชาวนา และบรรยายภาพการทำนาในอดีตในยุคคลื่นว่า เป็นงานที่เหนื่อยยาก แต่ มีความสุขและมีความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งในทีนาที่ให้ผลผลิตต่ำ ดินไม่ดี น้ำไม่ แน่นอน ต้องรอน้ำฝนอย่างเดียวอย่างบ้านแพต ชาวนายังรำลึกถึงการทำนาที่แสนสนุก คิดถึงการนำข้าวเปลือกอาหารไปพักค้างคืนเป็นแรมเดือนที่เพิงกลางทุ่งนา

การทำนาเป็นงานที่สนุกในความรู้สึกของชาวนา เพราะว่า เป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยความ ร่วมมือจากคนจำนวนมาก ทำให้พวกเขาได้มีโอกาสปะทะสังสรรค์กับผู้คน และยังต้องร่วมกัน เอาชนะธรรมชาติ เช่น การสร้างระบบเหมืองฝาย ซึ่งไม่สามารถทำได้ตามลำพัง ด้วยเหตุที่การทำ นาเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ทำให้เมื่อเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับชาวนาบางส่วนในหมู่บ้านย่อม ส่งผลกระทบต่อชาวนารายอื่นๆ เช่น ชาวนาหันมาถนอมที่นาปลูกกล้วยกันมากขึ้น แรงงานในการช่วย ร้องเหมืองก็มีน้อยลง เพราะการทำสวนลำไยมักใช้น้ำจากบ่อน้ำตื้นหรือบ่อบาดาล ดังเช่นที่ เกิดขึ้นในกรณีบ้านกุ่มแดง และกำลังเกิดขึ้นในบ้านสันโป่ง แม่วาง

การเข้ามาของเทคโนโลยี โดยเฉพาะรถไถ ประกอบกับทางเลือกอื่นๆ ที่ทำให้แรงงานแบบ เอามือเอาวันลดน้อยลง กลายเป็นแรงงานรับจ้างรายวันแบบเงินสดมากขึ้น ส่งผลให้การทำนามี ลักษณะของกิจกรรมรวมหมู่ลดลง นอกจากชาวนาจะต้องใช้จ่ายเงินสดในการทำนามากอย่างที่ไม่เคยปรากฏในอดีตแล้ว การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกเช่น เทคโนโลยีหรือทางเลือกเศรษฐกิจ อื่นๆ ยังเข้ามาทำลายต้นทุนทางสังคมของชุมชนทำให้การทำนากลายเป็นกิจกรรมที่ต้องพึ่งพา ต้นทุนของปัจเจกชนมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ชาวนาในปัจจุบันที่ยังคงต้องการทำนาอยู่ จึงต้องดิ้นรน มากขึ้น จึงไม่น่าแปลกใจที่ชาวนาพูดถึงการทำนาในปัจจุบันว่า ไม่สนุก เหนื่อยแม้จะใช้เวลาสั้น และยังคงเสียเงินไปกับค่าแรงงานและค่ารถไถ

ในอดีต ผลผลิตจากการทำนาคือ ข้าว ไม่เพียงแต่มีคุณค่าในการสร้างหลักประกันพื้นฐาน ในการมีชีวิตเท่านั้น แต่ข้าวยังถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีตานข้าวใหม่ พิธีเลี้ยงผีข้าวแสด ชาวนาจึงรู้สึกภูมิใจหากมีข้าวไว้เต็มยุ้ง “ข้าว” ไม่ใช่สิ่งที่จะซื้อได้ง่ายๆ ดังเช่นทุกวันนี้ ชาวนาพูดถึง “ความจน” ในอดีตว่า หมายถึงการไม่มีข้าวกิน และข้าวไม่ใช่สิ่งที่จะหาซื้อได้ ชาวนารับจ้าง จะต้องไปทำงานในนาเพื่อจะได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว หากใครที่มีข้าวไม่พอกิน ก็จะยืมข้าวจาก ชาวนารวย และจะต้องเสียค่า “ดอกข้าว” เช่น ยืมข้าวกิน 1 กระสอบ คืน 2 กระสอบ ส่วนคนจน จะต้องมา “ขอข้าว” คนที่มีฐานะดีเพื่อนำไปหุงกิน ซึ่งถือเป็นการให้ทาน

ชาวนาบ้านแพด อายุ 75 ปี มีความเห็นว่า “ถ้ามีข้าว ก็ไม่เดือดร้อน การทำนา ม่วน มีความสุข เอาจาก เอาจ่าย เอาตาน เวลาไหนก็ได้” เขาบอกกับลูกสาวว่า “ขายข้าวเปลือกถึงจะได้เงินนิดเดียว แต่ถ้าต้องไปซื้อข้าวสารก็ยังแพงกว่าเยอะ...”

ขณะที่ชาวนากู่แดง อายุ 72 ปี เพิ่งเลิกทำนามาได้ 7-8 ปี กลับไม่รู้สึกละอายใจ เขาปรับปรุงที่นากว่า 10 ไร่ เป็นสวนลำไย แม้จะมีที่หลายแปลง เขาก็ไม่คิดจะเก็บไว้สำหรับทำนา ชาวนาให้เหตุผลว่า การใช้ที่ดินผืนเล็กๆ ปลูกข้าวกับลำไย ได้รายได้แตกต่างกันอย่างลิบลับ หากขายลำไย นอกจากจะมีเงินซื้อข้าวกินแล้วยังมีเงินทองเหลือไว้ใช้จ่ายอีกมาก

ท่ามกลางเหตุผลที่ว่าขาดทุนทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งเลิกทำนา กลับพบว่า มีชาวนา รับจ้างแห่งบ้านกู่แดง ชื่อ บัวคำ อายุ 45 ปี ขอเข้าไปอาศัยทำนาบนที่ดินรกร้างซึ่งคนนอกหมู่บ้าน มาซื้อทิ้งไว้ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู เมื่อถามว่า ใครๆ เห็นว่าทำนาขาดทุน แต่เธอและสามีกลับมาทำนา เธอให้เหตุผลว่า สาเหตุที่ทำนาเพราะไม่ค่อยมีเงิน อยากมีข้าวไว้กิน และการทำงานไม่ได้เสียเวลามากมายอะไร ใช้แรงงานของตนเองและสามี ค่าใช้จ่ายปีหนึ่งๆ ประมาณ 2,000 กว่าบาท สำหรับค่ารถไถและค่าปุ๋ย ได้ผลผลิต 100 กว่าถังบนพื้นที่นา 3 ไร่ ซึ่งพอกินทั้งครอบครัวไปตลอดปี

สำหรับบัวคำ อ้างเหตุผลเรื่องฐานะยากจนจึงอยากมีข้าวไว้กิน แต่บ้านแห่งบ้านกู่แดง อายุ 60 ปี เป็นเจ้าของสวนลำไย 100 กว่าต้น ขายที่นาได้เงินล้านเศษ แต่ยังคงกลับไปทำนาบนที่ดินที่ขายไป เพราะเจ้าของใหม่ไม่มาใช้ประโยชน์ ก่อนหน้านี้บ้านพรบอกว่าขายที่นาเพราะซีเกียจทำนาแล้ว ส่วนสามียังรับราชการอยู่ แต่เมื่อที่ดินที่บ้านพรเคยใช้ประโยชน์ไม่ได้ถูกเจ้าของใหม่ใช้ประโยชน์แต่อย่างใด เธอจึงขอเจ้าของที่ดินกลับไปทำนาเช่นเดิม เธอทำนา 3 ไร่ จ้างรถไถ จ้างปลูกและจ้างเกี่ยว ได้ผลผลิตพอกินในครอบครัวและเหลือสำหรับขาย

เงื่อนไขของบัวคำและบ้านพรที่สามารถกลับเข้าไปทำนาได้ เนื่องจากที่ดินที่รกร้างซึ่งคนนอกหมู่บ้านซื้อทิ้งไว้ และได้พัฒนาที่ดินดังกล่าวโดยทำร่องน้ำ แต่แล้วโครงการทำสวนลำไยจึงยกเลิกไป ทำให้ที่ดินบริเวณดังกล่าวมีน้ำเข้าถึงได้ จึงเหมาะสำหรับการทำนา

ที่บ้านสันโป่งแม้วาง ขณะที่ใครๆ ก็พากันทยอยเลิกปลูกข้าวไว้กิน โดยหันมาปลูกข้าวเจ้า, หอมหัวใหญ่ หรือเริ่มปลูกลำไยบนที่นา แต่สำหรับลุงอ้าย อายุ 67 ปี มีที่นา 7 ไร่ เขาทำนาบนที่ดิน 1 ไร่เศษ เพื่อที่จะได้มีข้าวไว้กิน ที่นาส่วนที่เหลือให้คนอื่นเช่า ลุงอ้ายบอกว่า การทำนามันคงมากกว่าไปทำงานรับจ้างอย่างเดียว เมื่อปลูกนาแล้ว ค่อยออกไปรับจ้าง ส่วนการปลูกหอมหัวใหญ่นั้นมีความเสี่ยงมากเกินไป ต้องลงทุนปุ๋ย และยังต้องพ่นยาฆ่าแมลงบ่อยมาก

การเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่มากกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวนา ทำให้ชาวนาในปัจจุบันถูกทำให้กลายเป็นปัจเจกชนมากขึ้น แต่ชาวนาก็พยายามดิ้นรนเพื่อแสวงหาหนทางต่างๆ ภายใต้อาณัติที่เปลี่ยนแปลงใหม่ เรายังพบว่าชาวนารายย่อยยังคงผลิตข้าวตนเองภายใต้เงื่อนไขที่

แตกต่างกันหลายกันออกไป เช่น ในบางพื้นที่ ชาวนายังคงทำนา เพราะค่าเช่าถูกและที่รกร้างว่างเปล่ามีมาก เป็นต้น

การนิยามตนเองของชาวนา

ขณะที่คนนอกเรียกชาวบ้านที่ทำการผลิตในที่นาว่า “ชาวนา” แต่ชาวบ้านมักเรียกตนเองว่า “คนเฒ่าเฒ่า” และเรียกกิจกรรมที่เขาทำว่า “ไปเฒ่าเฒ่ากันไต่” ซึ่งหมายถึง ไปทำงานในทุ่งนา หรือการทำงานในทุ่งนา คำเรียกตนเองข้างต้นนี้ อาจกล่าวได้ว่า ชาวนาคือ ผู้ที่มีความสามารถและมีทักษะ ความรู้ ในการใช้พื้นที่นาเพื่อสร้างผลผลิตต่างๆ ทักษะความรู้ดังกล่าว ประกอบไปด้วย การรู้จักลักษณะของที่ดิน เช่น เป็นที่ลุ่ม ที่ดอน เหมาะสำหรับการปลูกข้าวพันธุ์ที่แตกต่างกันไป เช่น ที่ลุ่มเหมาะสำหรับปลูก ข้าวดอกขาว ข้าวหอม (ข้าวเจ้าชนิดหนึ่ง) ในฤดูนาปรังเท่านั้น รวมถึงทักษะในการดำนา การตีข้าว หรือการทำคันดิน ซึ่งล้วนแต่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในที่นาทั้งสิ้น

ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีผืนนาสำหรับปลูกข้าวไว้กิน ไม่มียุ้งข้าว และยังคงซื้อข้าวกิน แต่พวกเขาก็เรียกตนเองว่าเป็น “คนเฒ่าเฒ่า” คำนิยามตนเองเช่นนี้ น่าจะมาจากความคิดที่ว่า พวกเขามีความรู้ ความสามารถในการจัดการกับพื้นที่ดินที่เป็นที่นา แม้ว่าบางช่วงเวลาของชีวิตพวกเขาจะเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตร หรือหลายคนออกมาทำงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรก็ตาม แต่เขายังรู้สึกว่าเป็น “ชาวนา”

ตามสายตาของคนนอกมักจำกัดเฉพาะอยู่ที่การปลูกข้าวเท่านั้น แต่ในชีวิตประจำวันของชาวนา ไม่ได้มีกิจกรรมในท้องนาเฉพาะการปลูกข้าวแต่เพียงอย่างเดียว เนื่องจากในทุ่งนามีปลาชนิดต่างๆ มีร่องเหมืองสำหรับทอดแห จับกุ้งฝอย,ปู และสัตว์ชนิดอื่นๆ อีกทั้งยังมีร่องสำหรับปลูกผักไว้เก็บกินได้ นอกจากนี้ในท้องนาแล้ว ชาวนายังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น การเลี้ยงหมู การเลี้ยงวัว การเลี้ยงเป็ด-ไก่เพื่อเก็บไข่ไว้กินและขาย

ชาวบ้านจะใช้แรงงานและเวลาอย่างเข้มข้นในบางขั้นตอนของการทำนาเท่านั้น เช่น การดำนา การเกี่ยวข้าว ดังนั้นช่วงเวลาอื่นๆ พวกเขาสามารถที่จะทำกิจกรรมต่างๆ ได้ โดยชาวนาจำนวนหนึ่งเลือกที่จะปลูกพืชพาณิชย์หลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปี เช่น ปลูกหอมหัวใหญ่ ปลูกถั่วเหลือง หรือมะเขือเทศ เป็นต้น กิจกรรมของชาวนาไม่ได้จำกัดเฉพาะในภาคการเกษตรเท่านั้น เช่น ในอดีต ชาวไทลื้อที่หมู่บ้านแพเดินทางไปค้าขายกับคนกลุ่มอื่นๆ นอกหมู่บ้าน หรือผู้หญิงทอดผ้าในหมู่บ้านและนำออกไปขาย ในกรณีบ้านสันโป่งแมริม ชาวบ้านออกไปรับจ้างทำงานในการสร้างคลองชลประทาน หรือการทำถั่วเน่าออกไปขายตลาดในเมืองของชาวบ้านภูแดง เป็นต้น การ

เลือกทำกิจกรรมต่างๆ ขึ้นอยู่กับต้นทุนและโอกาสในการเข้าถึงการทำงานด้านต่างๆ ของแต่ละคน และแต่ละพื้นที่ เช่น ในกรณีของบ้านแพดมีต้นทุนในเรื่องการทอผ้า ชาวบ้านจึงมีผ้าทอไทลื้อออกไปขายให้คนต่างถิ่น ส่วนกรณีของบ้านสันโป่งแมริม อยู่ใกล้กับชลประทานแม่แตง จึงมีการจ้างแรงงานมาตั้งแต่ช่วงปีพ.ศ. 2506 เป็นต้น

วิถีชีวิตของชาวนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การปลูกข้าวเป็นหลักประกันความมั่นคงขั้นพื้นฐานในการมีชีวิต ชาวนาไม่ได้มีลักษณะการดำเนินชีวิตเพียงแค่ “พออยู่พอกิน” หรือ มีความสมถะ ไม่ดิ้นรน ตามที่คนภายนอกมักสร้างภาพตัวแทนให้กับพวกเขา แต่ชาวนาทุกยุคสมัยได้พยายามดิ้นรนเพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้นเฉกเช่นเดียวกับมนุษย์ในระบบการผลิตอื่นๆ เช่น ชาวนาในอดีตรวมกลุ่มกันนำข้าวใส่ล้อเกวียนมาขายที่ตัวเมืองพะเยาแทนที่จะขายที่ตลาดเชียงคำ เนื่องจากได้ราคาที่สูงขึ้น เป็นต้น

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่ชาวนาในปัจจุบันจำนวนหนึ่งให้เหตุผลในการเลิกทำนาว่า “ขาดทุน” ชาวนาทั้งในอดีตและปัจจุบันต่างมีวิถีดคิดคำนวณในเรื่องกำไร-ขาดทุน (เช่น ชาวนาบ้านแพดเอาข้าวไปขายที่พะเยาได้กำไรมากกว่าขายที่ตลาดเชียงคำ) แต่กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในอดีต เช่น ระบบการจัดการน้ำแบบเหมืองฝาย หรือเครือข่ายแรงงานแบบเอามื้อเอารวัน ถือเป็นต้นทุนทางสังคมของชาวนาในการบริหารจัดการกิจกรรมการผลิตต่างๆ โดยไม่ได้แลกเปลี่ยนบนฐานของเงินตราดังเช่นในยุคต่อมาที่มีการใช้เทคโนโลยี (รถไถ) การสร้างระบบหนี้สินที่ไม่รู้จักจบสิ้นของสถาบันการเงินต่างๆ การเข้ามาของปุ๋ยยาฆ่าแมลง ตลอดจนการจ้างงานเป็นเงินสด กระบวนการในยุคทันสมัยได้กระทำต่อชาวนาทำให้กิจกรรมรวมหมู่กลายเป็นกิจกรรมแบบปัจเจกบุคคลมากขึ้น

ความหลากหลายของกิจกรรมต่างๆ ในวิถีชีวิตของชาวนา คือวิธีการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการมีชีวิตที่เต็มไปด้วยการเผชิญกับความเสี่ยง ไม่ว่าจะเป็นดินฟ้าอากาศ หรือกลไกตลาด ในอดีตยุคที่ยังใช้แรงควายและแรงงานแบบเอามื้อเอารวัน ชาวนาจะผลิตข้าวให้เต็มยุ้งเพื่อความอุ่นใจในการมีชีวิตตลอดทั้งปี พร้อมกันนั้นก็ทำกิจกรรมอื่นๆ ที่สอดคล้องไปด้วย เช่น หาปลา จับกุ้ง หรือปลูกพืชผักกิน หมูบ้านบางแห่งที่อยู่ใกล้เมือง เช่น ในกรณีบ้านกู่แดง เมื่อ 30 ปีก่อน ชาวนาที่ยากจนได้ส่งลูกสาวเข้ามาเป็น “คนรับใช้” หรือคนช่วยงานให้กับคนในตลาดที่อำเภอเมืองเชียงใหม่ หรือชาวนาที่พอมีฐานะในกู่แดง นำผลิตผลของตนออกมาขายในตลาดที่ไม่ห่างจากหมู่บ้านมากนัก ขณะที่คนอื่นๆ ในหมู่บ้านที่ไม่มีต้นทุนเพียงพอในการออกมาทำงานนอกหมู่บ้านก็จะทำงานรับจ้างภายในหมู่บ้านหรือพื้นที่ใกล้เคียง

ความเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิต

จากการศึกษาสี่หมู่บ้านพบว่าระบบการผลิตของชาวนาประกอบไปด้วย การปลูกข้าว, การปลูกพืชพาณิชย์ต่างๆ เช่น ถั่วเหลือง หอมใหญ่ มะเขือเทศ และการทำสวนไม้ผล เช่นลำไย โดยแต่ละพื้นที่จะเน้นการผลิตที่แตกต่างกันไป ในกรณีบ้านกู่แดง อยู่ในพื้นที่ใกล้ตัวเมือง มีที่ดินสำหรับการเกษตรไม่เพียงพอมาตั้งแต่เมื่อ 40 ปีที่แล้ว ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านกู่แดงจำนวนหนึ่งขายที่นาในบ้านกู่แดงเพื่อไปซื้อที่ดินและบุกเบิกเพิ่มในเขตอำเภอฝาง

ปัจจุบัน ชาวบ้านกู่แดงเกือบทั้งหมู่บ้านเลิกทำนาและหันมาทำสวนลำไย แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ใช้ระยะเวลากว่า 10 ปี ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงผืนนาเป็นสวน เจ้าของที่ดินจะปรับเปลี่ยนในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป โดยการถมดินที่ละเล็กละน้อยเพื่อทดลองลงต้นลำไย และระหว่างที่รอต้นลำไยเติบโตให้ได้ผลผลิตซึ่งต้องใช้เวลา 3-5 ปี ชาวนาจะปลูกผัก พริกและพืชสวนครัวต่างๆ ตามช่องว่างระหว่างต้นลำไยเพื่อให้มีรายได้จากการผลิตพืชผักเหล่านี้ ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงจากที่นาเป็นที่สวน ชาวนาที่ไม่มีที่นาของตนเอง ได้รวมกลุ่มกันไปรับจ้างทำนาในหมู่บ้านใกล้เคียงในช่วงเวลาหนึ่ง เมื่อที่นาในหมู่บ้านใกล้เคียงกลายเป็นสวนลำไย พวกเขา ก็วนกลับมาเป็นแรงงานรับจ้างในสวนลำไยต่อไป แต่ทั้งหมดนี้ยังคงเป็นการใช้ทักษะในพื้นที่ทางการเกษตรซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไข

สภาพปัจจุบัน	กฎแต่ง	สันโป่งแม่วาง	สันโป่งแมริม	บ้านแพด
ระบบการผลิต	- สวนลำไย - ทำนา 3-5 ราย	- ข้าวนาปี - น า ป ร ั ง / หอมหัวใหญ่ - สวนลำไย	- นาปี - นาปรัง/ถั่วเหลือง/ มะเขือเทศ	- นาปี - ถั่วเหลือง
แรงงานในภาค เกษตร	- แรงงานรายวัน - แรงงานช่วงลำไย ออก (วัน ละ 120-250 บาท)	- แรงงานรายวัน (100-150 บ.) - แรงงานกลุ่มเหมา ข้าวนาปี (350-400 บาท) - กลุ่มเหมาข้าวนา ปรัง ไร่ละ 800 บาท - กลุ่มเหมาปลูก หอม ไร่ละ 1200 บาท	- รายวันตอบแทน ด้วยเงิน 120 บาท/วัน - รายวันตอบแทน ด้วยข้าว 2 ถึง ข้าวเปลือก/วัน - แรงงานกลุ่ม เหมารับเหมาปลูก นาไร่ละ 250 บาท - แรงงานเอามือ ในดอนถอนกล้า และเก็บเกี่ยว	แรงงานรายวัน 120-150 บาท/วัน
ค่าเช่านา	ขอใช้ที่ดินที่คน นอกมาซื้อช่วง เศรษฐกิจบูมมา ทำนาโดยไม่เสีย เงิน	- ขายหลังนาตลอด ปีไร่ละ 2,000-2,500 บาท - ขายหลังนาตลอด ปีโดยจ่ายค่าเช่าสอง แบบ ได้แก่ หนึ่งใน สามของผลผลิตจาก ข้าวนาปี และจ่ายค่า เช่าปลูกหอมไร่ละ 1,000 บาท - ขายหลังนาเฉพาะ หลังฤดูปลูกข้าวนาปี ไร่ละ 1,000 บาท	- ไร่ละ 1,000 บาท - ไร่ละ 10 ถึง ข้าวเปลือก - ไร่ละ 15-16 ถึง - แบ่งผลผลิต 1 ใน 3 โดยเจ้าของที่ นาซื้อรถไถให้ผู้ เช่า	- ค่าหัวนาไร่ละ 1- 2 กระสอบ

สภาพปัจจุบัน	ภู่แดง	สันโป่งแม่วาง	สันโป่งแมริม	บ้านแพด
เจ้าของที่นาคือใคร	คนต่างถิ่นที่มาซื้อที่ดินในช่วงเศรษฐกิจบูมและขณะนี้ไม่ได้ทำประโยชน์จากที่ดิน	คนในหมู่บ้านและหมู่บ้านข้างเคียง	เจ้าของที่นาส่วนใหญ่เป็นขุนนางเก่า เช่นหลานของขุนพัฒน์, หรือเศรษฐีในอำเภอแมริมและเชียงใหม่	คนบ้านแพดที่หันไปค้าขายอย่างอื่นและให้ชาวอีสานจากหมู่บ้านใกล้เคียงเช่าทำนาแต่ยังคงรักษาสีทิวในการเป็นเจ้าของที่นา
ผลผลิตข้าวต่อไร่	60-70 ถังต่อไร่	50-60 ถังต่อไร่	60 ถังต่อไร่	6-8 ถังต่อไร่
ควมหลากหลายของอาชีพ	<ul style="list-style-type: none"> - ทำสวนลำไย - รับจ้างในหมู่บ้านตามฤดูกาล เช่น ลำไย มัดถั่วเหลือง แกะเทียม - ทำงานโรงงาน ขอบเขต, ไบยาสูบ - รับราชการ - ปลุกผักขาย - ค้าขายถั่วเน่า/ลำไย/พืชผัก/กะเทียม - รับจ้างก่อสร้าง 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลุกข้าวนาปี - ปลุกข้าวนาปรัง - ปลุกหอมหัวใหญ่ - ปลุกลำไย - รับจ้างแกะหอมหัวใหญ่ในหมู่บ้าน - รับจ้างนอกหมู่บ้าน เช่น รวมกลุ่มไปคว้านลำไยที่ลำพูน - ค้าขายหอมหัวใหญ่, ค้าขายทั่วไปที่ตลาดบ้านกาด - ทำโรงหมู - รับจ้างก่อสร้าง - รับราชการ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลุกข้าว/ถั่วแดง/ปลุกลำไย - ค้าขายเสื้อผ้า/รองเท้า และสินค้าเบ็ดเตล็ดตามตลาดนัด - ทำกิจการรถประจำทางสายพะเยา-เชียงคำ - ทอผ้า - รับจ้างงานเกษตรในและนอกหมู่บ้าน - แรงงานก่อสร้าง - รับเหมาก่อสร้าง/ถมดินในและนอกหมู่บ้าน เช่น เชียงใหม่ - ไปทำงานต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ 	<ul style="list-style-type: none"> - ปลุกข้าว/ถั่วแดง/ปลุกลำไย - ค้าขายเสื้อผ้า/รองเท้า และสินค้าเบ็ดเตล็ดตามตลาดนัด - ทำกิจการรถประจำทางสายพะเยา-เชียงคำ - ทอผ้า - รับจ้างงานเกษตรในและนอกหมู่บ้าน - แรงงานก่อสร้าง - รับเหมาก่อสร้าง/ถมดินในและนอกหมู่บ้าน เช่น เชียงใหม่ - ไปทำงานต่างถิ่น เช่น กรุงเทพฯ

สภาพปัจจุบัน	ภู่แดง	สันโป่งแม่วาง	สันโป่งแมริม	บ้านแพด
การซื้อขายที่ดิน	มีการซื้อขายที่ดินให้กับคนต่างถิ่นเพื่อทำหมู่บ้านจัดสรรหรือสวนลำไย ทำให้ราคาที่ดินในช่วงศก.บูมสูงไร้ละนับแสนบาท	มีการขายที่ดินเพื่อทำเป็นสวนลำไยให้กับคนนอกหมู่บ้านบ้าง	มีการขายที่ดินซึ่งเคยเป็นที่นาเก่าหลายแปลงให้กับคนนอกมาซื้อไปทำหมู่บ้านจัดสรรและเจ้าของที่นาเก่าหลายรายขายที่นาให้กับคนอื่นในช่วงเศรษฐกิจบูม แต่ในที่สุดเจ้าของที่นารายใหม่ก็ยังคงให้ชาวนาเดิมเช่าทำนาต่อไป	ขายที่ดินบริเวณทุ่งลอให้กับคนอีสานในหมู่บ้านใกล้เคียง โดยนำเงินที่ได้ไปลงทุนซื้อเสื้อผ้ามายขาย
ควมเปลี่ยนแปลงรอบหมู่บ้าน	- มีสวนลำไยและหมู่บ้านจัดสรร	- มีสวนลำไย / โรงงานอุตสาหกรรมเกษตร / โรงเลี้ยงหมู	- หมู่บ้านจัดสรร / ที่รกร้าง	ที่บ้านกับที่นาคือที่นาอยู่ใกล้กัน, ที่นารอบหมู่บ้านมีไม่มากนัก และอยู่ไม่ไกลจากตลาดเชียงคำ

กรณีบ้านสันโป่งแม่วาง มีการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น โดยชาวนาบางกลุ่มยังคงปลูกข้าวไว้กิน บางส่วนปลูกข้าวไว้ขายแต่ซื้อข้าวกิน และปลูกหอมหัวใหญ่ซึ่งถือเป็นแหล่งรายได้หลัก นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากที่นาเป็นสวนลำไย ซึ่งชาวบ้านได้ทดลองปลูกสวนลำไยบนที่นาที่เคยปลูกข้าวและหอมหัวใหญ่ เนื่องจากพวกเขาพบว่า การปลูกข้าวทำให้ขาดทุน ขณะที่การปลูกหอมใหญ่แม้จะมีรายได้มากแต่มีความเสี่ยงมากเช่นกัน พวกเขาจึงทดลองปลูกลำไยมาราว 7-8 ปี พร้อมกับที่ยังคงปลูกข้าวและหอมใหญ่

ขณะที่ชาวนาในพื้นที่สันโป่งแมริม ยังคงปลูกข้าวเป็นหลัก โดยที่นาส่วนใหญ่เป็นนาเช่า หลังฤดูปลูกข้าว ชาวนาจะปลูกถั่วเหลืองและมะเขือเทศ แต่เนื่องจากมีแรงงานในครัวเรือน

สำหรับการเกษตรค่อนข้างจำกัด กลุ่มแรงงานรับจ้างเหมาปลูกในบ้านสันโป่งแมริมจึงรวมกลุ่มกันอย่างเข้มแข็ง ซึ่งถือเป็นการจัดความสัมพันธ์ด้านแรงงานเพื่อให้คนปลูกข้าวสามารถเข้าถึงแรงงานได้ ขณะเดียวกันก็เป็นการเพิ่มค่าตอบแทนของกลุ่มแรงงานรับจ้างปลูกข้าว (เนื่องจากมีแรงงานกลุ่มหนึ่งที่มีความเชี่ยวชาญในการปลูกข้าวซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง ในขณะที่แรงงานในภาคการเกษตรของหมู่บ้านมีลดน้อยลง) รูปแบบของแรงงานมีลักษณะผสมผสาน โดยขั้นตอนการถอนกล้าและเก็บเกี่ยวมีการใช้แรงงานแบบเอามือเอารวัน การจ่ายค่าแรงด้วยข้าว ผสมผสานกับเงินสด ขณะเดียวกันก็มีการใช้แรงงานของกลุ่มรับเหมาปลูกนา

สำหรับบ้านแพด ชาวนาที่ยังทำการเกษตรเหลืออยู่ค่อนข้างน้อย ที่นาให้ผลผลิตค่อนข้างต่ำ นอกจากการปลูกข้าวแล้ว จะปลูกถั่วแดงและทำสวนลำไย ขณะที่ชาวนาในอดีตที่มีฐานะดี จะขายที่นาบางส่วนเพื่อไปเป็นต้นทุนสำหรับค้าขายเสื้อผ้า หรือลงทุนในกิจการอื่นๆ เช่น วิ่งรถประจำทางสายพะเยา-เชียงคำ โดยยังคงเก็บที่นาส่วนอื่นๆ ไว้ให้ชาวนาในหมู่บ้านอื่นเช่าทำกิน และได้ผลผลิตเป็นข้าวตอบแทนค่าเช่านา ทำให้ชาวนาที่หันไปค้าขายหรือประกอบอาชีพอื่นๆ จำนวนหนึ่งไม่ต้องซื้อข้าวกิน อีกทั้งยังเป็นการรักษาชาข้างหนึ่งไว้บนผืนนา ซึ่งพวกเขาสามารถหวนกลับมาสร้างผลผลิตจากที่ดินดังกล่าวเมื่อไรก็ได้

การจัดการที่ดิน

ที่ดินทำกินของหมู่บ้านกู่แดง สันโป่งแม่วาง และสันโป่งแมริม มีพื้นที่ค่อนข้างจำกัด เนื่องจากอยู่ใกล้เมือง และการครอบครองที่นาเป็นการซื้อต่อจากเจ้าหรือขุนนางในอดีต หรือเป็นการสืบทอดทางมรดก เช่น ในกรณีของสันโป่งแม่วาง ชาวนาจำนวนหนึ่งได้ขอซื้อที่ดินจากเจ้าอินทยงยศ ขณะที่สันโป่งแมริม เจ้าของที่นาผืนใหญ่เป็นของขุนพัฒน์ ซึ่งต่อมาได้สืบทอดมาถึงลูกหลาน นอกจากนี้ที่นาจำนวนหนึ่งยังเป็นของคนฐานะดีในอำเภอมะริมหรืออำเภอเมืองเชียงใหม่ สำหรับที่บ้านกู่แดง ชาวนาที่ฐานะยากจนหรือมีที่ดินน้อยจำนวนหนึ่งได้ขายที่ดินในบ้านกู่แดงและอพยพโยกย้ายไปยังที่อำเภอดงตั้งแต่เมื่อ 40 ปีก่อน เพื่อบุกเบิกหรือซื้อที่ดินทำกินที่ถูกกว่าหลายเท่าตัว ขณะที่ที่ดินทำกินของชาวบ้านแพด ส่วนใหญ่เป็นที่ทำกินของชาวบ้านในปัจจุบันมาจากการบุกเบิกจากที่ดินบริเวณที่เรียกว่า “ทุ่งลอ” ราว 40-50 ปีที่ผ่านมา

การซื้อขายที่ดินแม้ว่าจะมีมาแต่ในอดีตรวมถึง การขายที่นาให้กับพ่อค้าชาวจีนในตลาดของคนกู่แดง หรือการซื้อที่นาจากเจ้าอินทยงยศของคนบ้านสันโป่งแม่วาง แต่การซื้อขายที่เกิดขึ้นดำเนินไปเพื่อทำการผลิตบนผืนดินดังกล่าวเสียเป็นส่วนใหญ่ และการซื้อขายเหล่านี้ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบที่เด่นชัดกับชาวบ้านมากเท่ากับในยุคเศรษฐกิจเฟื่องฟูเมื่อปีพ.ศ.2532-2533

ช่วงเวลานั้น ที่ดินราคาสูงขึ้นอย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏให้เห็นมาก่อน ซึ่งเป็นเหตุจูงใจให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งขายที่ดินทำกิน อีกทั้งเงื่อนไขทางเศรษฐกิจในเวลานั้นสร้างความหวังและมูมมองอื่นๆให้กับชาวบ้าน เช่น ในช่วงที่มีการค้าขายที่ดินมาก มีการกล่าวถึงผลตอบแทนจากอัตราดอกเบี้ยว่าหากชาวบ้านนำเงินจากการขายที่ดินมาฝากธนาคารจะได้รับดอกเบี้ยโดยไม่ต้องทำงาน นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความไว้วางใจในเรื่องการทำมาหากินเนื่องจากการจ้างงานมาก เช่น ในกรณีบ้านสันโป่งแมริม มีรถมารับชาวบ้านไปเป็นคนงานก่อสร้างในเมือง โดยจ่ายค่าแรงวันละ 200-300 บาท เป็นต้น

การซื้อขายที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็ว ได้ส่งผลให้เกิดเปลี่ยนแปลงการผลิตและการใช้ที่ดินอย่างมีนัยสำคัญ เช่น เปลี่ยนที่นาเป็นหมู่บ้านจัดสรร หรือเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไย โครงการต่างๆ จากภายนอกนำความเปลี่ยนแปลงไปสู่ละแวกหมู่บ้าน และสร้างความคึกคักในช่วงเวลาหนึ่งเท่านั้น แต่แล้วความฝันที่จะพลิกผืนนาเป็นโครงการต่างๆ ก็หยุดชะงักลงเพราะพิษเศรษฐกิจ ที่ดินหลายผืนกลับกลายเป็นที่รกร้างอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ช่วงราคาที่ดินเฟื่องฟู ชาวนาเข้าบ้านสันโป่งแมริมบางคนไม่มีที่นาเพาะปลูก เพราะเจ้าของที่นาขายที่นาไปเสียแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปปีแล้วปีเล่า ผืนนาที่เคยปลูกข้าวกลับกลายเป็นที่อยู่ของต้นไม้ยวบ ในที่สุดเจ้าของที่ดินรายใหม่ก็เริ่มประกาศหาชาวนาเช่า โดยยอมลดค่าเช่านาลง จากในอดีตที่จ่ายค่าเช่าแบบแบ่งครึ่งผลผลิต เป็นจ่ายค่าเช่านาไร่ละ 10 ถัง

ที่หมู่บ้านกุแดง ก็มีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ ที่ดินที่ขายให้กับคนนอกไปไม่ถึงดวงดาว ชาวนาบางคนที่ย้ายที่ดินผืนนั้น ได้ขอเจ้าของที่ดินกลับเข้าไปทำนาใหม่ ขณะที่ชาวนาบางคนขอผู้ใหญ่บ้านเพื่อใช้ที่ดินรกร้างเพาะปลูกพืชผักที่ไม่ยืนต้น ผู้ใหญ่บ้านให้เหตุผลว่า การอนุญาตให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ที่ดินเพื่อปลูกผัก หรือปลูกข้าว ย่อมดีกว่าปล่อยให้ดินไว้ให้หญ้าขึ้น ซึ่งอาจเกิดไฟไหม้และลามไปยังแปลงอื่น

ในกรณีบ้านแพด ช่วงเศรษฐกิจขาขึ้นชาวนาหลายคนออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้าน จำนวนหนึ่งไปไกลถึงต่างประเทศ โดยปล่อยให้พื้นที่นาให้คนหมู่บ้านใกล้เคียงเช่าทำกิน และแรงงานรับจ้างเหล่านี้ได้หวนกลับมายังหมู่บ้านอีกครั้ง ในช่วงที่เศรษฐกิจถดถอย จำนวนหนึ่งกลับมาปลูกข้าวและรับจ้างทำงานอื่นๆ พร้อมกันไปด้วย

อิทธิพลของตลาดกับการตัดสินใจเรื่องระบบการผลิตของชาวนา

หากพิจารณาอย่างผิวเผิน เราอาจมองว่า การตัดสินใจทำการผลิตของชาวนาถูกกำหนดโดยกลไกราคา เช่น จากคำพูดที่ว่า เลิกทำนา เพราะขาดทุน ราคาข้าวตกต่ำ หรือการเปลี่ยนที่นา

เป็นส่วนลำไยของชาวภูแดง การปลูกข้าวไร่ขายและซื้อข้าวกินโดยเน้นการทำการผลิตอย่างเข้มข้นของชาวสันโป่งแม้วาง การปลูกพืชเงินสดของชาวสันโป่งแมริม ตลอดจน การเลิกทำนาและหันไปค้าขายของชาวบ้านแพด รูปธรรมเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ที่แสดงถึงการปรับตัวของชาวนาตามแรงกระแทกจากภายนอกที่เข้ามากระทำต่อชาวนา แต่การปรับตัวดังกล่าว ไม่ได้ปรับตัวไปตามระบบตลาดโดยเฉพาะกลไกราคาแต่เพียงอย่างเดียว หากผสมผสานวิถีคิดที่หลากหลายภายใต้เงื่อนไขต่างๆ เช่น แรงงานในครัวเรือน กรรมสิทธิ์บนที่ดิน ว่าชาวนาเป็นเจ้าของที่นาหรือเป็นชาวนาเช่าลักษณะที่ดิน เป็นนาลุ่ม นาดอน การใช้ที่ดินของพื้นที่ข้างเคียงโอกาสหรือทางเลือกอื่นๆ ในชีวิต เป็นต้น

กรณีบ้านสันโป่งแมริม ชาวนากลุ่มใหญ่เป็นชาวนาเช่าและปลูกข้าวไร่กินเอง ดังนั้นทางเลือกของชาวนาจึงมีสองส่วน ได้แก่ การทำการผลิตบนที่นาเช่า กับการเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือนอกภาคการเกษตร การทำการผลิตบนที่นาเช่า ชาวนาจะตัดสินใจเลือกปลูกข้าว, ถั่วเหลือง หรือมะเขือเทศ ขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดิน

ในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน เจ้าของที่นาส่วนใหญ่เป็นคนนอกหมู่บ้าน ทำให้ค่าเช่าที่นาเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขจากภายนอกอื่นๆ เช่น ในช่วงราคาที่ดินสูง เจ้าของที่ดินส่วนหนึ่งขายที่นาให้กับผู้ซื้อที่หวังเก็งกำไร แต่แล้วการเก็งกำไรดังกล่าวไม่ได้ผล ที่นาจำนวนหนึ่งจึงรื้อสร้างว่าเปล่า ผู้ซื้อรายใหม่จึงชวนกลับมาให้ชาวนาในหมู่บ้านเช่าทำนาอีกครั้ง ขณะเดียวกันเมื่อเศรษฐกิจเฟื่องฟู ชาวนาเช่าเหล่านี้ แม้จะถูกให้เลิกเช่านา พวกเขาก็แสวงหาทางเลือกอื่น โดยไปเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง ซึ่งมีการจ้างงานมาก เช่นงานก่อสร้าง เป็นต้น ในด้านการจัดการแรงงาน เนื่องจากแรงงานในครัวเรือนสำหรับการผลิตมีลดน้อยลง เพราะออกไปทำงานรับจ้างภายนอก แต่การทำนาเป็นกิจกรรมรวมหมู่ ดังนั้นชาวนาจึงจำเป็นต้องเกาะกลุ่มแรงงานรับเหมาปลูกข้าวไร่ เพื่อให้กลุ่มชาวนาสามารถเข้าถึงแรงงานได้ และยังผสมผสานการใช้แรงงานแบบเอามือเอารวันในบาง ขั้นตอนของการปลูกข้าว

กรณีบ้านสันโป่งแม้วาง ชาวนาส่วนใหญ่ทำการผลิตเพื่อขาย คือปลูกข้าวเจ้าไร่ขายและปลูกหอมหัวใหญ่ เนื่องจากหอมหัวใหญ่ราคาดีและได้ผลผลิตต่อไร่สูง ขณะเดียวกันมี ชาวนาจำนวนหนึ่งที่เป็นเจ้าของที่นาของตนเองจะปลูกข้าวไร่กิน และขายหลังนาให้กับชาวนารายอื่นๆ เพื่อปลูกหอมหัวใหญ่ การขายหลังนาจะเก็บค่าเช่าเป็นเงินสด เช่น ไร่ละ 1,000 บาท เป็นต้น ชาวนา กลุ่มที่ปลูกข้าวไร่กินใช้แรงงานแบบเอามือเอารวันผสมแรงงานรายวันมาช่วยปลูกข้าวและช่วยเกี่ยว และตัดสินใจไม่ปลูกหอมหัวใหญ่เนื่องจากเห็นว่ามีความเสี่ยงมาก อีกทั้งยังไม่มีแรงงานในครัวเรือน จึงตัดสินใจที่จะไปเป็นแรงงานรับจ้างแทนการลงทุนปลูกหอมหัวใหญ่ด้วยตนเอง

ชาวนาที่ทำการผลิตแบบเข้มข้นบนที่ดิน บางครั้งจะปลูกหอมหัวใหญ่และข้าวนาปรังไปพร้อมกัน เช่น มีที่นา 5 ไร่ ปลูกข้าวนาปรัง 3 ไร่ ที่เหลือปลูกหอมหัวใหญ่ เพื่อลดความเสี่ยงในเรื่องราคาหอมหัวใหญ่ ขณะเดียวกันชาวนาที่มีที่ดินหลายแปลง เริ่มทดลองปลูกลำไยบนที่นา เนื่องจากพบว่า ปัจจุบันหาคนเช่าทำนาค่อนข้างยาก เพราะได้ค่าตอบแทนต่ำ ขณะที่การปลูกลำไยเป็นการลงทุนครั้งเดียว ไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลมากนัก และสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้โดยตลอด รวมทั้งไม่ต้องดูแลรักษามาก อีกทั้งยังเป็นการหลีกเลี่ยงความเสี่ยงจากการปลูกหอมหัวใหญ่ ซึ่งแม้จะมีรายได้ตอบแทนสูงแต่ก็ต้องดูแลมากและมีความเสี่ยงในเรื่องราคาตกต่ำสูงมากเช่นกัน

กรณีบ้านกู่แดง เป็นตัวอย่างของชาวนาที่ตัดสินใจเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากที่นาเป็นสวนลำไยเกือบทั้งหมด เนื่องจากหมู่บ้านนี้มีพื้นที่ทำกินจำกัด แต่ละครัวเรือนมีที่ดินเพียงไม่กี่ไร่เท่านั้น นอกจากนี้แรงงานในครัวเรือนยังมีจำนวนจำกัด เพราะลูกหลานส่วนใหญ่ออกมาทำงานในเมือง หรือเรียนหนังสือ ทำให้ไม่มีแรงงานในภาคการเกษตรเพียงพอ นอกจากนี้ที่ดินทำกินบางส่วนยังไม่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวมากนัก เนื่องจากบางส่วนอยู่ปลายน้ำของระบบเหมืองฝาย ทำให้มีปัญหาเรื่องน้ำอยู่เป็นระยะๆ

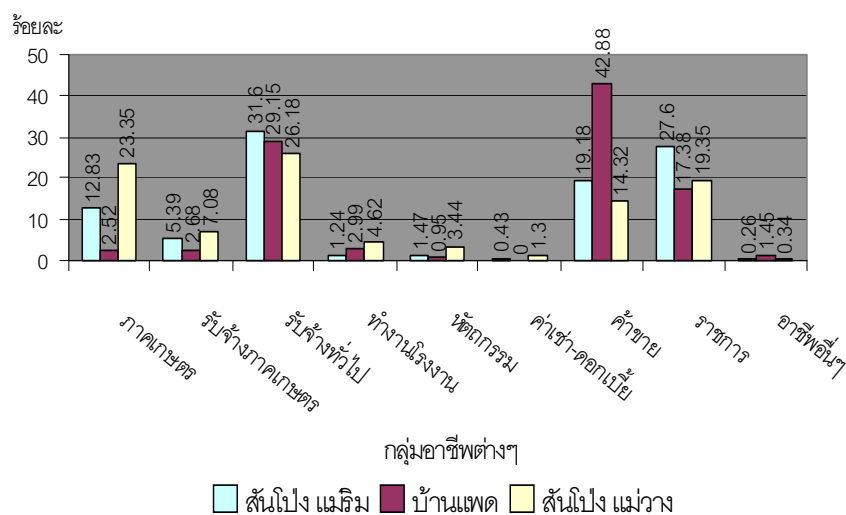
แต่เนื่องจากชาวนาเป็นเจ้าของที่นาของตนเอง พวกเขาจึงสามารถเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากพืชอายุสั้นเป็นไม้ผลยืนต้นได้ พวกเขาจึงคิดเปรียบเทียบผลผลิตระหว่างการปลูกข้าวในที่นา 5 ไร่ กับการปลูกลำไยบนที่ดินผืนเดียวกัน และพวกเขาเริ่มทดลองเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมานานนับสิบปี จนกระทั่งเกิดความมั่นใจว่า ผลผลิตที่ได้จากการขายลำไยสามารถทดแทนการปลูกข้าวได้ ชาวนาให้เหตุผลว่า ลำไยเป็นพืชที่ลงทุนครั้งเดียว ไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลรักษามาก แม้กระทั่งเรื่องการใช้น้ำ ถึงแม้จะระบบเหมืองฝายจะติดขัด แต่พวกเขาก็สามารถเจาะบ่อบาดาลและจัดการวางท่อระบบน้ำได้

กรณีบ้านแพด เป็นหมู่บ้านชาวนาที่ผันตนเองจากชาวนาไปเป็นแรงงานรับจ้างและค้าขาย แม้ว่าชาวนาบ้านแพดส่วนใหญ่จะมีที่นาเป็นของตนเอง แต่ที่นาของชาวนาบ้านได้ผลผลิตต่ำมาก ชาวนาที่อยู่ในวัย 40-50 ปีเศษได้หางานนอกภาคการเกษตรทำมาเนิ่นนานแล้ว และในปัจจุบันก็ยัง มี ชาวนาจำนวนหนึ่งทำการผลิตข้าวเอง พร้อมกับทำงานรับจ้างนอกฤดูกาล ขณะเดียวกันก็มีชาวนาจำนวนหนึ่งยกที่นาให้ผู้อื่นเช่าและได้ค่าตอบแทนเป็นข้าว และทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง หรือค้าขาย

ชาวนาที่อยู่ในช่วงอายุ 20-30 ปี แม้จะมีความสามารถในการทำนาแต่เริ่มหันออกไปเป็นแรงงานต่างถิ่น การออกไปเป็นแรงงานต่างถิ่นมักไปเป็นกลุ่มตามเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในหมู่บ้าน ในช่วงเศรษฐกิจดี พวกเขาออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกหมู่บ้านและต่างจังหวัด รวมถึง

ต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้แรงงานในภาคการเกษตรลดลง บางส่วนกลายเป็นแรงงานรับจ้างถาวร โดยส่งเงินทองกลับมาให้บ้านเกิด ในช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำ และราคาข้าวสูงขึ้น แรงงานรับจ้างจำนวนหนึ่งหันกลับมาทำการผลิตบนที่นาเดิม พร้อมกับทำงานรับจ้างตามฤดูกาลด้วย ขณะที่ชาวนาฐานะดีบางส่วนหันไปลงทุนค้าขาย เช่น การขายเสื้อผ้าตามตลาดนัด และมีการชักชวนเครือญาติทำการค้าในแบบใกล้เคียงกัน แม้ว่าชาวนากลุ่มนี้จะตัดสินใจเลิกทำนาและหันมาค้าขายแทน แต่ส่วนหนึ่งยังคงเก็บที่นาไว้ให้คนในหมู่บ้านใกล้เคียงเช่าทำกินแทน และได้รับค่าเช่านาเป็นข้าว

แผนภูมิแสดงค่าเฉลี่ยสัดส่วนรายได้ของครัวเรือน แบ่งตามกลุ่มอาชีพต่าง (รวม)

ความหลากหลายของอาชีพ

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ในอดีตชาวนาเป็นกลุ่มคนที่พยายามแสวงหาความมั่นคงในชีวิต ด้วยการสร้างช่องทางที่หลากหลาย โดยมีผลผลิตจากข้าวเป็นหลักประกันขั้นพื้นฐาน วิธีการสร้างหลักประกันขั้นพื้นฐานคือความสร้างความร่วมมือขึ้นภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการร่วมมือในเรื่องแรงงานหรือการจัดการน้ำผ่านระบบเหมืองฝาย แต่เงื่อนไขทางการผลิตและความสัมพันธ์กับตลาดและรัฐที่ซับซ้อนมากขึ้น ทำให้ “ยุทธวิธี” ในการดิ้นรนต่อสู้ปรับตัวของชาวนาในพื้นที่ต่างๆ มีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป

หากแต่ภายใต้ยุทธวิธีที่แตกต่างหลากหลาย เรากลับพบเห็นลักษณะที่ใกล้เคียงกัน คือ ความพยายามที่จะสร้างกิจกรรมการผลิตและอาชีพในลักษณะที่หลากหลาย เพื่อลดความเสี่ยง และสร้างหลักประกันของความมั่นคงในชีวิต แม้กระทั่งการจัดการแรงงานภายในครัวเรือนก็มีความหลากหลายและความซับซ้อนมากขึ้น เราพบว่าสมาชิกของครัวเรือนแต่ละคนจะประกอบอาชีพที่แตกต่างหลากหลายกันออกไป ในครัวเรือนที่ยังคงทำการเกษตรอยู่ จะมีสมาชิกเพียงคนเดียวที่ทำการเกษตร ในขณะที่สมาชิกคนอื่นๆ ทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ลักษณะของการประกอบอาชีพในแต่ละครัวเรือนจึงมีทั้งความยืดหยุ่นและความหลากหลาย ทั้งนี้เพื่อลดความเสี่ยงและสร้างความมั่นคงให้กับชีวิตเพิ่มขึ้น จากการศึกษาชาวนาพื้นราบสี่หมู่บ้านข้างต้นเราพบการปรับตัวของชาวนาใน 3 ลักษณะหลักดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร การปรับตัวนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน คือ จากที่นาเป็นที่สวนลำไย การตัดสินใจเลิกปลูกข้าวหันไปปลูกพืชเงินสด เช่น การปลูกถั่วเหลือง มะเขือเทศ หรือหอมหัวใหญ่ หรือ การผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ

วิถีชีวิตของชาวนากลุ่มนี้ไม่ว่าจะเป็นชาวนาเช่า ชาวนารับจ้างหรือชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ใกล้เคียงกันคือ นอกจากทำการผลิตบนผืนดินทั้งที่เป็นการปลูกข้าวหรือพืชเงินสดอื่นๆ พวกเขายังพร้อมที่จะทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น เก็บผักตามร่องเหมือง / ปลูกผักไว้กิน / เลี้ยงหมู / เป็ด / ไก่ หรือหากุ้ง หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล เช่น ในกรณีบ้านกุ้แดง มีการรับจ้างเก็บลำไย รับจ้างมัดถั่วเน่า รับจ้างแกะกะเทียม บ้านสันโป่งแมริม ผู้หญิงรับงานหัตถกรรมมาทำในหมู่บ้าน บ้านสันโป่งแม้วาง รับจ้างแกะหอมหัวใหญ่ เป็นต้น

2. การปรับตัวตามสถานการณ์ ในปัจจุบัน ชาวนาสวนใหญ่มีความยืดหยุ่นหลากหลายในการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก ลักษณะของการยึดติดอยู่กับพื้นที่หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่งแทบไม่ปรากฏให้เห็น นอกจากในกลุ่มคนที่ชราภาพหรือมีข้อจำกัดอื่นๆ ชาวนาพร้อมที่จะเป็นออกไปเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคการเกษตรชั่วคราวในช่วงเวลาหนึ่งๆ หากการผลิตในภาคการเกษตรประสบปัญหา หรือพบว่า ช่องทางเลือกนอกภาคการเกษตรมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยมากกว่า เช่น การที่ชาวนาในบ้านแพดหลายสิบคนออกไปเป็นแรงงานในต่างประเทศ เช่น ใต้หวัน มาเลเซีย เป็นต้น แต่แล้วเมื่อเศรษฐกิจซบเซา พวกเขาก็กลับมาทำการผลิตบนที่นา และเป็นแรงงานรับจ้างอื่นๆ ต่อไป ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูและธุรกิจก่อสร้างรุ่งเรือง ชาวนาจำนวนมากออกไปเป็นแรงงานก่อสร้าง และหยุดทำการผลิตบนที่นาติดต่อกัน 2-3 ปี จนกระทั่งไม่มีการจ้างงานพวกเขา

ก็หวนกลับมาทำนาอีกครั้ง ชาวนากลุ่มนี้ไม่ใช่แรงงานตามฤดูกาล แต่เป็นเหมือนแรงงานสำรองตามสถานการณ์ทางเศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจรุ่งเรือง คนกลุ่มนี้ก็จะกลายเป็นแรงงานหลักในธุรกิจนั้นๆ ได้ หากช่วงเศรษฐกิจซบเซา พวกเขาก็จะกลับมาใช้ชีวิตในภาคการเกษตรเช่นเดียวกับคนกลุ่มแรก

3. การปรับวิถีชีวิตไปสู่นอกภาคการเกษตร : ชาวนา (และลูกชาวนา) จำนวนหนึ่งเลิกทำการผลิตบนที่นา และไปประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น ในกรณีของชาวนาฐานะดีจะส่งลูกหลานเรียนหนังสือสูงขึ้นและไปทำงานในเมือง ซึ่งมีทั้งการทำงานราชการ หรือเป็นบริษัทเอกชน ชาวนาที่มีต้นทุนและมีเครือข่ายความสัมพันธ์จำนวนหนึ่งหันไปค้าขาย หรือทำงานฝีมือ เช่น ชาวนาบ้านแปดหันไปค้าขาย โดยที่เงินทุนจำนวนหนึ่งมาจากการขายที่นาหรือเป็นเงินที่ได้จากการไปขายแรงงานต่างประเทศ, ชาวนาสันโป่งแม่วางไปทำงานแกะสลัก ชาวนาฐานะดีหันมาค้าขายพืชผลทางการเกษตรเช่น หอมหัวใหญ่ ลำไย หรือกะเทียม

ขณะเดียวกันธุรกิจใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไขเศรษฐกิจยุคโลกาภิวัตน์ได้กลายเป็นช่องทางเลือกสำหรับชาวนา เช่น การเป็นแคดดี้ในสนามกอล์ฟ ทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร เช่น คว้านลำไย / คว้านลิ้นจี่ การรับเหมาช่วงเย็บเสื้อผ้าในหมู่บ้าน ตลอดจนการเลี้ยงหมูแบบพันธะสัญญา เป็นต้น

เป็นที่น่าสังเกตว่า ผู้หญิงในหมู่บ้านสามารถปรับตัวเข้าสู่ความหลากหลายของอาชีพได้ทั้งในการผลิตภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เช่น การรวมกลุ่มรับจ้างเหมาปลูก การแกะหอมหัวใหญ่ แกะกะเทียม คว้านลำไย/ลิ้นจี่ ทำงานในสนามกอล์ฟ หรือทำงานรับเหมาเย็บเสื้อผ้า/หัตถกรรม ค้าขาย ขณะที่งานของผู้ชายส่วนใหญ่จะเป็นงานรับจ้างก่อสร้าง ขับรถ รับจ้างตัดหญ้า หรือบางขั้นตอนในการเก็บลำไย เช่น เดินเข่ง ขึ้นต้นลำไย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบหลายกรณีที่ผู้หญิงเป็นแรงงานเดียวในครัวเรือนที่ปลูกข้าวไว้สำหรับกิน โดยผู้หญิงใช้แรงงานของตนเองผสมผสานกับแรงงานแบบเอามื้อเอารวัน แรงงานรายวันและแรงงานเหมา ขณะที่ฝ่ายชายออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เช่น รับราชการ รับจ้างก่อสร้าง เป็นต้น

บทที่ 6

ชาวนาผู้ยึดหยุ่น: เศรษฐกิจชุมชน การเปิดพื้นที่ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในสังคมไทย¹

ในรอบศตวรรษที่ผ่านมา การศึกษาเชิงมานุษยวิทยามักเน้นการทำวิจัยภาคสนามในหมู่บ้าน โดยให้ความสำคัญกับการบรรยายลักษณะเด่นทางวัฒนธรรมในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) หรือการศึกษาสังคมหมู่บ้านในลักษณะที่เรียบง่ายและสมานฉันท์ตามแนวคิดแบบโครงสร้างหน้าที่ ดังเช่นการศึกษาสังคมไทยของ Sharp et al. (1953), de Young (1955), Kingshill (1960) และ Kaufman (1960) เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความสนใจในด้านการเปลี่ยนแปลงก็เริ่มปรากฏขึ้นในงานเขียนหลายชิ้น ดังเช่น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในฟิลิปปินส์ตอนเหนือของ Eggan (1941), พลวัตของระบบการเมืองของชาวไทใหญ่และคะฉิ่นในพม่าของ Leach (1954) การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในลาวของ Halpern (1958) และพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอินเดียตอนใต้ของ T.S. Epstein (1962) เป็นต้น

งานทางมานุษยวิทยาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เริ่มหันมาให้ความสนใจกับการศึกษาสังคมชาวนา ดังเช่นงานของ Redfield (1934), Fei (1939), Foster (1965), Shanin (1971), Alavi (1973), Stavenhagen (1979) และ Friedmann (1980, 1981) เป็นต้น แต่ภาพของชาวนาก็คงเน้นการผลิตเพื่อยังชีพและแรงงานในครัวเรือน (Chayanov 1966) ซึ่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงของสังคมชาวนาในประเทศโลกที่สามเท่าใดนัก (Hayami and Kawagoe 1993: 3, โปรดดูความเห็นแย้งใน จัตุรทิพย์ 2541: 24-85) แม้กระนั้นก็ดี การศึกษาสังคมชาวนาในทางมานุษยวิทยาก็ค่อยๆ เริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น เริ่มมีการศึกษาสัมพันธ์ภาพระหว่างชาวนากับรัฐ (Wolf 1966) รวมทั้งการศึกษาระบบตลาดและการแลกเปลี่ยนของชาวนา ดังเช่นงานของ Tax (1953), Mintz (1955) และ Beals (1975) เป็นต้น

¹ เนื้อหาบางส่วนของบทนี้ปรับจากบทความเรื่อง “สิทธิชุมชน: พัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ทางมานุษยวิทยา” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธรเรื่อง คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง 27-28 มีนาคม 2545

ความสนใจในประเด็นเกี่ยวกับผลกระทบของตลาดและการค้าต่อความสัมพันธ์ทางการผลิต และสถาบันสังคมของชาวนา ทำให้นักวิจัยทางมานุษยวิทยาหลายชิ้นเริ่มให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในด้านของการเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามาของพืชพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต การเพิ่มขึ้นของการว่าจ้างแรงงานและผลกระทบต่อการจัดการแรงงาน ผลกระทบจากการปฏิวัติเขียว การสูญเสียที่ดินทำกินและการแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชาวนา งานชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงและปัญหาการพัฒนาในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง คือ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบเกษตรของชาว โดย คลิฟฟอร์ด เกียร์ตซ์ (Geertz 1963) การพิจารณาพัฒนาการของระบบเกษตรชาวในบริบททางประวัติศาสตร์ ทำให้เกียร์ตซ์พบว่า ชาวนาในชวาก่อนการเข้ามาของชาวดัตช์ทำการเพาะปลูกข้าวแบบนาดำในที่ราบระหว่างหุบเขาเพื่อเป็นอาหารหลัก รวมทั้งปลูกพืชอีกหลากหลายชนิดและไม่ขึ้นต้นเพื่อการยังชีพ ดินในชวาอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุจากภูเขาไฟ และความอุดมสมบูรณ์นี้เองที่ดึงดูดให้ชาวดัตช์ต้องการเข้ามายึดครองและดักตวงผลผลิตจากชาว พ่อค้าชาวดัตช์เริ่มเข้ามาเป็นคนกลางส่งเครื่องเทศจากหมู่เกาะรอบนอกของชวาไปขายยังประเทศต่างๆ ในทวีปยุโรป ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 รัฐบาลดัตช์ได้เริ่มเข้ามาดักตวงผลประโยชน์จากชาวโดยตรงมากขึ้น ด้วยการเสนอนโยบาย “ระบบการเพาะปลูก” (cultivation system) และทำการจัดตั้ง “ไร่นาขนาดใหญ่ของรัฐ” (state plantation) เพื่อเพาะปลูกกาแฟสำหรับส่งไปขายในยุโรป รัฐบาลดัตช์ยังทำการเรียกเก็บภาษีและเกณฑ์แรงงานชาวชวาให้มาทำงานในไร่ของรัฐ รายได้จากผลผลิตกาแฟ รวมทั้งยางและอ้อย เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว แรงงานในไร่ของรัฐมาจากชาวนาไร้ที่ดินที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เมื่อที่ดินถูกแย่งชิงไปทำไร่กาแฟและสวนยางเพิ่มขึ้น แม้กระนั้นก็ดี การทำกสิกรรมอย่างเข้มข้นบนที่ดินจำกัด โดยเฉพาะการทำนาดำ สลับกับการปลูกอ้อย สามารถให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้นและเพียงพอต่อการบริโภคของประชากรที่เพิ่มสูงขึ้นด้วย ผลที่ตามมาก็คือ ประชากรในเกาะชวาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ทรัพยากรและรายได้จากการค้าพืชผลทางการเกษตรถูกส่งกลับไปสร้าง ความร่ำรวยให้กับประเทศฮอลแลนด์ เกียร์ตซ์พบว่านโยบายของเจ้าอาณานิคมชาวดัตช์ที่มุ่งเน้นการเสริมสร้างระบบเศรษฐกิจเงินตรา และบีบบังคับให้ชาวนาต้องเสียภาษีเพื่อนำไปใช้สนับสนุนการทำไร่นาใหญ่เพื่อการส่งออก รวมทั้งนโยบายของผู้นำอินโดนีเซียหลังการประกาศเอกราช ส่งผลให้ระบบเกษตรในชวามีพัฒนาการในลักษณะทวินิยม นั่นคือ ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงทำการผลิตแบบยังชีพและไม่สามารถเข้าถึงทุนและสินเชื่อเพื่อนำไปสู่การผลิตเพื่อการค้า ในขณะที่ระบบไร่นาใหญ่พัฒนาขึ้น โดยใช้ทุนและเทคโนโลยีทางการผลิตภายใต้การบริหารจัดการแบบอาณานิคม

การศึกษาสังคมชาวนาไทลื้อที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา ของไมเคิล มอร์แมน (Moerman 1964) พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีการผลิต เช่น การใช้รถไถและแทรกเตอร์ ตลอดจน การปลูกพืชพาณิชย์ ทำให้ชุมชนชาวนาเกิดการปรับตัวโดยได้รับอิทธิพลจากความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต เครื่องมือการผลิต ความต้องการสินค้าจากตลาด และความต้องการเงินสดทำให้การว่าจ้างแรงงานเข้ามาแทนที่การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบเดิม และทำให้หมู่บ้านพึ่งพาพลังภายนอกซึ่งอยู่เหนือการควบคุมของชุมชน สังคมเมือง ตลาดและรัฐชาติเริ่มมีอิทธิพลต่อชีวิตทางสังคมของชาวนาเพิ่มขึ้นกว่าความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติและระบบการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมการผลิตมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม มอร์แมนเสนอว่า แม้ว่าบ้านปิงจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติและตลาดโลกมากขึ้น แต่บ้านปิงก็ยังคงเป็นชุมชนชาวนา คราวเรือนและชุมชนยังคงเป็นหน่วยปฏิสัมพันธ์หรือพื้นฐานของการผลิตและการดำรงชีวิตของชาวนา (Moerman 1964: 190-192)

ฟรานเซสกา เบรย์ (Bray 1986) ศึกษาสังคมชาวนาโดยเน้นความสำคัญของเทคโนโลยีการผลิตเช่นเดียวกับมอร์แมน เบรย์เสนอว่าเราไม่อาจทำความเข้าใจประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาได้โดยไม่ใส่ใจกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมและเทคโนโลยีของระบบการผลิตข้าวซึ่งเป็นพื้นฐานของสังคมชาวนา งานวิจัยของเบรย์เสนอว่า ระบบการผลิตข้าวในเอเชียมีลักษณะพิเศษบางประการที่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบฟาร์มขนาดใหญ่ และทำให้ความเหลื่อมล้ำหรือความแตกต่างทางชนชั้นมีลักษณะที่แตกต่างไปจากสังคมชาวนาในยุโรป ระบบการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ ชาวนากลางและชาวนายากจนยังคงดำรงอยู่และการอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานออกไปรับจ้างนอกภาคเกษตร ทำให้แรงงานกลายเป็นสิ่งหายากและขาดแคลน ทำให้ชาวนายากจนและชาวนาไร้ที่ดินมีอำนาจต่อรองกับชาวนารวยในระดับหนึ่ง ข้อค้นพบของเบรย์ช่วยยืนยันงานวิจัยของอานันท์ (Anan 1984) ซึ่งพบว่าการผลิตเพื่อการค้ายังไม่สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างสมบูรณ์ในชุมชนชาวนาไทยภาคเหนือ เพราะมูลค่าส่วนเกินที่ได้จากผลผลิตถูกนำไปลงทุนด้านการเกษตรเพียงส่วนเดียวเท่านั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในเอเชียอาคเนย์ของฮาร์ต เทอร์ตันและไวท์ (Hart, Turton & White 1989) มีข้อค้นพบสำคัญที่สอดคล้องกับเบรย์และอานันท์ ในแง่ที่ว่า ชาวนารายย่อยและระบบการผลิตขนาดเล็ก (petty production) ยังมีได้สูญหายไปแต่กลับยังคงดำรงอยู่ในสังคมชาวนาในเอเชียอาคเนย์ แต่ฮาร์ตและคณะได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับแนวคิดของเบรย์ที่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีการผลิตที่มีลักษณะจำเพาะของการทำนาดำ ในฐานะเป็นปัจจัยสำคัญในการอธิบายความยั่งยืนของชาวนารายย่อยในเอเชีย ฮาร์ตและคณะเสนอว่า การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและความแตกต่างทางชนชั้นที่เพิ่มสูงขึ้นในสังคมชาวนาในเอเชียอาคเนย์ มักให้ความสำคัญกับการค้าและ

เทคโนโลยีเป็นประเด็นสำคัญโดยมองข้ามบทบาทของรัฐและความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับภายนอก ที่ส่งผลกระทบต่อสังคมชาวนาทั้งทางตรงและทางอ้อม ฮาร์ดและคณะเสนอว่าเราควรให้ความสนใจกับกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งการขยายตัวของความเหลื่อมล้ำในชุมชนชาวนา โดยมองกลไกและกระบวนการเปลี่ยนแปลงนั้นเชื่อมโยงกับพลังทางเศรษฐกิจและการเมืองระดับมหภาค เพื่อเข้าใจถึงสาเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ฮาร์ดและคณะจึงให้ความสำคัญกับการมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธี แทนที่จะมองการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของการพัฒนาการเป็นเส้นตรง (linear evolution) ดังเช่นงานของ Franklin (1969) และ Elson (1997) ที่พูดถึงความล่มสลายของสังคมชาวนาในยุโรปและเอเชียอาคเนย์

ในเอเชียใต้ เอบส์ไตน์ (Epstein 1962) ศึกษาผลกระทบของเทคนิคการชลประทานแบบใหม่และการปลูกพืชพาณิชย์ในชุมชนสองแห่ง ชุมชนแห่งแรกคือหมู่บ้านวังการปลูกอ้อยเพื่อส่งให้โรงงานอุตสาหกรรมที่อยู่ใกล้เคียง การเข้ามาของระบบชลประทานแบบใหม่มิได้ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านมากนัก ในทางตรงกันข้าม ชุมชนแห่งที่สองคือหมู่บ้านดาลีนาเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายแรงงานชายออกไปหางานทำนอกหมู่บ้านและหันมาประกอบอาชีพค้าขาย เนื่องจากการผลิตในภาคเกษตรนั้นไม่สามารถสร้างรายได้ที่พอเพียงต่อความต้องการของครอบครัว การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางการเมืองสังคมและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและระบบวรรณะเดิม ข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งจากงานของเอบส์ไตน์ก็คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากเข้ามาของระบบทุนนิยม มิได้มีลักษณะที่เหมือนกันไปหมด แม้แต่ในชุมชนหมู่บ้านแถบเดียวกันหรือในภูมิภาคเดียวกัน ในทางตรงกันข้าม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีที่มาจากภายนอก มีปฏิสัมพันธ์ต่อรูปแบบทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในหลากหลายรูปแบบและส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป งานของเอบส์ไตน์ยังแสดงให้เห็นว่าในหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้ ความเหลื่อมล้ำทางสังคมเริ่มมีมากขึ้น ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้น ความมั่นคงในการใช้ที่ดินเริ่มลดลง คนจนต้องพึ่งพารายได้จากการทำงานรับจ้างมากขึ้นในขณะที่สถาบันทางสังคมและระบบอุปถัมภ์แบบเดิมเริ่มคลอนแคลนลง

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาอีกหลายชิ้นด้วยกันที่สนับสนุนแนวคิดของเอบส์ไตน์ที่ว่า การพัฒนาภาคเกษตรให้มีความทันสมัยมากขึ้น ทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิต การปลูกพืชพาณิชย์และการรับจ้างแรงงานที่เพิ่มสูงขึ้น ได้ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในชนบท งานทางมานุษยวิทยาเหล่านี้จึงเป็นเสมือนกับการวิพากษ์แนวคิด

สมัยนิยม และการปฏิวัติเขียว ที่มองว่าการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาด้านการเกษตรสู่ความทันสมัย จะช่วยลดความยากจนในประเทศโลกที่สามลงได้ งานวิจัยของพอล โคเฮน (Cohen 1981) อานันท์ กาญจนพันธุ์ (Anan 1984) วีระสิทธิ์ สิทธิไตร (Werasit 1988) ได้ให้ภาพการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมในสังคมชาวนาภาคเหนือ ซึ่งเป็นผลของการพัฒนาของรัฐและพลังภายนอกอื่นๆ ที่นำไปสู่การแตกขั้วทางชนชั้นภายในหมู่บ้านอย่างชัดเจน ในขณะที่งานวิจัยของเจนนิเฟอร์ เกรย์ (Gray 1990) มาร์ค ริตชี (Ritchie 1996) โจนาธาน ริก (Rigg 2001) ให้ความสนใจกับการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนา ที่เริ่มเขยิบตัวถอยห่างออกจากภาคการเกษตรไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง พรหมแดนระหว่างเมืองกับชนบทเริ่มจางหายไป มุมมองทางมานุษยวิทยาทำให้เกิดความเข้าใจเพิ่มขึ้นว่า การศึกษาทำความเข้าใจกับชุมชนและการเปลี่ยนแปลงไม่ได้มีเพียงมิติทางเศรษฐกิจแต่เพียงด้านเดียว หากแต่ยังมีมิติทางวัฒนธรรมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จำเป็นจะต้องได้รับการพิจารณาพร้อมกันไปอย่างเป็นองค์รวม

ทฤษฎี ผลกระทบของความทันสมัยและการต่อต้าน

ขณะที่ข้อค้นพบของนักมานุษยวิทยาหลายท่านได้นำไปสู่การตั้งคำถาม และวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดทันสมัยนิยม รวมทั้งระบบเศรษฐกิจแบบแบ่งส่วนบุญ และความล้มเหลวของนโยบายการพัฒนาเชิงเดียวที่เน้นมิติทางเศรษฐกิจเพียงมิติเดียว งานวิจัยและแนวคิดทางมานุษยวิทยาบางกระแสก็เริ่มให้ความสำคัญกับสัมพันธ์ภาพระหว่างโลกาภิวัตน์กับชุมชนท้องถิ่น² โดยได้รับอิทธิพลทางความคิดบางส่วนมาจากทฤษฎีฟิงกา (Frank 1972) ทฤษฎีระบบโลก (Wallerstein 1974) และมานุษยวิทยามาร์กซิสต์ฝรั่งเศส (ยศ 2543ค: 195-217) การวิเคราะห์ผลกระทบจากการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัย จึงเริ่มเปลี่ยนจากแต่เดิมที่เคยพูดถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนประเพณีจากอิทธิพลของนวัตกรรมทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีการผลิต มาสู่การที่ชุมชนถูกดูดกลืนเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลก และรูปแบบของการปรับตัวทางวัฒนธรรม รวมทั้งการต่อต้าน มุมมองและจุดเน้นแนวใหม่เหล่านี้ทำให้งานวิจัยทางมานุษยวิทยาเริ่มปรับเปลี่ยนจุดศูนย์กลางของความสนใจและการวิเคราะห์ มาสู่ประสบการณ์ในการปรับตัวและการต่อสู้ของชาวบ้านในบริบทของลัทธิอาณานิคมและยุคหลังอาณานิคม งานวิจัยทางมานุษยวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลาตินอเมริกา เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ว่าทฤษฎีการพัฒนาอย่างແหลມคມ (โปรดดู Escobar & Alvarez 1992, Escobar 1995, Crush 1995 และ ไชยรัตน์ 2542)

² สำหรับรายละเอียดเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพระหว่างโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่นนิยม โปรดดูพัฒนา (2543)

ตัวอย่างคลาสสิกของการผสมผสานมุมมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ากับมานุษยวิทยา คือ หนังสือเรื่อง *Europe and the People Without History* ของ Eric Wolf (1982) งานชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะจัดวางประวัติศาสตร์ของโลกในบริบทของพัฒนาการของทุนนิยม โดยแสดงให้เห็นว่าประวัติศาสตร์ของทุนนิมนั้นเกี่ยวพันเชื่อมโยงกับมนุษย์กลุ่มต่างๆ ทั่วโลก นอกจากนั้น วูล์ฟยังได้เสนอว่า แนวคิดสำคัญๆ ทางเศรษฐศาสตร์การเมือง เช่น “วิธีการผลิต” เป็นแนวคิดที่มีนัยหรือมิติทางสังคมวัฒนธรรมควบคู่ไปกับมิติทางเศรษฐกิจและการเมือง อย่างไรก็ตาม การที่วูล์ฟเน้นการวิเคราะห์ระดับมหภาคทำให้งานของเขามีข้อจำกัดในแง่ของการทำความเข้าใจกับมิติทางวัฒนธรรมของการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยม (Marcus and Fischer 1986: 84-87) งานอีกชิ้นหนึ่งซึ่งพยายามผสมผสานมุมมองทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมืองกับมานุษยวิทยาเข้าด้วยกัน คือ *The Three Worlds: Culture and World Development* ของ ปีเตอร์ เวอร์สเลย์ (Worsley 1984) ซึ่งวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับการชุดรีดของทุนนิยมโลก งานวิจัยทางมานุษยวิทยาที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยมโลกและความหมายหรือปฏิกริยาของวัฒนธรรมท้องถิ่นยังปรากฏในงานของโอวอง ออง ที่ศึกษาปรากฏการณ์ผีเข้าของแรงงานสตรีในมาเลเซีย (Ong 1987) แมรี เบท มิลล์ ซึ่งศึกษาการปรับตัวของสตรีอีสานที่ย้ายถิ่นไปหางานทำในเมือง (Mills 1993) และการศึกษาผีแม่ม่ายและอาการไหลตายของคนงานอีสาน (Mills 1995) รวมทั้งงานของ แนนซี เชปเปอร์-ฮิวส์ ซึ่งศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนปัญหาความยากจนไปเป็นปัญหาทางการแพทย์ (Scheper-Hughes 1988) และการศึกษาความทุกข์ทรมานของสังคมร่วมสมัยของปีแอร์ บูร์เดียว (Bourdieu et al. 1993) เป็นต้น

การนำเอามุมมองทางด้านประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมือง มาหลอมรวมเข้ากับการวิเคราะห์ทางชาติพันธุ์พรรณนาทำให้การศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาในช่วงคริสต์ทศวรรษที่ 1980 เริ่มปรากฏงานน่าสนใจมากมายหลายชิ้นด้วยกัน ที่มุ่งศึกษาทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างความหมายและการดิ้นรนต่อสู้ของชาวบ้านท่ามกลางการรุมเร้าจากพลังภายนอก (โปรดดู Clifford and Marcus 1986 และ Marcus 1988) หนังสือเรื่อง *Body of Power, Spirit of Resistance* ของ จิน คอमारอฟ (Comaroff 1985) นับเป็นงานบุกเบิกชิ้นสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการตอบโต้และการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ในสถานะที่มนุษย์ต้องเผชิญหน้ากับความผิดปรกติและต้องการสร้างประสบการณ์ใหม่ในชีวิต มนุษย์ใช้การแสดงออกและปฏิบัติการทางสังคมที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสังคมภายนอกในการตีความ และให้ความหมายผ่านกระบวนการรื้อและสร้างใหม่ทางวัฒนธรรม เพื่อผลิตตัวตนในรูปแบบใหม่ที่แสดงการตอบโต้และต่อต้านการกดขี่ คอमारอฟศึกษาชาวซีได (Tshidi) ในอาฟริกาใต้ โดยเริ่มต้นจากช่วงก่อนลัทธิอาณานิคม

มาจนถึงทศวรรษที่ 1980 และเสนอว่าชาวซีไดได้รับผลกระทบอย่างมากจากการก่อตั้งรัฐอาฟริกาใต้โดยคนผิวขาวและลัทธิเหยียดผิว ซึ่งทำให้ชนพื้นเมืองกลายเป็นคนชายขอบในบ้านของตนเอง การเข้ามาเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารี และการที่กลุ่มพ่อค้านายทุนเข้ามาขูดทองโดยใช้แรงงานของคนพื้นเมือง ทำให้ชาวซีไดใช้ชีวิตอยู่ในโลกที่แปลกแยก และถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ ชาวซีไดทยอยเปลี่ยนไปนับถือศาสนาคริสต์ตามลัทธิ Zionism และนำเอาสัญลักษณ์ทางศาสนามาปรับใช้เพื่ออธิบายและสร้างตัวตนที่ต่อต้านความแปลกแยกจากการกดขี่ของระบบทุนนิยมและระบบการเมืองของคนขาว ชาวซีไดแปลงความแปลกแยกลงในสัญลักษณ์ของความเจ็บไข้ได้ป่วย เปรียบเทียบดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของพระเป็นเจ้ากับน้ำ และเปรียบเทียบความกระหาย ความหนาวเย็นและความร้อนกับการกดขี่เอารัดเอาเปรียบและโลกที่กำลังคุกคามบีบคั้นชีวิตของพวกเขา การทำพิธีกรรมของชาวซีไดจึงใช้น้ำเป็นสัญลักษณ์เพื่อบรรเทาความกระหายในเชิงสัญลักษณ์ และนำเอาการแต่งกายและสัญลักษณ์อื่นๆ ทางศาสนามาเป็นพื้นฐานของการสร้างรูปแบบการต่อสู้ และปฏิบัติการทางสังคม

งานชิ้นสำคัญอีกชิ้นหนึ่ง ที่หลอมรวมการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์และเศรษฐศาสตร์การเมืองเข้ากับงานสนามทางมานุษยวิทยา คือ Guns and Rain ของเดวิด ลาน (Lan 1985) ซึ่งศึกษาการต่อสู้ของชาวชนบทในซิมบับเว นอกจากงานวิจัยในทวีปอาฟริกาแล้ว การศึกษาผลกระทบของระบบทุนนิยมและการปรับตัวต่อสู้ของชาวบ้าน ยังปรากฏงานชิ้นสำคัญหลายชิ้นในลาตินอเมริกา ดังเช่นงานของ Taussig (1980), Nash (1979) และ Long (1977)

หนังสือเรื่อง *The Devil and Commodity Fetishism in South America* ของ ไมเคิล เทาส์สิก (Taussig 1980) เป็นการนำเอาแนวคิดมาร์กซิสต์มาเป็นกรอบในการศึกษาการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนอินเดียนในอเมริกาใต้ ที่กำลังเผชิญหน้ากับการขยายตัวเข้ามาของระบบทุนนิยม เทาส์สิกได้ชี้ให้เห็นถึงความขัดแย้งของวิถีการผลิต 2 แบบ คือ วิถีการผลิตแบบชาวนา ก่อนการเข้ามาของระบบทุนนิยม กับวิถีการผลิตแบบทุนนิยมในช่วงเปลี่ยนผ่าน เทาส์สิกได้วิพากษ์วิจารณ์การเข้ามาของระบบทุนนิยมว่าส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ กิจกรรมการผลิตและแรงงานกลายมาเป็น “สินค้า” ที่ซื้อขายกันในตลาด การที่ชีวิตและผลผลิตของมนุษย์กลายเป็นสินค้าและถูกตีราคาด้วยเงิน ทำให้การผลิตและแรงงานเริ่มถูกแยกออกจากชีวิตทางสังคม ถูกย่อยสลายกลายเป็นส่วนเล็วของชีวิตทางสังคม และทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกขัดแย้งกับระบบทุนนิยม จนเกิดการสร้างคติพื้นบ้าน หรือปรัมปราขึ้นมาขึ้นใหม่ อันเป็นรูปแบบของการต่อสู้และการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน

ระบบเศรษฐกิจดั้งเดิมของชาวนาในอเมริกาใต้ วางอยู่บนหลักการของ “มูลค่าการใช้” (use value) แต่การเข้ามาของระบบทุนนิยมและการทำงานรับจ้างในไร่อ้อย ทำให้ชาวนาไร้ที่ดิน

ในโคลัมเบียได้รับ “เงิน” ค่าจ้างอันเป็นสัญลักษณ์ของระบบทุนนิยมซึ่งวางอยู่บนหลักการของ “มูลค่าการแลกเปลี่ยน” (exchange value) และเป็นวิธีคิดที่แตกต่างและขัดแย้งกัน ความขัดแย้งในวิธีคิดดังกล่าวทำให้ชาวนาในโคลัมเบียพัฒนาความเชื่อที่ว่า เงินที่ได้มาจากการขายแรงงานนั้นเป็นเงินที่ได้มาจากการทำสัญญากับปีศาจ เงินเหล่านี้ไม่สามารถนำมาใช้ในฐานะเป็นทุนเพื่อก่อให้เกิดผลออกเงยขึ้นได้ ชาวบ้านเชื่อร่วมกันว่าหากนำเอาเงินเหล่านี้ไปลงทุนเพื่อการใดๆ ไม่ว่าจะในที่ดิน สัตว์เลี้ยงหรือการเพาะปลูก ก็จะก่อให้เกิดแต่ความเสียหาย ดังนั้น ชาวนาจึงใช้วิธีกลลอบนำเงินของตนเข้าไปในพิธีแบบติสม์ (Baptism) หรือพิธีล้างบาปให้เด็กแรกเกิดของศาสนาคริสต์ ซึ่งเชื่อว่าเด็กเกิดใหม่ทุกคนมีบาปกำเนิดติดตัวมา จึงต้องทำ “พิธีล้าง” ให้บาปหมดไป เพื่อเด็กจะได้บริสุทธิ์และ “เกิดใหม่” เป็นลูกของพระเจ้า ชาวนาในโคลัมเบียจึงนำเอาความเชื่อของคริสตศาสนาไปใช้เป็นเครื่องมือในการปรับตัวเข้ากับระบบทุนนิยม โดยนำเงินเข้ามาร่วมรับการล้างพร้อมกับเด็ก เพื่อให้เงินนั้นบริสุทธิ์และใช้ประโยชน์ได้ เทาส์ลิกพยายามชี้ให้เห็นว่า แนวคิดของชาวนาในเรื่องเกี่ยวกับ “สัญญาของปีศาจ” และ “การทำพิธีล้างบาปให้เงิน” ต่างก็เป็นผลมาจากความขัดแย้งทางด้านวิธีคิดระหว่างมูลค่าการใช้กับมูลค่าการแลกเปลี่ยน ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีการขยายตัวของระบบทุนนิยมเข้ามาในสังคมชาวนา

นอกจากนั้น เทาส์ลิกยังได้นำเอาความเชื่อของชนงานเหมืองแร่ในโบลิเวีย มาแสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างแนวคิดเรื่อง “การแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียม” (reciprocity) กับ “การแลกเปลี่ยนเชิงสินค้า” (commodity exchange) การขยายตัวของระบบทุนนิยมในประเทศโบลิเวีย ทำให้ชาวอินเดียนกลายเป็นแรงงานรับจ้างทำงานในเหมืองแร่เพิ่มขึ้น แต่เดิมในช่วงก่อนการเข้ามาของทุนนิยม ชาวอินเดียนมีความเชื่อและประกอบพิธีบูชาวิญญาณเพื่อแสดงความเคารพต่อผีผดอย (mountain spirit) ชาวอินเดียนเชื่อว่าผีผดอยมีอำนาจในการให้คนให้โทษแก่มนุษย์ และการบูชาผีเป็นการเลี้ยงดูเพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครอง และการให้ผลผลิตคุณภาพดีเป็นการ ตอบแทนในลักษณะเท่าเทียมกัน ในเวลาต่อมาเมื่อชาวอินเดียนปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากการทำงานในภาคเกษตรมาเป็นชนงานเหมืองแร่ ความเชื่อดังกล่าวก็เริ่มมีการปรับเปลี่ยนไป ผีผดอยเริ่มถูกแทนที่ด้วย “ทีโอ” (Tio) ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นปีศาจเจ้าของเหมืองแร่ คนงานเหมืองแร่ต้องทำพิธีบูชาวิญญาณต่อทีโอ เพื่อให้สามารถขุดพบแร่มีค่าและขอความคุ้มครองให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่างๆ อย่างไรก็ตาม สภาพการทำงานในเหมืองลึกเสี่ยงอันตราย ทำให้ชาวอินเดียนสร้างภาพของทีโอออกมาในรูปของปีศาจชั่วร้าย ดุร้ายและกระหายเลือด ปีศาจนี้อาจว่าคนงานโดยไม่มีเหตุผลได้ตลอดเวลา ปีศาจทีโอจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์ของการแลกเปลี่ยนเชิงสินค้าในระบบทุนนิยมที่หักล้างและเป็นปฏิปักษ์กับการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียม ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานของชีวิตทางสังคมมาแต่เดิม การเข้ามาของระบบทุนนิยม ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

ความสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิงให้กลายเป็นฝ่ายตรงข้ามกัน ปีศาจที่โอดูถูกนำเสนอว่าเป็นเพศชาย และเป็นตัวแทนของพลังภายนอกที่เข้ามาทำลายชาวบ้าน ในขณะที่ฝ่ายหญิงตามความเชื่อเดิมถูกนำเสนอโดย “พระแม่ธรณี” ต่อมาเมื่ออิทธิพลของศาสนาแพร่เข้ามาในชุมชน พระแม่ธรณีจึงถูกแทนที่โดย “พระแม่มาลี” ตามความเชื่อของศาสนาคริสต์ อย่างไรก็ตาม พื้นฐานของความเชื่อและพิธีกรรมเดิมยังคงได้รับการรักษาเอาไว้ การบูชาพระแม่มาลีเป็นการร่อนขอการปกป้องคุ้มครองและความอุดมสมบูรณ์ การทำพิธีบูชาพระแม่จึงเป็นการแลกเปลี่ยนในลักษณะที่เท่าเทียม พระแม่มาลีเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และในขณะเดียวกันก็ได้กลายมาเป็นตัวแทนของผลประโยชน์ของชาวอินเดียนและเป็นจิตสำนึกของการถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ ในขณะที่ที่โอดูถูกเป็นสัญลักษณ์ของพลังภายนอกที่เข้ามากดขี่เอารัดเอาเปรียบชาวบ้านและ เป็นตัวแทนของระบบทุนนิยม

งานศึกษาของเทาส์ลิตทำให้เรามองเห็นว่า ชุมชนในระยะเปลี่ยนผ่าน แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากทุนนิยมและความทันสมัยอย่างมากมาย แต่ก็ยังคงรักษาวัฒนธรรมและความเชื่อบนพื้นฐานของระบบคิดดั้งเดิมเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง โดยนัยเช่นนี้ เราอาจมองพิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาเป็นกลไกสำคัญในการสร้าง “วัฒนธรรมแห่งการต่อสู้” หรือการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก และยังเป็นเครื่องมือในการปรับตัวที่ก่อให้เกิดพลังสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ในทำนองเดียวกัน หนังสือเรื่อง *We Eat the Mines and the Mines Eat Us* ของ จูน แนช (Nash 1979) เป็นการนำเอาทฤษฎีฟิสิกส์และแนวคิดมาร์กซิสต์ในเรื่องของจิตสำนึกทางชนชั้น มาใช้เป็นกรอบในการศึกษากระบวนการสร้างความหมายทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ต่อการรุกรานและกดขี่ขูดรีดของระบบทุนนิยม

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาอีกแนวหนึ่ง ที่ให้ความสำคัญกับผลกระทบของระบบทุนนิยมโลกต่อชุมชนท้องถิ่น คือ การศึกษาคนชายขอบหรือกลุ่มคนที่ด้อยอำนาจ ไร้สิทธิ ไร้เสียงและถูกเบียดขับออกจากพื้นที่ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม (ชูศักดิ์ 2541: 2-25) การศึกษาทางมานุษยวิทยาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การเบียดขับคนด้อยอำนาจให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติและการขยายตัวของอำนาจรัฐในการควบคุมพื้นที่และผู้คน งานวิจัยของแอนนา ชิง (Tsing 1993) นำเสนอการศึกษาชาวเมอราทัสทางตอนใต้ของเกาะกะลิมันตัน ซึ่งเป็นพื้นที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐ และปรากฏช่องว่างระหว่างนโยบายกับการบังคับใช้หรือการปฏิบัติ ในบริบทที่นโยบายของรัฐถูกตีความหมายใหม่โดยคนท้องถิ่นเอง ซึ่งทำการวิเคราะห์การต่อรองของชาวเมอราทัสที่พยายามตอบโต้ต่อความเป็นชายขอบที่พลังภายนอกหยิบยื่นให้กับพวกเขา ด้วยการนิยามความเป็นชายขอบของตนเอง และกลุ่มคนรอบข้าง ผ่านเรื่องเล่า เหตุการณ์และบทเพลง ตัวบทเหล่านี้กลายมาเป็น “พื้นที่ของ

การช่วงชิงผ่านปฏิบัติการทางภาษา" และการศึกษาตัวบทหรือพื้นที่เหล่านี้ทำให้เราเริ่มมองเห็นว่า สภาวะความเป็นคนชายขอบมิได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่ง หากแต่เลื่อนไหลและก่อรูปขึ้นจากการขยายตัวของอำนาจรัฐ การก่อร่างสร้างตัวของอัตลักษณ์ชาติ อัตลักษณ์ภูมิภาคและความไม่เท่าเทียมระหว่างเพศ

การขยายตัวของอำนาจรัฐอินโดนีเซีย เพื่อควบคุมทรัพยากรและความมั่นคงทางการทหาร ทำให้รัฐเริ่มขยายอำนาจเข้าไปในพื้นที่ห่างไกล และทำให้การเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนต่างๆ เริ่มเป็นไปได้ยากขึ้น ระบบการทำให้แบบย่ำยีของชาวเมอรากัส กลายเป็นสัญลักษณ์ของความไร้ระเบียบ และเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา รัฐจึงใช้นโยบายเคลื่อนย้ายประชากรเหล่านี้ไปยังชุมชนใหม่ที่รัฐสามารถมองเห็น ชี้นำและควบคุมได้ทั้งทางด้านการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และศาสนา ความเป็นชายขอบของชาวเมอรากัสจึงก่อรูปขึ้นภายใต้อัตลักษณ์ของชาติ อินโดนีเซียที่โยงใยคนกลุ่มต่างๆ เข้ากับความเป็นศูนย์กลางของเกาะชวา ซึ่งสถาปนาความชอบธรรมในการครอบงำทางวัฒนธรรมเหนือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนั้น ชาวเมอรากัสยังต้องเผชิญกับการครอบงำจากกลุ่มมุสลิมบันจาร์ ซึ่งอ้างตนเป็นตัวแทนของวัฒนธรรมภูมิภาค และแสดงอัตลักษณ์ของตนผ่านการนับถือศาสนาอิสลามอย่างเคร่งครัด ชาวเมอรากัสถูกมองว่าเป็นพวกนอกรีต ป่าเถื่อน ไม่มีศาสนา อย่างไรก็ตาม ชาวเมอรากัสก็มิได้ยอมจำนนต่อความเป็นคนชายขอบที่ชาวบันจาร์หยิบยื่นให้ หากแต่พยายามต่อสู้ต่อรองโดยอ้างความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์ระหว่างตนเองกับอาณาจักรโบราณอันเป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมอินโดนีเซีย ชาวเมอรากัสยังให้การสนับสนุนความเป็นรัฐชาติของอินโดนีเซีย เพื่ออ้างการปกป้องความหลากหลายทางชาติพันธุ์และความหลากหลายทางศาสนา ซึ่งยังแสดงให้เห็นว่า ความเป็นชายขอบของชาวเมอรากัสมิได้เกิดจากปฏิสัมพันธ์กับพลังภายนอกเท่านั้น หากแต่ภายในชุมชนเมอรากัสเองก็มีการกีดกันคนบางกลุ่มออกจากศูนย์กลางอำนาจของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้หญิงที่ถูกกีดกันจากความเป็นผู้นำชุมชน ในสังคมเมอรากัส ความเป็นผู้นำเชื่อมโยงกับบุคคลภายนอก ทั้งเจ้าหน้าที่รัฐ พ่อค้าชาวบันจาร์ ซึ่งเกิดจากการเดินทางออกไปนอกชุมชน และผู้หญิงมักถูกกีดกันไม่ให้เดินทาง แม้กระนั้นก็ดี สตรีชาวเมอรากัสก็มิได้ยอมจำนนต่อสภาวะการณดังกล่าว หากแต่ได้พยายามสร้างภาวะความเป็นผู้นำของตนเองขึ้นในรูปแบบต่างๆ เช่น การแสดงความเข้มแข็งและเข้าร่วมกิจกรรมเช่นเดียวกับผู้ชาย หรือ การแสดงความเป็นผู้นำผ่านการเข้าทรง เป็นต้น ปฏิบัติการของสตรีชาวเมอรากัสได้ช่วยชี้ให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างเพศสภาพ ความเป็นชาติพันธุ์ และภาวะชายขอบ ในขณะที่ผู้นำชายมักอ้างความเป็นตัวแทนของรัฐ และไม่เคยมุ่งคำถามกับนโยบายของรัฐ แต่ผู้หญิงกลับแสดงให้เห็นถึงการไม่ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐด้วยการล้อเลียน บิดเบือน และตั้งคำถามต่อนโยบายรัฐผ่านพิธีกรรมในรูปแบบต่างๆ

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของนักมานุษยวิทยาไทยหลายชิ้นด้วยกัน ดังเช่น งานของ ปิ่นแก้ว (2541) ทวีช (2541) และโกมาตร (1998) ได้เริ่มชี้ให้เห็นถึงกระบวนการกลายเป็นชายขอบของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย งานของปิ่นแก้ว (2541) ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการที่กลุ่มชนบนที่สูง ถูกเบียดขับให้ตกอยู่ในภาวะชายขอบของสังคมโดยผู้นำไทยได้สถาปนารัฐชาติ บนแนวคิดเรื่องดินแดนและสถานะพลเมืองควบคู่ไปกับการสร้างความเป็นไทย และมองกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงว่าเป็นคนป่าเถื่อน ใจ และสกปรก ชนเหล่านี้จึงถูกขนานนามว่าเป็น “ชาวเขา” หรือถูกเบียดขับให้กลายเป็นคนอื่นที่มีใช้ไทย โดยรัฐไทยได้สร้างมายาคติเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงขึ้นมาอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ มายาคติเรื่องความมั่นคงของชาติ มายาคติเรื่องยาเสพติด และมายาคติเรื่องสภาพแวดล้อม ซึ่งนำไปสู่ความชอบธรรมในการที่รัฐจะขยายตัวเข้ามาเพื่อ “ดูแล” พื้นที่สูงอย่างใกล้ชิด สร้างนโยบายและโครงการพัฒนาเพื่อปราบฝิ่น ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และควบคุมให้ชนบนที่สูงทำการเกษตรแบบถาวร ภายใต้ข้ออ้างเรื่องความมั่นคงของชาติและความยั่งยืนของระบบนิเวศเป็นสำคัญ

งานวิจัยเรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ” ของทวีช (2541) นำเสนอภาพของการต่อสู้ดิ้นรนและการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนลีซอ ท่ามกลางสถานะความเป็นชายขอบที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของรัฐซึ่งนำไปสู่การสูญเสียอำนาจในการจัดการทรัพยากร ความเป็นอัมพาตเชิงโครงสร้างและการล่องละเมียดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ชาวลีซอพยายามต่อสู้ดิ้นรนด้วยการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการปรับเปลี่ยนโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของชาวลีซอที่อยู่ในภาวะใกล้ล่มสลายให้กลับคืนสู่ระเบียบใหม่ และใช้พิธีกรรมในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และบทบาททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างชายกับหญิง ระหว่างคนลีซอภายในชุมชนด้วยกันเองและระหว่างชุมชนลีซอกับรัฐ ในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชุมชนลีซอกับรัฐไทย ชาวลีซอได้นำปรับรูปแบบบางส่วนของวัฒนธรรมไทยผสมผสานเข้ากับบริบทของวัฒนธรรมลีซอ เช่น การตั้งหิ้งพระพุทธรูปคู่กับหิ้งบูชาผีบรรพบุรุษ ซึ่งเท่ากับเป็นการยอมรับการเข้ามาของอำนาจรัฐและการขยายตัวของระบบทุนนิยมว่าเป็นสิ่งที่ชาวลีซอไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ในขณะเดียวกันชาวลีซอก็มิได้ยอมรับอำนาจรัฐและทุนในลักษณะยอมจำนน การรับพระพุทธรูปเป็นการขยับขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรมโดยแสดงการยอมรับอำนาจจากภายนอก แต่ในขณะเดียวกัน ก็จัดวางให้อยู่ในตำแหน่งที่ด้อยกว่าผีของชาวลีซอ

การที่ชาวลีซอถูกกดดันให้ละเลิกจากการทำไร่แบบย้ายที่ และต้องอพยพออกไปทำงานนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น ทำให้ชาวลีซอตีความหมายเกี่ยวกับอาการเจ็บป่วยว่าเกิดจากภาวะต้องมลทินและการสูญเสียสถานภาพ เนื่องจากผีบรรพบุรุษอยู่ในภาวะเสื่อมเสียเกียรติและศักดิ์ศรี ไม่สามารถให้ความคุ้มครองลูกหลานได้ ชาวลีซอใช้พิธีสาลาหลู หรือการสร้างศาลาในหมู่บ้านเป็น

เครื่องหมายของการลบล้างมลทินที่เกิดจากการแปลกแยกจากชุมชน พิธีดังกล่าวยังเป็นเวทีสำหรับการขอขมาต่อผีบรรพบุรุษเพื่อให้กลับมาปกป้องลูกหลาน ศาลาจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพวกพ้อง การผลิตซ้ำความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อรักษาความเป็นลี้ซอเอาไว้ ในขณะเดียวกัน การออกไปทำงานนอกหมู่บ้านยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์หญิงชายอย่างรุนแรง เนื่องจากผู้หญิงสามารถปรับตัวเข้ากับการค้าขายและธุรกิจท่องเที่ยว จึงเริ่มกลายมาเป็นผู้หารายได้หลักของครอบครัว ในขณะที่ เพศชายซึ่งเคยเป็นหัวหน้าครอบครัวกลับตกอยู่ในสถานการณ์ของการสูญเสียศักดิ์ศรี ความแปลกแยกจากบทบาทและความคาดหวังของสังคม ในสถานการณ์ดังกล่าว ชาวลี้ซอมักนิยมประกอบพิธีจื๊อเพียงซึ่งเดิมเป็นพิธีสะเดาะเคราะห์ให้คู่ครองที่มีชะตาขัดกัน ถูกนำมาปรับใช้เพื่อนิยามความสัมพันธ์และสถานภาพที่อ่อนแอของผู้ชายให้เข้มแข็งขึ้น

ในทำนองเดียวกัน งานวิจัยของโกมาตร (2541) ซึ่งศึกษาความเป็นชายขอบของชาวกูยในจังหวัดสุรินทร์ ได้แสดงให้เห็นว่า การเกิดขึ้นของรัฐชาติสมัยใหม่ไม่เพียงเป็นการสร้างศูนย์กลางทางการเมืองในรูปแบบใหม่ขึ้นเท่านั้น แต่ยังทำให้องค์กรทางสังคมของชาวกูยแตกสลายลงอีกด้วย องค์กรทางสังคมของชาวกูยเชื่อมโยงผ่านประเพณีการคล้องช้างในฐานะเป็นศูนย์กลางของระเบียบทางการเมืองของชาวกูย ซึ่งมีการจัดลำดับชั้นอย่างชัดเจน หากแต่บทบาทฐานะ ตำแหน่งที่ เกียรติและศักดิ์ศรีของชาวกูยถูกแทนที่ด้วยการเมืองสมัยใหม่ซึ่งเป็นเวทีของข้าราชการและนายทุนท้องถิ่นเชื้อสายจีน ในขณะที่ชาวกูยถูกกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง เมื่อจังหวัดสุรินทร์เริ่มถูกผนวกรวมเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างเข้มข้นผ่านการท่องเที่ยวและถูกสร้างจุดขายในฐานะเป็นเมืองช้าง ชาวกูยได้เข้ามีส่วนร่วมในประเพณีคล้องช้างเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว ในฐานะเป็นคนเลี้ยงช้างและฝึกช้าง แต่กิจกรรมดังกล่าวไม่ได้ทำให้ชาวกูยมีบทบาทฐานะเป็นผู้กระทำ เพราะเกียรติภูมิจากกิจกรรมดังกล่าวตกอยู่กับข้าราชการและนักการเมืองท้องถิ่น ซึ่งนำเสนอตนเองในนามของชาวกูยและแสดงตนราวกับเป็นผู้เชี่ยวชาญเสียเอง ชาวกูยถูกกีดกันออกจากเวทีดังกล่าว ให้กลายเป็นคนไร้เสียง และยังถูกจัดว่าเป็นพวกเห็นแก่ตัว ไม่ซื่อสัตย์ ต้องอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของข้าราชการและผู้นำท้องถิ่น

งานวิจัยทางมานุษยวิทยาดังกล่าวข้างต้น ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นชายขอบของกลุ่มชนต่างๆ นั้นเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับกระบวนการสร้างรัฐชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายอำนาจเข้าควบคุมเหนือดินแดน และประชากร อย่างไรก็ตาม กลุ่มคนชายขอบก็ไม่ได้ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐในการกำหนดนิยามสภาวะการณ์ของตน หากแต่ได้ปรับตัว ดีความ และตอบโต้สถานการณ์ที่ตนเองกำลังเผชิญหน้าในรูปแบบต่างๆ เพื่อยืนยันถึงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลง

การจัดการทรัพยากร สิทธิชุมชนและงานวิจัยสนามทางมานุษยวิทยา

ในช่วง 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา ปัญหาความเสื่อมโทรมของธรรมชาติแวดล้อมและปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากร ได้กลายเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้นเรื่อยๆ ปัญหาโลกร้อน สภาวะเรือนกระจก การลดลงของผืนป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ ได้กลายเป็นประเด็นที่สะท้อนความห่วงใยของประชาคมโลก และมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดกระแสของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมขึ้นในภูมิภาคต่างๆ ของโลก อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมเป็นกิจกรรมทางสังคมที่มีแนวคิดและอุดมการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ทั้งในแง่ของกลุ่ม ชนชั้น และงานทางวิชาการส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับขบวนการอนุรักษ์ซึ่งเกิดจากการผลักดันของชนชั้นนำและชนชั้นกลางในเมือง (สัณฐิตา 2543: 210, โปรดดู Hirsch 1997, Rigg and Stott 1998 และอรรรถจักร 2542) แต่ในทางตรงกันข้าม งานทางด้านมานุษยวิทยา กลับให้ความสนใจกับขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของประชาชนในระดับรากหญ้า ไม่ว่าจะเป็นการต่อสู้เพื่อพิทักษ์ผืนป่าของประชาชนในอินโดนีเซีย (Peluso 1992) และฟิลิปปินส์ (Alejo 2000) การต่อสู้เพื่อพิทักษ์ป่าฝนของชาวสวนยาง พระสงฆ์และนักมานุษยวิทยาในบราซิล (ยศ 2543ข) การปกป้องผืนป่าในอินเดีย (Haimendorf 1982, Sengupta 1988, Patak 1994 และ Guha 2000) และในประเทศไทย (ฉลาดชาย 2528, เสน่ห์และยศ 2536, Anan 2000) เป็นต้น งานวิจัยเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ยืนยันความเป็นจริงทางสังคมที่ว่า อุดมการณ์จิตสำนึก และประเพณีปฏิบัติในการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของประชาชนในระดับรากหญ้าเป็นหัวใจสำคัญของระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มาเป็นเวลานานก่อนที่จะมีกระแสของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมของกลุ่มและชนชั้นอื่นๆ ในช่วงเวลาเพียงยี่สิบปีที่ผ่านมาเอง

งานวิจัยเรื่อง “ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” ซึ่งทำการเก็บข้อมูลภาคสนามจากชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายทั้งในภาคเหนือและภาคอีสาน ทำให้เราพบข้อสรุปสำคัญซึ่งเป็นพื้นฐานของแนวคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” อย่างน้อย 5 ประการด้วยกัน

ข้อค้นพบประการแรก คือ สิทธิชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม และการจัดการเชิงซ้อน งานวิจัยภาคสนามในป่าชุมชนหลายแห่งทำให้เราค้นพบว่า ป่าชุมชนวางอยู่บนพื้นฐานของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน หรือป่าหน้าหมู่บ้านตามคำเรียกขานของชาวบ้านภาคเหนือ ซึ่งเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่มีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ตามระบบกฎหมายที่แบ่งแยกกรรมสิทธิ์เพียงสองลักษณะคือ ทรัพย์สินของรัฐ และทรัพย์สินส่วนบุคคล เท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเป็นแนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่วาง

อยู่บนหลักการของ “สิทธิการใช้” ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อน และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน อันประกอบไปด้วยกลุ่มผู้ใช้เป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ การจัดลำดับการใช้ ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรมีระบบการจัดการและการควบคุมอย่างไร สิทธิการใช้ตามจารีตประเพณีของชุมชน จึงมีสิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ตามการมองสิทธิเชิงเดี่ยว ซึ่งมอบอำนาจให้นิติบุคคลหน่วยใดหน่วยหนึ่งหรือคนใดคนหนึ่ง มีอำนาจจัดการทรัพยากรอย่างเด็ดขาด และปิดกั้นกีดกันคนอื่นทั้งหมดได้ตลอดเวลา ในทางตรงกันข้าม สิทธิการใช้ของชุมชนจะปรับเปลี่ยนไปตามประเภทของพื้นที่และทรัพยากร ตลอดจนเงื่อนไขของเวลาและสถานการณ์ เช่น ที่นาเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่นายคำมีสิทธิใช้เพื่อปลูกข้าว ผลผลิตข้าวจึงเป็นสมบัติส่วนตัวของนายคำ แต่ปลูกที่นาเองตามธรรมชาติ รวมทั้งผักหญ้าที่ขึ้นเองริมคันนา อาจเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่เพื่อนบ้านมีสิทธิใช้ นอกจากนั้น เมื่อว่างเว้นจากฤดูทำนา ที่นาของนายคำอาจกลายมาเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ที่ชาวบ้านปล่อยวัวควายให้มากินหญ้าฟาง ที่นาจึงเปลี่ยนจากกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลมาเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมและกลับไปเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลใหม่ในฤดูทำนาปีหน้า เป็นต้น ในป่าชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่ม การปลูกต้นไม้ในป่าย่อมหมายความว่าผู้ปลูกมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ เช่น เก็บผลผลิตจากต้นไม้ นั้น สิทธิการใช้ในฐานะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลจึงอาจดำรงอยู่ในพื้นที่ป่าซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ร่วม แต่ในทางกลับกัน รังผึ้งหรือไข่มดแดงที่เกิดตามธรรมชาติบนต้นไม้ นั้น กลับเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมที่ทุกคนมีสิทธิใช้

สิทธิชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่ทำให้เราจำเป็นต้องพิจารณาระบบกรรมสิทธิ์ในฐานะเป็น “สิทธิเชิงซ้อน” (อานันท์ 2544: 219) ซึ่งหมายถึงการดำรงอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยทางสังคมหลายๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน และทำให้เราจำต้องละเลิกจากการมองสิทธิเชิงเดี่ยวหรือการจัดการประเภทเดียว สิทธิชุมชนจึงเรียกร้องให้เราทำความเข้าใจกับระบบการจัดการร่วม (co-management) และสิทธิของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีได้เป็นเพียงการกล่าวอ้างหลักการที่เลื่อนลอยหากแต่เป็นภาพสะท้อนของความเป็นจริงทางสังคม นอกจากนั้น ภายใต้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความเป็น “ชุมชน” ยังได้รับการสถาปนาใหม่ให้กลายมาเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือกรรมสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร นอกเหนือไปจากกรรมสิทธิ์เอกชนและกรรมสิทธิ์ของรัฐ

ข้อค้นพบประการที่สอง คือ พลวัตของสิทธิชุมชน งานวิจัยเรื่องป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศทำให้เราพบว่า ป่าชุมชน หรือการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนมิได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่งไร้ความเคลื่อนไหว หากแต่เป็นการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับมหภาค การมองป่าชุมชนในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ โดยเฉพาะอย่าง

ยังการปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้นทำให้เราสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอกและช่วยชี้ให้เราเห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน การที่รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากร หรือที่อานันท์ (2544:224) เรียกว่า “นโยบายเชิงเดี่ยว” หรือการจัดการเชิงเดี่ยว และแนวทางการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมแต่เพียงอย่างเดียว อาจทำให้ภาคธุรกิจได้ประโยชน์แต่ในขณะเดียวกันก็ส่งผลในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร และเกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแย่งชิงทรัพยากรและความยากจน เพราะชุมชนท้องถิ่นขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากรและไม่สามารถพัฒนาศักยภาพของการพึ่งตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐได้เข้าผูกขาดระบบการจัดการและวิตรอนศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง แต่ชาวบ้านในหลากหลายพื้นที่ก็ยังคงสามารถใช้กฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีเดิมเพื่อจัดการทรัพยากรป่าได้อย่างยั่งยืน บางแห่งได้สร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาใหม่เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองและระบบนิเวศ ที่สร้างแรงกดดันต่อป่าเพิ่มขึ้นได้อย่างเหมาะสม ด้วยเหตุนี้เอง สิทธิชุมชนจึงมิใช่ปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่ง หากแต่มีพลวัตและปรับเปลี่ยนได้อย่างสอดคล้องกับบริบทและเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา

ข้อค้นพบประการที่สาม คือ สิทธิชุมชนและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ งานวิจัยป่าชุมชนให้ความสำคัญกับการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน นั่นคือ การมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในป่าไปพร้อมกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางด้านวัฒนธรรม เน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับป่าว่ามีความหลากหลาย ซับซ้อน ลึกซึ้งและมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นยังผลให้วิถีคิดซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าเป็นวิถีคิดที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงวิถีคิดของชุมชน เช่น แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน ความคิดนี้จึงมิใช่การกล่าวอ้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิถีคิดที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน และมีพัฒนาการและพลวัตของตนเอง ในทำนองเดียวกัน การมองป่าชุมชนจากมิติทางวัฒนธรรม ทำให้เรามองความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ในบริบททางประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึง

“อุดมการณ์อำนาจ” ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสังคม ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใหม่ตามสถานการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม้ ในกรณีของชาวบ้านแม่หาร แม่ฮ่องสอน หรือการปรับความเชื่อทางศาสนามาเป็นพิธีกรรมการบวชต้นไม้ เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก ในกรณีของจังหวัดพะเยา หรือการบวชป่าเพื่อต่อรองกับรัฐในกรณีของกลุ่มน้ำแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

ยิ่งไปกว่านั้น มุมมองทางด้านวัฒนธรรมยังเป็นการให้ความเคารพต่ออัตลักษณ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่มีวิถีชีวิต จารีตประเพณีและกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าที่แตกต่างกันออกไป มุมมองทางด้านวัฒนธรรมเป็นการให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี สิทธิในทางเป็นมนุษย์และสิทธิตามธรรมชาติในการใช้แรงงานเพื่อการดำรงชีพของมนุษย์ทุกกลุ่ม ซึ่งอาจแสดงออกในรูปของอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบคุณค่า พิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ดังนั้น หากชนกลุ่มใดถูกละเมิดจากปัจจัยสิทธิตามธรรมชาติให้ต้องสูญเสียความเป็นมนุษย์ เช่น การสร้างข้อกล่าวหาว่าเป็นผู้ทำลายป่า ทั้งๆ ที่พวกเขามีวัฒนธรรมในการดำรงอยู่ร่วมกับป่า พวกเขาจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่จะปลดปล่อยตนเองออกจากข้อกล่าวหาและการใช้อำนาจครอบงำจากภายนอก ด้วยการแสดงออกทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ เช่น การรวมตัวกันเพื่อรักษาป่าในชุมชนต่างๆ ทางภาคเหนือ หรือการต่อต้านโครงการจัดที่ทำกินให้แก่วัฒนธรรมผู้ยากไร้ในป่าสงวนเสื่อมโทรม หรือโครงการ คจก. ในภาคอีสาน เป็นต้น โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการต่อสู้เพื่อดำรงรักษาศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ของชนทุกกลุ่ม

จากข้อค้นพบประการที่สองและสาม นำไปสู่ข้อค้นพบประการที่สี่ คือ สิทธิชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม ซึ่งอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีในการรักษาป่าของชุมชนมาแต่เดิม หรืออาจเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านการแทรกแซงจากภายนอก งานวิจัยภาคสนามในป่าชุมชนหลายแห่งทำให้เราค้นพบว่า การก่อรูปของขบวนการสังคมมิได้เป็นเพียงลักษณะปรากฏของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเท่านั้น แต่ยังเป็นความพยายามในการปรับตัวของชุมชนภายในบริบทและสถานะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรและการทำมาหากินของชาวบ้านกับระบบนิเวศ ตลอดจนการสร้างสรรคความเป็นธรรมภายในสังคมและการรวมตัวกันเพื่อต่อสู้ปกป้องทรัพยากรสินร่วมของชุมชนจากการรุกรานของบุคคล

ภายนอก บ่อยครั้งที่ป่าชุมชนในฐานะเป็นขบวนการสังคมมิได้จำกัดตัวเองอยู่แต่เพียงชุมชนแห่งใดแห่งหนึ่งอย่างโดดๆ แต่เป็นการรวมตัวกันของชุมชนหลายๆ ชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เช่น ชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกัน หรือชุมชนที่ใช้ป่าผืนเดียวกัน เพื่อทำการจัดการทรัพยากรร่วมกัน สิทธิชุมชนในฐานะเป็นขบวนการทางสังคมเพื่อเรียกร้องการมีส่วนร่วม ยังปรากฏให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมในการรวมตัวกันของชาวบ้านจากหลากหลายพื้นที่เพื่อยกย่องและผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชนอยู่ในปัจจุบัน

ข้อค้นพบประการสุดท้าย คือ สิทธิชุมชนกับทางเลือกของการพัฒนา ซึ่งหมายถึงสิทธิในการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชนจึงหมายถึงสิทธิในการกำหนดวิถีชีวิตของตนเองและการกำหนดทิศทางการพัฒนาสังคมโดยมุ่งเสริมสร้างอำนาจท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและมีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น

จากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด จะเห็นได้ว่า สิทธิชุมชนมิได้เป็นเพียงแนวคิดที่เป็นนามธรรม หากแต่เป็นความพยายามในการสังเคราะห์และทำความเข้าใจกับวิถีคิดและปฏิบัติการของชาวบ้าน เกี่ยวกับระบบสิทธิและการจัดการทรัพยากร และยกระดับนามธรรมของปรากฏการณ์จริงเพื่อสร้างแนวคิดจากงานวิจัยสนาม สิทธิชุมชนยังเป็นรูปธรรมของการทำงานระหว่างนักวิชาการชาวบ้านและองค์กรพัฒนาเอกชน ในการต่อต้านการเบียดขับ และเปิดโปงมิติที่ซ่อนเร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Bourdieu 1990) การผลักดันพระราชบัญญัติป่าชุมชนตลอดระยะเวลาสิบปีที่ผ่านมา แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงบทบาทและการมีส่วนร่วมของนักมานุษยวิทยา ที่ไม่เคยแยกปฏิบัติการออกจากงานวิชาการ หากแต่นำเอางานทางด้านวิชาการมาผูกโยงอย่างแยกไม่ออกจากการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้ของชุมชน โดยนัยดังกล่าวข้างต้น สิทธิชุมชนจึงมิใช่เป็นมโนทัศน์ที่จำกัดอยู่แต่ในประเด็นของการจัดการทรัพยากรเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงการปรับตัวต่อสู้ อัตลักษณ์ การนำเสนอตัวตนและการเปิดพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ

สิทธิชุมชนและการเปิดพื้นที่ทางสังคม

แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน และความพยายามในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้กับการต่อสู้เพื่อยืนยันศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของชนชายขอบในรูปแบบต่างๆ ทำให้งานของนักมานุษยวิทยาค่อยๆ เริ่มถอยห่างออกจากแนวคิดเรื่อง “วัฒนธรรม” ตามแนวทางการศึกษาของมานุษยวิทยาอเมริกันในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง (Stocking 1982: 201-203) นั่นคือ การมองวัฒนธรรมในแง่วิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งในลักษณะที่มี

เอกลักษณ์เฉพาะตัวและแตกต่างไปจากชนกลุ่มอื่นๆ วัฒนธรรมของชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งจึงถูกมอง ในลักษณะที่ถูกกำหนด “พื้นที่” ตายตัว เช่น หมู่บ้าน ชนเผ่า ชนชาติ เป็นต้น นักวิจัยจะทำการ ศึกษาค้นคว้าผู้คนหรือกลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง รวบรวมว่าคนกลุ่มนั้นเป็นสภาวะวิสัยที่ดำรง อยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากบริบทของความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ อย่างชัดเจน เราจึงอาจกล่าว ได้ว่า การศึกษาวัฒนธรรมในยุคก่อน มีแนวโน้มที่จะมองวัฒนธรรมในลักษณะแก่นสารนิยม (essentialism) โดยมองว่าผู้คนในแต่ละชุมชนไม่ค่อยมีการเคลื่อนย้าย ผู้คนมีความผูกพัน มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมที่ผูกติดกับพื้นที่อย่างแน่นอนตายตัว ซึ่งเป็นการกักขังวัฒนธรรมไว้กับ ดินแดนหรือพื้นที่ ในทำนองเดียวกัน อัตลักษณ์ของกลุ่มชนก็ถูกมองว่าเป็นผลผลิตจากโครงสร้าง ในลักษณะที่หยุดนิ่ง แน่นอนตายตัวและไม่เปลี่ยนแปลง

ช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดที่มองวัฒนธรรมเชิงพื้นที่เริ่มถูกท้าทายด้วยคลื่นความ คิดทางมานุษยวิทยาที่ถึงโถมเข้ามาอย่างน้อยสองระลอกด้วยกัน คลื่นความคิดแรกเป็นมุมมอง ทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง (Wallerstein 1974, Wolf 1982, Mintz 1985) ซึ่งปฏิเสธการมอง วัฒนธรรมแบบโดดเดี่ยวและหยุดนิ่ง แต่หันมาให้ความสำคัญกับกระบวนการทางเศรษฐกิจสังคม การเมือง และความเชื่อมโยงระหว่างกระบวนการโลกาภิวัตน์ (globalization) กับชุมชนาภิวัตน์ (localization) คลื่นความคิดระลอกที่สอง คือ แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ทางมานุษยวิทยา (Marcus and Fischer 1986, Clifford and Marcus 1986, Clifford 1988) ที่เริ่มฟื้นการถกเถียงเกี่ยวกับ ประเด็นเรื่อง “การวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรม” (cultural criticism) การเมืองเรื่องภาพแสดง (politics of representation) การเขียนวัฒนธรรม (writing culture) และตั้งคำถามเกี่ยวกับการ มองโลกว่าประกอบไปด้วยวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีตำแหน่งแห่งที่หรือพื้นที่ ทางวัฒนธรรมอย่างจำเพาะเจาะจงตายตัว ในทางตรงกันข้าม แนวคิดทางด้านมานุษยวิทยา รุ่น ใหม่ๆ เริ่มให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในบริบทของทุนนิยมช่วงหลัง (late capitalism) ซึ่งมีการอพยพโยกย้ายแรงงานข้ามชาติและการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมข้าม พรมแดนรัฐชาติอย่างรวดเร็ว ในบริบทเช่นนี้ วัฒนธรรมจึงมิได้หยุดนิ่งหรือถูกจำกัดอยู่ในอาณา บริเวณอันใดอันหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจงอีกต่อไป (Gupta and Ferguson 1999: 4-6) แต่ วัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนมีลักษณะไร้พรมแดน (deterritorialized) พื้นที่ ผู้คน และวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งสร้างทางสังคมและประวัติศาสตร์ซึ่งจะต้องได้รับการศึกษาวิจัยและ อธิบายในรูปแบบใหม่ๆ ยิ่งไปกว่านั้น แนวคิดยุคหลังสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ เชิงอำนาจและการต่อต้าน รวมทั้งแนวคิดที่เน้นบทบาทของผู้อ่อนแอในฐานะเป็นผู้กระทำทาง สังคม (Bourdieu 1977, de Certeau 1984, Hall 1986) มีส่วนสำคัญในการกระตุ้นให้ นักมานุษยวิทยาหันมาให้ความสนใจกับรูปแบบของการต่อต้านการครอบงำ การเปิดโปงมิติที่ซ่อน

เร้นของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ อันนำไปสู่การมองวัฒนธรรมว่าเป็น “พื้นที่ของการต่อสู้” (contested terrain) เพื่อแย่งชิงอำนาจและความมีตัวตนของคนกลุ่มต่างๆ

ความสนใจในประเด็นเกี่ยวกับการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรม ประชากร สินค้า ข้อมูลข่าวสารและความคิดข้ามพรมแดนรัฐชาติ ได้ลั่นคลอนวิธีคิดแบบทวินิยม การแบ่งแยกระหว่าง “เรา” กับ “คนอื่น” ที่นี้กับที่นั่น ตะวันตกกับตะวันออก โลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ซึ่งแต่เดิมเคยมีมุมมองว่าเราคือโลกที่หนึ่ง (ที่นี่, ตะวันตก) เรามีวัฒนธรรมที่แตกต่างอย่างมีนัยของความเหนือกว่าคนอื่นในโลกที่สาม หากแต่การเคลื่อนย้ายของประชากรที่เกิดขึ้นในยุคหลังอาณานิคมไปยังประเทศมหาอำนาจตะวันตก ได้ทำให้เส้นแบ่งระหว่างโลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม ที่นี้กับที่นั่น ศูนย์กลางกับชายขอบ เริ่มเลอะเลือน การอ้างความเหนือกว่าของเราเหนือคนอื่น โดยการโดดเดี่ยวและกักขังคนในโลกที่สามให้อยู่ในวัฒนธรรมเดิมที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เริ่มเป็นประเด็นที่ไม่สมเหตุสมผล เพราะแม้ในประเทศโลกที่หนึ่งก็เต็มไปด้วยผู้อพยพจากโลกที่สาม

งานวิจัยทางมานุษยวิทยามากมายหลายชิ้น เช่น งานของ Gupta and Ferguson (1997) ได้ตั้งคำถามอย่างแหลมคมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับพื้นที่ โดยเฉพาะแนวคิดเดิมที่มองวัฒนธรรมในลักษณะติดตรึงกับพื้นที่หรือดินแดน และนำเสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับความไม่ต่อเนื่องของดินแดนกับวัฒนธรรม จากการศึกษาชีวิตของผู้อพยพข้ามพรมแดนรัฐชาติคุปตะและเฟอร์กูสัน เสนอว่า คนที่เคลื่อนย้ายเหล่านี้มี “วิธีคิด” เรื่องดินแดนแบบใหม่ โดยไม่ได้ยึดติดกับพรมแดนของรัฐชาติ เช่นเดียวกับชุมชนในจินตนาการของเบน แอนเดอร์สัน หากแต่ผู้อพยพกลับใช้ความทรงจำจากดินแดนมาสร้างโลกทางจินตนาการใหม่ในพื้นที่แห่งใหม่ โดยดินแดนเดิมหรือบ้านเกิดยังคงเป็นสัญลักษณ์สำคัญของการสร้างบ้านใหม่ของคนเหล่านี้ การสร้างพื้นที่ทางสังคมของผู้อพยพจึงมีลักษณะเป็น “ลูกผสม” (hybridity) ระหว่างบ้านเกิดกับดินแดนแห่งใหม่ โดยไม่ได้จำกัดหรือผูกติดกับวัฒนธรรมที่เป็นต้นกำเนิดเพียงอย่างเดียว การศึกษาผู้อพยพชาวญี่ปุ่นและชาวปัญจาบในรัฐแคลิฟอร์เนีย ของ Leonard (1997) พบว่า ผู้อพยพทั้งสองกลุ่มได้นำเสนอภาพของบ้านใหม่ที่เหมือนกับบ้านเกิดของตน ทั้งในด้านของสภาพทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจและการเกษตร นั่นคือผู้อพยพที่ไร้ราก ไร้ความเชื่อมโยงกับดินแดนใหม่พยายามค้นหาพื้นที่ของตนเองโดยการสร้างความผูกพันกับพื้นที่ใหม่ และสร้างรากเหง้าของตนเองผ่านจินตนาการของบ้านเกิดที่ตนจากมา การจินตนาการที่อยู่ใหม่ที่มีความเหมือนกับบ้านเกิด ก่อให้เกิดความคุ้นเคยต่อดินแดนใหม่ จินตนาการดังกล่าวช่วยสร้างอัตลักษณ์ร่วมและความผูกพันกับดินแดนใหม่

แม้ว่าชุมชนเดิมที่ผู้อพยพจากมา จะมีความสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชนใหม่สำหรับผู้อพยพชาวปัญจาบและญี่ปุ่น แต่ก็มีได้หมายความว่ากระบวนการสร้างความเป็นชุมชน

ใหม่นั้นจะวางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อมโยงกับพื้นที่เดิมเสมอไป การศึกษาคนพลัดถิ่นจากโครงการพัฒนาของรัฐบาลสวีเดนของ Sorensen (1997) พบว่าการอพยพผู้คนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของประชากรในพื้นที่ ไม่เพียงแต่คนพลัดถิ่นเท่านั้นที่มีประสบการณ์ของการสูญเสีย แต่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ซึ่งคนพลัดถิ่นไปตั้งถิ่นฐานใหม่ก็มีประสบการณ์ของการสูญเสียเช่นเดียวกัน ความแตกต่างของประสบการณ์การสูญเสียของทั้งสองกลุ่มได้รับการแสดงออกผ่านเรื่องเล่าของคนทั้งสองกลุ่ม ซึ่งให้ความหมายต่อดินแดนหรือพื้นที่เดียวกันในลักษณะที่แตกต่างกัน เรื่องเล่าของชาวบ้านดั้งเดิมมักพูดถึงความเชื่อมโยงระหว่างตนเองกับพื้นที่ในฐานะพื้นที่ทำการผลิต พื้นที่ประกอบพิธีกรรม พื้นที่สำหรับชาวบ้านดั้งเดิมจึงเป็นพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายของอดีตที่ถูกนำเสนอและตีความอย่างเลือกสรร และสัมพันธ์กับการนิยามอัตลักษณ์ของตนเอง ในขณะที่เรื่องเล่าของผู้มาใหม่กลับไม่ใช่การนำเอาอดีตมาตีความใหม่ แต่มักเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับปัจจุบันและความคาดหวังที่มีต่ออนาคต งานวิจัยของเลนาร์ดและซอเรนเซ่น แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างการสร้างความเป็นท้องถิ่น ชุมชนกับอัตลักษณ์ของผู้คน เรื่องเล่าของคนพลัดถิ่นแสดงให้เห็นว่าอัตลักษณ์ไม่ได้มีลักษณะจำเพาะตายตัวแต่มีการต่อรอง เปลี่ยนแปลงและสร้างใหม่ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคม ยิ่งไปกว่านั้น มนุษย์ไม่ได้ถูกนิยามโดยพื้นที่ทางกายภาพเท่านั้น แต่ยังมีการปรับตัวเคลื่อนไหวในการสร้างพื้นที่และการควบคุมเหนือการนิยามอัตลักษณ์ที่ตนเองและคนอื่นสร้างขึ้น

การศึกษาการอพยพย้ายถิ่นของชาวจีนโพ้นทะเลไปยังส่วนต่างๆ ของโลก โอวอง (Ong 1999) ได้ชี้ให้เห็นว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกิดขึ้นในบริบททางสังคมและภูมิศาสตร์ของความด้อยพัฒนา ความเป็นคนพลัดถิ่นและการอพยพเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติชาวจีนแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเป็นคนพลัดถิ่นเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์โลกาภิวัตน์ เพราะความเป็นคนพลัดถิ่นเชื่อมโยงกับการผลิตและการดำรงอยู่ของทุนนิยมข้ามชาติ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการผลักดันให้คนจีนกลายมาเป็นแรงงานอพยพในทวีปอเมริกาเหนือและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความเป็นคนพลัดถิ่นหรือการอพยพของแรงงานข้ามชาติในบริบทของโลกาภิวัตน์ เป็นการโยกย้ายข้ามพื้นที่ ข้ามเส้นแบ่งพรมแดน การอพยพและการตั้งถิ่นฐานใหม่ ทำให้เกิดเครือข่ายสังคมและธุรกิจในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและระบบทุนนิยม การตั้งชุมชนจีนในพื้นที่ใหม่ๆ ภายใต้ตรรกทางวัฒนธรรมของทุนนิยมข้ามชาติ ทำให้การอพยพเคลื่อนย้าย การเดินทางหมายถึงการปรับตัว อัตลักษณ์ที่ปรับเปลี่ยนไปมา (shifting identity) การไม่ยอมถูกจัดวางหรือกำหนดนิยาม ซึ่งทำให้ความเป็นจีนมีความลื่นไหลและมีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองอย่างต่อเนื่อง

งานวิจัยใหม่ๆ ทางด้านมานุษยวิทยาทำให้เรามองเห็นชัดเจนขึ้นเป็นลำดับว่า การสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ไม่อาจหลีกเลี่ยงความสำคัญของอำนาจ เพราะการสร้างความเป็นชุมชนและอัตลักษณ์ของกลุ่ม เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ของการสร้างความแตกต่าง ซึ่งรวมถึงการผนวกรวม (inclusion) การกีดกัน (exclusion) และการสร้างความเป็นอื่น อัตลักษณ์และวัฒนธรรมจึงเป็นผลของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนกลุ่มต่างๆ (สำหรับประเด็นเกี่ยวกับแนวคิดที่หลากหลายเกี่ยวกับอัตลักษณ์ โปรดดู อภิญา 2543) ในทำนองเดียวกัน ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจาต่อรองและการต่อสู้ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ อัตลักษณ์ ชุมชนและท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์ หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อยู่เสมอจากปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม การมองอัตลักษณ์และความเป็นชุมชนในลักษณะที่เลื่อนไหล และไม่ผูกติดกับอาณาเขตที่แน่นอน ทำให้เราต้องหันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาที่มีลักษณะเป็นพลวัต เน้นการตีความ การต่อรองและการตอบโต้ต่อสถานการณ์ ที่มนุษย์แต่ละกลุ่มเผชิญหน้าอยู่ภายในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียม

ข้อค้นพบจากการศึกษาพลวัตของเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ

ในบริบทของพัฒนาการและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยการศึกษาชุมชนในทางมานุษยวิทยา ดังที่ได้สรุปมาโดยสังเขปข้างต้น งานวิจัยชิ้นนี้เป็นความพยายามที่จะศึกษาทำความเข้าใจและนำเสนอภาพของพลวัตและการปรับตัวของชุมชนชนบทในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ซึ่งมีข้อค้นพบสำคัญๆ ดังต่อไปนี้คือ **ประการแรก** ชาวนาไทยภาคเหนือดำเนินชีวิตและผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนเอง ในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ ขณะที่รูปแบบของการเกษตรสมัยใหม่เข้ามาแทนที่การผลิตแบบเดิม รูปแบบของการถือครองที่ดิน การจัดการแรงงานและการตัดสินใจเกี่ยวกับการเพาะปลูกพืชและการลงทุนเพื่อการผลิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ที่ดินเปลี่ยนมือและกระจุกตัวอยู่กับชาวนารวยและนายทุนภายนอกเพิ่มขึ้น การตัดสินใจในการผลิต ชนิดของพืชที่จะปลูก ระยะเวลาของการปลูก ฯลฯ เริ่มถูกกำหนดจากบริษัทข้ามชาติเพิ่มมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ชาวนาขนาดกลางและชาวนารายย่อยก็ยังคงทำการผลิตซ้ำตนเองเอาไว้ได้ในระดับหนึ่ง ชาวนาจำนวนไม่น้อยกลายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตร เป็นแรงงานอพยพและแรงงานข้ามชาติ

ในสังคมไทยภาคเหนือ ทุนนิยมค่าเช่ากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างมีนัยสำคัญภายใต้เงื่อนไขหลายประการด้วยกัน เช่น การผลิตในภาคเกษตรลดความสำคัญลงในฐานะเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้าน การเก็งกำไรที่ดินในช่วงเศรษฐกิจขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้ที่ดินในชุมชนหลายแห่งเปลี่ยนมือไปเป็นของคนภายนอก และถูกทอดทิ้งให้กลายเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอย่างมากมาย การมีที่ดินรกร้างว่างเปล่าเป็นจำนวนมาก ผนวกกับโอกาสของการเป็นแรงงานรับจ้างและความหลากหลายของอาชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้เจ้าของที่ดินจำต้องลดค่าเช่าลงเพื่อจูงใจให้ชาวบ้านยังคงทำการผลิตบนที่ดินของนายทุน เพราะการได้ค่าเช่าที่ลดลงยังดีกว่าการปล่อยที่ดินให้รกร้างว่างเปล่า แต่ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวบ้านเช่า ก็แปรเปลี่ยนจากความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ไปเป็นความสัมพันธ์แบบพันธสัญญามากขึ้น ดังเช่น เจ้าที่ดินรายใหญ่นิยมเก็บค่าเช่าเป็นเงินสดในลักษณะที่ตายตัวมากขึ้น เป็นต้น

ในปัจจุบัน ชาวนาไทยถูกบีบให้ต้องพึ่งพิงภายนอกมากขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ กฎหมาย เทคโนโลยี หรือแม้กระทั่งทางด้านวัฒนธรรม โดยเฉพาะจากภาคอุตสาหกรรม ในเขตเมือง เรากำลังพบเห็นการก่อร่างสร้างตัวของชาวนาชายขอบ (marginal peasants) ที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายและขัดแย้งกันเองทั้งในด้านของบทบาท อัตลักษณ์และสถานภาพทางสังคม เช่น การเป็นทั้งชาวนาและกรรมกรไปพร้อมกัน การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร เป็นชาวนาเมือง แรงงานข้ามชาติ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อย หาบเร่แผงลอย ฯลฯ ชาวนาไทย กำลังตกอยู่ในสภาวะของการเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมชายขอบ และกำลังเผชิญหน้ากับพลังกระแทกทางเศรษฐกิจการเมืองรอบด้าน หากแต่ชาวนามีได้เป็นฝ่ายหนึ่งเฉย รามีเื่อรอรับการถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว แต่พวกเขากำลังดิ้นรนต่อสู้ในรูปแบบต่างๆ ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมการเมืองที่แตกต่างกันออกไป

ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงที่ซับซ้อนมากขึ้นเช่นนี้ ที่ดิน และการผลิตเพื่อยังชีพ ไม่อาจอธิบายอัตลักษณ์อันซับซ้อนของชาวนาได้อีกต่อไป เส้นแบ่งพรมแดนระหว่างชาวนากับชาวชนบทกลุ่มอื่นๆ เริ่มจางหาย และ/หรือมีความคลุมเครือมากขึ้น ในขณะเดียวกัน การผลิตเพื่อยังชีพของชาวนารายย่อยเริ่มลดลง แต่การผลิตเพื่อการค้า และการรับจ้างหรือการผลิตนอกภาคเกษตรเริ่มขยายตัวเพิ่มขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอาจเป็นสัญญาณบ่งบอกว่า การผลิตในภาคเกษตรแผนใหม่และระบบตลาดโลก กำลังทำลายสังคมชาวนาที่เราเคยรู้จักลงไป แต่หากมองในอีกแง่มุมหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมิได้หมายความว่าสังคมชาวนากำลังถูกทำลายลงโดยสิ้นเชิง ในทางตรงกันข้าม ร่องรอยของ “วัฒนธรรมชาวนา” และสถาบันสังคมชาวนา ยังคงดำรงอยู่ในอัตลักษณ์และการจัดองค์กรทางสังคมของชาวนาที่ซับซ้อนมากขึ้นเรื่อยๆ

โดยเนื้อแท้ความจริงแล้ว หากเราพิจารณาวิเคราะห์สังคมชาวนาอย่างถ่องแท้ เราจะพบเห็นได้ไม่ยากว่า ชาวนาชนบทในหลายมุมของโลกมีความแตกต่างหลากหลายและความซับซ้อนเพิ่มขึ้น มิใช่แต่เพียงเฉพาะในด้านของพื้นฐานทางวัตถุ เช่น การผลิต และรายได้เท่านั้น แต่ยังคงมีความซับซ้อนในด้านของอัตลักษณ์และจิตสำนึกทางสังคมอีกด้วย ชนบทไทยในเขตภาคเหนือตอนบน มิได้มีเพียง ชาวนา ชาวไร่ ชาวเขา แต่เริ่มมีอัตลักษณ์ที่ซับซ้อนมากขึ้น เช่น “กลุ่มชาติพันธุ์” “แรงงานชาวนา” “ชาวเขาในเมือง” และกลุ่มทางสังคมอื่นๆ ภาพความซับซ้อนและขัดแย้งกันเอง เช่นนี้ ทำให้เราจำเป็นต้องตั้งคำถามกับทฤษฎีทางสังคมต่างๆ ที่พยายามนิยามความหมายของชาวนาในลักษณะเชิงเดี่ยวและหยุดนิ่ง ว่ายังคงมีศักยภาพในการทำความเข้าใจและอธิบายชาวนาในรูปแบบใหม่ๆ ที่ซับซ้อนขึ้นได้อีกต่อไปหรือไม่

ประการที่สอง ความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนมิได้วางอยู่บนพื้นฐานของรายได้แต่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีเงื่อนไขที่ซับซ้อนหลากหลาย เช่น ความมั่นคงของ “พื้นที่” การผลิตซ้ำอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์ และอำนาจในการจัดการทรัพยากร เป็นต้น งานวิจัยชิ้นนี้นำเสนอตัวอย่างของการต่อสู้ของชุมชนชาวนาภาคเหนือหลากหลายรูปแบบ เช่น การต่อสู้ของชาวลัวะและการเมืองเรื่องพื้นที่บนดอยภูคา จังหวัดน่าน การสะสมทุนทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจศาสตร์การเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชาวปกาเกอะญอ หรือการผลิตใหม่ของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการจัดการทรัพยากรพันธุ์กรรมของชาวพื้นราบในจังหวัดน่าน เป็นต้น

ในกรณีของชาวลัวะ การต่อสู้ของชาวนามิได้เป็นการปรับตัวเข้าสู่กลไกตลาด การผลิตพืชพาณิชย์หรือการทำงานเป็นแรงงานรับจ้างในเขตเมือง หากแต่การเมืองเรื่องชาวนาเป็นการตอกย้ำสิทธิของชาวลัวะเหนือผืนป่าและไร่เหล่าของพวกเขาซึ่งถูกทางราชการแย่งชิง การต่อสู้ของชาวลัวะเป็นการเพียรร้องผ่านเสียงและรูปแบบการต่อต้านอันหลากหลายในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ในกระบวนการผลิตทางการเกษตร ความสัมพันธ์ระหว่างชาวลัวะกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ไปจนถึงในตำนาน เรื่องเล่าและพิธีกรรมทางศาสนา สิทธิอันชอบธรรมของชาวลัวะวางอยู่บนพื้นฐานของการเป็นผู้บุกเบิก ครอบครอง ใช้ประโยชน์จากผืนป่าและที่ดินบริเวณนี้เป็นกลุ่มแรกสืบทอดต่อกันมาโดยไม่ขาดสาย รวมทั้งสายสัมพันธ์ระหว่างความเป็นลัวะกับผืนดินแห่งนี้ แม้กระนั้นก็ดี ความรู้สึกเป็นเจ้าของบ้าน อีกทั้งอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของชาวลัวะกลับมิได้หยุดนิ่งตายตัว ในทางตรงกันข้าม การก่อร่างสร้างตัวของความหมายในเรื่องของพื้นที่และอัตลักษณ์เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ในการต่อสู้และต่อรอง “พื้นที่” เหล่านี้จึงเลื่อนไหล ปรับเปลี่ยน และวางอยู่บนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและการต่อสู้ระหว่างชาวลัวะกับคนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เจ้าหน้าที่ป่าไม้และคนพื้นราบ

การเมืองเรื่องดอยภูคาจึงเป็นการเมืองเรื่องพื้นที่ ที่ถูกสร้างขึ้นผ่านการต่อสู้แย่งชิงผลประโยชน์ทั้งทางด้านวัตถุและการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ดอยภูคาเป็นทั้งพื้นที่ของการต่อสู้และเป็น

“อุปมาอุปมัย” หรือสัญลักษณ์แห่งพื้นที่ซึ่งมีประวัติศาสตร์แทรกซึมอยู่ในทุกอนุของผืนดิน การต่อต้านวณิทยาศาสตร์และการใช้เทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ของกรมป่าไม้ วางอยู่บนพื้นฐานของการล่าเลิกอดีต การสร้างใหม่ของความทรงจำว่าด้วยการพลัดถิ่น ความไร้รากและการถูกขับไล่ออกจาก “บ้าน” เดิมของตนบนพื้นราบ การปฏิเสธและต่อต้านเทคนิควิทยาว่าด้วยการครอบงำเชิงพื้นที่ จึงวางอยู่บนพื้นฐานของการต่อสู้เพื่อปกป้องพื้นที่และความเป็นชาติพันธุ์ของตน

สำหรับชาวนาชาวไร่และชนชายขอบผู้ด้อยโอกาสทั้งหลาย อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์เริ่มมีความหมายในฐานะเป็นตัวแทนของความเป็นบ้าน ความเป็นชุมชน พื้นที่ที่ปลอดภัย พื้นที่ซึ่งพวกเขาไม่จำเป็นต้องอธิบายตนเองต่อคนนอก ความเป็นชาติพันธุ์กับพื้นที่เริ่มมีความหมายแนบสนิทชิดกันมากขึ้น เมื่อมีการล่าเลิกอดีตและการโยยหาความสุขในอดีตซึ่งอาจไม่เคยมีจริง ความรู้สึกโยยหาที่เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการมองข้ามความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ความแตกต่างและการกีดกันสิทธิ (Kondo 1996: 210) การเปิดพื้นที่ทางสังคม การสร้างบ้าน ความเป็นชุมชนและความเป็นชาติพันธุ์จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อชนชายขอบในปัจจุบัน อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์มิใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัวอีกต่อไป แต่กลับกลายมาเป็นผลผลิตแห่งการต่อสู้ที่เลื่อนไหลไปตามบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ยังเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับยุทธวิธีทางการเมืองและการตีความประวัติศาสตร์ (Martin and Mohanty 1986: 210)

อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์จึงมิใช่ผลผลิตของเชื้อชาติ ชนชาติ และวัฒนธรรม (Miron 1999: 80-81) หากแต่อัตลักษณ์ถูกสร้างขึ้นและสร้างใหม่ เป็นกระบวนการอย่างสัมพันธ์กับบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และการเลื่อนไหลของเครือข่ายแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ในลักษณะสัมพันธ์จึงอยู่ที่ว่า อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ไม่อาจดำรงอยู่อย่างโดดๆ แยกออกจากความสัมพันธ์กับชนกลุ่มอื่นๆ กระบวนการก่อร่างสร้างอัตลักษณ์ในบริบทของความเป็นชาติพันธุ์ จึงไม่อาจแยกออกได้จากความสัมพันธ์เชิงอำนาจ และโครงสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสัญลักษณ์

การที่ประเด็นเรื่อง “ความเป็นชาติพันธุ์” (ethnicity) กลายเป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากประชาคมโลก ทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ให้กับการเมืองเชิงวัฒนธรรมแบบใหม่ ที่ซึ่งชาวนาผู้อ่อนแอสามารถก่อร่างสร้างตัวตนและยืนหยัดท้าทายการรุกรานของรัฐบาล การทำความเข้าใจกับอัตลักษณ์และความมีตัวตนของชาวชนบทกลุ่มต่างๆ จึงไม่อาจพิจารณาแยกออกจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ชนเหล่านี้มีกับชนกลุ่มอื่นๆ ทั้งในทางวัฒนธรรมเศรษฐกิจและการเมือง การทำความเข้าใจกับกระบวนการสร้างอัตลักษณ์และตัวตนทางสังคมของชาวนาและชนชายขอบ จึง

สัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแน่นแฟ้นกับการทำความเข้าใจ “ชาติพันธุ์” ในฐานะเป็น “เวทีการต่อสู้ทางวัฒนธรรม” ที่ซึ่งพรมแดนถูกรื้อถอนและปักใหม่อยู่ตลอดเวลา การปรับเปลี่ยนพรมแดนทางวัฒนธรรมทำให้เราจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความขัดแย้งเชิงคุณค่าและอุดมการณ์ทางสังคมที่เลื่อนไหลไปอย่างต่อเนื่อง

ในกรณีของชาวปกากะญอ บทวิเคราะห์ว่าด้วยทุนวัฒนธรรมของชาวนา และเศรษฐกิจการเมืองว่าด้วยอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เป็นความพยายามที่จะนำเสนอการต่อสู้ดิ้นรนในอีกรูปแบบหนึ่งของชาวนาในเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ภายใต้บริบทของการกีดกันสิทธิและการถูกกระทำให้เป็นชนชายขอบในความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับรัฐไทย โดยการพินิจพิจารณากระบวนการสร้างภาพลักษณ์ของชาวปกากะญอในฐานะเป็น “คนรักป่า” และนักอนุรักษ์สภาพแวดล้อม การต่อสู้ของชาวปกากะญอแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสะสมทุนวัฒนธรรม ในรูปของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในรูปของการจัดการไร่หมุนเวียน เพลงและนิทานพื้นบ้าน ตลอดจน ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ และการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์นั้น เป็นส่วนสำคัญของกระบวนการต่อสู้ของชาวนาต่อวาทกรรมครอบงำของรัฐ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปกากะญอได้สร้างและหนุนเสริมยุทธวิธีการต่อสู้ในลักษณะเช่นนี้ ด้วยการปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรวัฒนธรรมให้มาเป็นทุนสัญลักษณ์ที่สามารถนำมาใช้เป็น “หน้าตัก” ในการลงทุนเพื่อการต่อสู้ทางการเมืองและการสร้างพันธมิตรกับชนกลุ่มอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชน เป็นต้น ด้วยการนำเสนอภาพลักษณ์ของชาวปกากะญอในฐานะที่เป็น ผู้ดูแลป่าทั้งในความคิดของชาว ปกากะญอเอง และในสายตาของบุคคลภายนอก ภาพลักษณ์ในด้านลบที่เคยถูกตราตรึงและฝังแน่นในวาทกรรมกระแสหลักซึ่งสร้างให้ชาว “กะเหรี่ยง” เป็น “ชาวเขา” กลุ่มหนึ่งที่โง่เขลาทำไร่เลื่อนลอยและทำลายป่า ถูกปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นภาพของ “ชาวปกากะญอ” ผู้รักและหวงแหนป่า และเป็นชนท้องถิ่นผู้สามารถจัดการป่าได้อย่างยั่งยืน

เมื่อความเป็นชาติพันธุ์ถูกนำเสนอในลักษณะที่ผสมผสานกับการเมืองนิเวศ ในบริบทของการต่อสู้ของชาวนา การเมืองของชาวนาในลักษณะเดิมที่เคยให้ความสำคัญกับเรื่องของที่ดินในเขตป่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องมือการผลิต ก็ถูกเปลี่ยนรูปไปสู่การนำเสนอ “ป่า” ในฐานะเป็นพื้นที่แห่งการผลิตความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ อัตลักษณ์ และความมีตัวตนไปพร้อมกับความหมายของป่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยนัยเช่นนี้ สิทธิชุมชนมิได้ถูกจำกัดอยู่แต่เพียงสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการเท่านั้น หากแต่หมายรวมถึงสิทธิในการกำหนดนิยามความเป็นชุมชน การกำหนดความหมายของความเป็นชาติพันธุ์ การขยายรูปแบบของการเรียกร้องสิทธิของ

ชาวปกากะญอจากการเรียกร้องสิทธิในที่ดินทำกินในเขตป่า ไปสู่การนิยามความหมายของป่าและความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่า ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศเดียวกันอย่างแยกไม่ออก ย่อมหมายถึงการนิยามความหมายใหม่ของที่ป่า ซึ่งมีได้จำกัดอยู่แต่เพียงความหมายเชิงคุณค่าทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมความหมายเชิงคุณค่าอื่นๆ ที่มีนัยสำคัญกว้างขวางขึ้น

ภายใต้กระแสตื่นตัวของสาธารณชน ในเรื่องของปัญหาสภาพแวดล้อมทั้งในระดับชาติและระดับนานาชาติ ผู้ผลิตวัฒนธรรมปกากะญอสามารถสร้างกระแสของความเป็นชาติพันธุ์และกระแสของความห่วงใยในผืนโลก ด้วยการปรับเปลี่ยนทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ ในการต่อสู้เพื่อท้าทายวาทกรรมกระแสหลักของรัฐ ผู้นำเหล่านี้นำเสนอ “ความเป็นปกากะญอ” ในฐานะลูกหลานของป่า และสามารถปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นและระบบการจัดการทรัพยากร บนฐานของจารีตประเพณีเดิม ให้กลายมาเป็นอำนาจในการนิยามความหมายและสร้างความชอบธรรมให้กับจุดยืนและฐานะของชาวปกากะญอในฐานะผู้ปกป้องป่า ภายใต้บริบทของการเมืองเรื่องการอนุรักษ์ที่กำลังต่อสู้ขับเคี่ยวกันอย่างเข้มข้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นในสงครามแย่งชิงความชอบธรรมในการจัดการทรัพยากร ในบริบทเช่นนี้ ความเป็นชาติพันธุ์กลายมาเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเมืองเรื่องอัตลักษณ์ โดยนำเสนอประเด็นการเมืองที่เชื่อมโยงการต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เข้ากับอำนาจเชิงสัญลักษณ์ในการต่อสู้เพื่อเสริมสร้างคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการต่อสู้ของชนชายขอบ

ในกรณีของชาวบ้านหาดเค็ด การทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่น ความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นเงื่อนไขพื้นฐานสำหรับการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนที่เพิ่มขึ้นในสังคมชาวนาอัตลักษณ์ของชาวนาในฐานะผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์กรรมและนักอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อม และการมองสังคมชาวนาในฐานะเป็นสังคมเรียนรู้ ช่วยให้เราสามารถทำความเข้าใจกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น และดำเนินไปในสังคมชาวนาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน ตลอดจนช่วยให้เราทำความเข้าใจกับการก่อร่างสร้างตัวของขบวนการทางสังคมการเมืองรูปแบบใหม่ของชาวชนบทในปัจจุบัน การนำเสนออัตลักษณ์ของชาวนาในฐานะผู้ปกป้องป่าและผู้จัดการทรัพยากรพันธุ์กรรม ยังเป็นการตระหนักถึงนัยสำคัญของชาวนาในฐานะเป็นพลังทางสังคมที่มีความหมายต่ออนาคต

สายสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายทางพันธุ์กรรมพืชกับความอยู่ดีกินดีและวิถีชีวิตของชาวบ้านหาดเค็ด ทำให้เราได้รับรู้บทเรียนเกี่ยวกับยุทธวิธีในการปรับตัวของชาวนาในแง่มุมที่แตกต่างออกไป แม้ว่าประเทศไทยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ผลิตข้าวรายใหญ่ของโลก เป็นแหล่งหรือ

ถิ่นกำเนิดของการเพาะปลูกข้าวมาแต่โบราณและมีความหลากหลายของสายพันธุ์ข้าวมากที่สุดแห่งหนึ่งของโลก แต่ชีวิตของชาวนาที่ปลูกข้าวกลับต้องเผชิญหน้ากับความลุ่มดอน ผกผัน และการต่อสู้เพื่อเอาตัวรอดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่ชาวนาบางแห่งเลือกที่จะละทิ้งไร่นา และหมู่บ้านเพื่อออกไปหางานรับจ้างในเมืองท่าในลักษณะที่ถาวร แต่ชาวนาบ้านหาดเค็ดบางส่วนเลือกที่จะพลิกฟื้นภูมิปัญญาเดิมของบรรพบุรุษ หวนคืนสู่ที่นา ปรับประยุกต์สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศเกษตร เพื่อผลิตข้าวสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัว ทำการผลิตในรูปแบบที่หลากหลาย ควบคู่ไปกับการทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตรหลังฤดูทำนาเพื่อหารายได้ที่เป็นเงินสดไปพร้อมกัน

การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรพันธุกรรมในสังคมชาวนา จึงไม่ได้เป็นไปในลักษณะที่เหมือนกันไปหมดในทุกพื้นที่ หรือมีลักษณะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรงจากการใช้สายพันธุ์พื้นบ้านที่หลากหลาย ไปสู่การใช้สายพันธุ์ส่งเสริมและการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเหมือนกันไปหมด ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับทรัพยากรพันธุกรรมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะการณ์ ที่ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การสาบสูญของสายพันธุ์พื้นบ้านทั้งหมดเสมอไป ในทางตรงกันข้าม สายพันธุ์และภูมิปัญญาความรู้อาจได้รับการพลิกฟื้นให้คืนสู่ชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพและทรัพยากรพันธุกรรม มิได้เกิดจากการแทนที่ของสายพันธุ์ส่งเสริมแต่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยที่หลากหลายและเชื่อมโยงกับการพึ่งพิงตลาดและการผลิตเชิงพาณิชย์ที่เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยว และการปลูกพืชโดยคำนึงถึงการใช้เวลาเพาะปลูกที่สั้นที่สุด ซึ่งทำให้เกิดข้อจำกัดในการใช้สายพันธุ์พืชพื้นบ้านที่มักต้องการเวลาในการเจริญเติบโตยาวนานกว่า การลดลงของความหลากหลายทางพันธุกรรมยังเชื่อมโยงกับการใช้ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกอย่างเข้มข้น จนทำให้ดินเสื่อมสภาพและนำไปสู่การใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มขึ้น การเสื่อมสภาพอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน กลายเป็นข้อจำกัดสำคัญของการปลูกพืชพื้นบ้านซึ่งไม่ตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยเคมี การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพยังเชื่อมโยงกับการจัดการพื้นที่ไร่นา (farm space) ในลักษณะเชิงเดี่ยว ขาดความยืดหยุ่นซับซ้อน การผสมผสานและเกื้อกูลของสังคมพืชหลากหลายชนิด การปลูกพืชพาณิชเชิงเดี่ยว ทำให้การจัดการพื้นที่ไร่นา ตอบสนองต่อการว่าจ้างแรงงานและการผลิตในลักษณะที่ทำให้จำเป็นต้องทำการเพาะปลูกด้วยความรวดเร็ว การเข้าสู่ระบบตลาดทำให้ชาวนาเริ่มมีความเครียดจากการบริหารจัดการหนี้สิน การผลิตอย่างเข้มข้นนำไปสู่การจัดตารางเวลาเพาะปลูกอย่างต่อเนื่องจนทำให้ชาวนาต้องทำงานหนัก ไม่มีเวลาเหลืออยู่สำหรับการเรียนรู้ การค้นคว้าทดลอง และการปรับปรุงสายพันธุ์ซึ่งเป็นพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นมาแต่เดิม

ขบวนการทางสังคมเพื่อการพลิกฟื้นความหลากหลายของสายพันธุ์พืชพื้นบ้านและเกษตร
ยั่งยืนในบ้านหาดเค็ด แสดงให้เราเห็นว่า ความหลากหลายทางชีวภาพไม่จำเป็นต้องถดถอยลง
เพราะการแพร่กระจายของการผลิตเชิงพาณิชย์ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมชาวนา
ภาคเหนือมีลักษณะของการผสมผสาน การเลือกสรร และมีได้เกิดขึ้นเป็นเส้นตรงในรูปแบบและ
ลักษณะที่เหมือนกันไปหมด ในบางจุดและบางแห่ง เรายังคงพบเห็นชุมชนชาวนายึดหยัดดำรงอยู่
เพื่อเรียกร้องเอกราชทางการผลิต และการควบคุมชะตาชีวิตของตนเอง ผ่านการผลิตซ้ำของ
ประเพณีและการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อจุดประกายกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับสาย
พันธุ์พืชและการผลิตในภาคเกษตร ในลักษณะที่ยึดหยุ่นหลากหลายและมีพลวัต เสี่ยงของนักจัด
การทรัพยากรพันธุกรรมเหล่านี้ เปรียบกร้องให้เราเข้าใจว่าความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชน มิได้วาง
อยู่บนพื้นฐานของรายได้ที่เป็นเงินสดแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังวางอยู่บนพื้นฐานของความ
หลากหลายของทรัพยากรพันธุกรรม ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติแวดล้อม และการปรับตัว
ของภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สอดคล้องกับสถานการณ์ เงื่อนไข และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปในการ
สืบทอดและผลิตซ้ำอำนาจในการตัดสินใจและการควบคุมการผลิตและวิถีชีวิตของตน

ข้อค้นพบ**ประการที่สาม** คือ ความหลากหลายและยืดหยุ่นของเศรษฐกิจชุมชน งานวิจัย
ชิ้นนี้พบว่า ในสังคมชาวนาไทยภาคเหนือ ชาวบ้านพยายามสร้างกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการ
ประกอบอาชีพในรูปแบบที่หลากหลายและยืดหยุ่นมากขึ้น โดยไม่เน้นการพึ่งพากิจกรรมหรือ
อาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งอย่างจำเพาะเจาะจง โดยทั่วไปแล้ว เราอาจแบ่งแยกการปรับตัวของชา
วนาใน 3 ลักษณะหลักดังนี้

1. การปรับตัวภายใต้วิถีชีวิตในภาคการเกษตร การปรับตัวนี้มีหลายรูปแบบ ได้แก่ การ
เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตซึ่งมักจะเกิดขึ้นในกรณีของชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน คือ จากที่นาเป็น
ที่สวนลำไย การตัดสินใจเลิกปลูกข้าวหันไปปลูกพืชเงินสด เช่น การปลูกถั่วเหลือง มะเขือเทศ
หรือหอมหัวใหญ่ หรือ การผสมผสานการปลูกข้าวเพื่อกินพร้อมกับการปลูกพืชเงินสดอื่นๆ วิถีชีวิต
ของชาวนากลุ่มนี้ไม่ว่าจะเป็นชาวนาเช่า ชาวนารับจ้างหรือชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดิน จะมีแบบ
แผนการดำเนินชีวิตที่ใกล้เคียงกันคือ นอกจากทำการผลิตบนผืนดินทั้งที่เป็นการปลูกข้าวหรือพืช
เงินสดอื่นๆ พวกเขายังพร้อมที่จะทำกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นกิจกรรมเพื่อยังชีพ เช่น เก็บผักตามร่อง
เหมือง / ปลูกผักไว้กิน / เลี้ยงหมู / เป็ด / ไก่ หรือหาถั่วงอก หาปลาไว้เป็นอาหาร และเวลาที่เหลือจะทำ
กิจกรรมที่เพิ่มรายได้ ได้แก่ การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคการเกษตรหรือเป็นแรงงานรับจ้างในหมู่บ้าน
หรือเป็นแรงงานตามฤดูกาล

2. การปรับตัวตามสถานการณ์ ในปัจจุบัน ชาวนาส่วนใหญ่มีความยืดหยุ่นหลากหลาย
ในการประกอบอาชีพค่อนข้างมาก ลักษณะของการยึดติดอยู่กับพื้นที่หรืออาชีพใดอาชีพหนึ่งแทบ

แรงงาน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การผลิต และกระบวนการทางสังคมในระดับนานาชาติที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของชาวนา

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความเป็นชาวนามีรูปแบบ สถานภาพที่หลากหลาย ยืดหยุ่นและเลื่อนไหลมากขึ้น และสนิทแนบมากขึ้นกับกระบวนการทำงานของระบบทุนนิยมโลก ทั้งในด้านการผลิต การค้า การบริโภคและการเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรม ความเป็นชาวนาในรูปแบบที่ยืดหยุ่นและหลากหลาย ยังเกิดจากปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ด้วยเหตุนี้เอง งานวิจัยชิ้นนี้จึงเรียกร้องให้มีการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์และมุมมอง เกี่ยวกับชาวนาและชาวชนบทในประเทศโลกที่สาม เพื่อทำความเข้าใจอธิบาย และนำเสนอชาวนาในรูปแบบที่ยืดหยุ่น เคลื่อนไหว มีพลวัตและสอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มมากขึ้น

การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยความเป็น “ชุมชน”

การเสนอภาพของการปรับตัวของชุมชนชาวนาภาคเหนือดังกล่าวข้างต้น ไม่เพียงช่วยตอกย้ำความสำคัญของการทำความเข้าใจกับพลวัตและความซับซ้อนของเศรษฐกิจชุมชนในปัจจุบัน แต่ยังช่วยผลักดันให้เราจำเป็นต้องทบทวนกรอบคิดหรือกระบวนการทัศน์ว่าด้วยความเป็นชุมชน ที่หลุดออกไปจากการโหยหาและยึดติดอยู่กับอดีต ไปสู่จินตนาการแบบใหม่ๆ ที่หลากหลายและสอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมเพิ่มขึ้น กรอบคิดว่าด้วยความเป็นชุมชนแบบเดิมอาจจะวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมบางประการ เช่น

ประการแรก คือ อุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อหรือการสืบสานความสัมพันธ์ทางสังคมผ่านมิติของความเชื่อ ดังเช่น ความเชื่อในเรื่องของฟ้า ขวัญและเมือง ซึ่งรณี (2544) เสนอว่าเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนชาวไทย หรือความเชื่อ เรื่องผีปู่ย่า ของคนไทยวนในภาคเหนือ (Turton 1984, Tanabe 1991) ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกัน หรือเป็นคนในตระกูลเดียวกัน ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน นอกจากผีปู่ย่าแล้วยังมีการเช่นไหว้ผีเสื้อบ้าน ผีเจ้านาย ใจบ้าน การนับถือผีฝ่าย และผีขุนห้วย เป็นต้น ความเชื่อหรืออุดมการณ์อำนาวดังกล่าวข้างต้นคือ รากฐานหรือศูนย์รวมของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผูกโยงครัวเรือนและคนกลุ่มต่างๆ เข้าไว้ด้วยกันในฐานะเป็นพวกพ้อง หรือเป็นคนในชุมชนเดียวกัน

ประการที่สอง คือ พิธีกรรม ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำของปฏิบัติการทางสังคมเพื่อแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเพื่อสืบทอดดำเนินและอุดมการณ์ของชุมชน ดังเช่น พิธีเลี้ยงผี

เจ้าหลวงบัวของชาวลัวะดอยภูคา พิธีบวชลูกแก้วและปอยพาราของชาวไทยใหญ่ในแม่ฮ่องสอน เป็นต้น

ประการที่สาม คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้ที่พัฒนาสั่งสมต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน ดังเช่น ความรู้ในเรื่องของยา ความรู้ในเรื่องของเวทย์มนต์คาถาและเทคนิควิธีในการรักษาพยาบาล ซึ่งจะสืบทอดแต่เฉพาะคนในสายตระกูลหรือคนในบ้านเดียวกัน หรือความรู้ในเรื่องของ ศิลปะและสถาปัตยกรรม เป็นต้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นพื้นฐานสำคัญที่ต่อยอดการร่วมแรงร่วมใจ เพื่อรักษาความโดดเด่นและศักดิ์ศรีของท้องถิ่นเอาไว้

ประการที่สี่ คือ การจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของจารีตประเพณี เช่น การจัดการป่า หรือที่สาธารณะซึ่งถือว่าเป็นของส่วนรวม สมาชิกของชุมชนเท่านั้นที่มีสิทธิใช้และมีหน้าที่ในการดูแลรักษา การจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของจารีตประเพณีอาจกลายมาเป็นพื้นฐานของระบบคุณค่าหรือความเชื่อบางอย่าง เช่น ชีด หรือความเป็นเสนียดจัญไรหรืออปมงคลอันเกิดจากการละเมิดกฎเกณฑ์จารีตประเพณี ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับพื้นที่ส่วนรวมหรือพื้นที่สาธารณะ เช่น การปิดทางเดิน การถมบ่อน้ำ เป็นต้น “ชีด” จึงหมายถึงการละเมิดต่อความเป็นชุมชนหรือการกระทำอันผิดทำนองคลองธรรม ซึ่งอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและกระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ทางสังคมนั่นเอง

ประการที่ห้า คือ องค์การทางสังคม ซึ่งทำหน้าที่ดูแลจัดการความสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มเหมืองฝายซึ่งทำหน้าที่ดูแลป่าต้นน้ำและจัดสรรแบ่งปันน้ำ กลุ่มฌาปนกิจซึ่งทำหน้าที่ระดมเงินเพื่อเป็นสวัสดิการต่อครอบครัวเมื่อมีคนตาย กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานเพื่อช่วยเหลือกันในการทำกรณผลิต รวมไปถึง กลุ่มวัด กลุ่มผู้นำ และการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำ หรือป่าผืนใหญ่ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งห้าประการดังกล่าวข้างต้น วางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างหรือสถาบันทางสังคม และเป็นลักษณะของความเป็นชุมชนที่เราคุ้นเคยกันมาแต่เดิมหากแต่ในปัจจุบัน การมองความเป็นชุมชนบนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างอีกต่อไป หากแต่เราจำเป็นต้องพิจารณาความเป็นชุมชนเพิ่มขึ้นในลักษณะที่เป็นพลวัตหรือเป็นกระบวนการในการปรับตัวและต่อสู้ ซึ่งมีมุมมองบนพื้นฐานของแนวคิดและทฤษฎีที่หลากหลาย ดังเช่น การมองชุมชนในแง่ของกระบวนการสะสมและการแปลงทุนประเภทต่างๆ ไปสู่อำนาจเชิงสัญลักษณ์ (Bourdieu 1993) ซึ่งมาจากพื้นฐานของแนวคิดที่ว่าชีวิตทางสังคมคือการต่อสู้แย่งชิงอำนาจและในชีวิตประจำวัน ปัจเจกบุคคลและกลุ่มใช้ทุนประเภทต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ ในการรักษาและเพิ่มพูนฐานะตำแหน่งของตนในสังคม ในทัศนะของบูร์ดิเอร์ ทุนทาง

เศรษฐกิจหมายถึงทรัพยากร เงิน ทรัพย์สิน และเครื่องมือการผลิต ทุนทางสังคมหมายถึงเครือข่ายของพันธมิตรที่สามารถระดมกำลังเพื่อใช้ในกิจกรรมต่างๆ เช่น เครือญาติ กลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงาน หัวคะแนนของนักการเมือง เป็นต้น ในขณะที่ทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง ความรู้ การศึกษา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่ปรากฏในระบบการศึกษา หรือในตำนาน ความเชื่อ จารีตประเพณีและกฎข้อห้ามต่างๆ ส่วนทุนทางสัญลักษณ์ หมายถึงความชอบธรรม เช่น ความมีน้ำใจของ “ผู้ใหญ่” ในระบบอุปถัมภ์ เป็นต้น ทุนประเภทต่างๆ เหล่านี้สามารถสะสมให้เพิ่มพูนขึ้น หรือใช้ไปจนร่อยหรอลง เราสามารถแปลงทุนประเภทหนึ่ง ไปสู่ทุนอีกประเภทหนึ่งได้ เราอาจใช้ทุนทางเศรษฐกิจเพื่อสะสมทุนทางสังคมในการสร้างพันธมิตร แปลงทุนทางเศรษฐกิจเป็นทุนทางวัฒนธรรมในรูปของการศึกษา หรือใช้ทุนทางเศรษฐกิจเพื่อแลกกับบุญคุณ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้อุปถัมภ์ที่ดีก็ได้

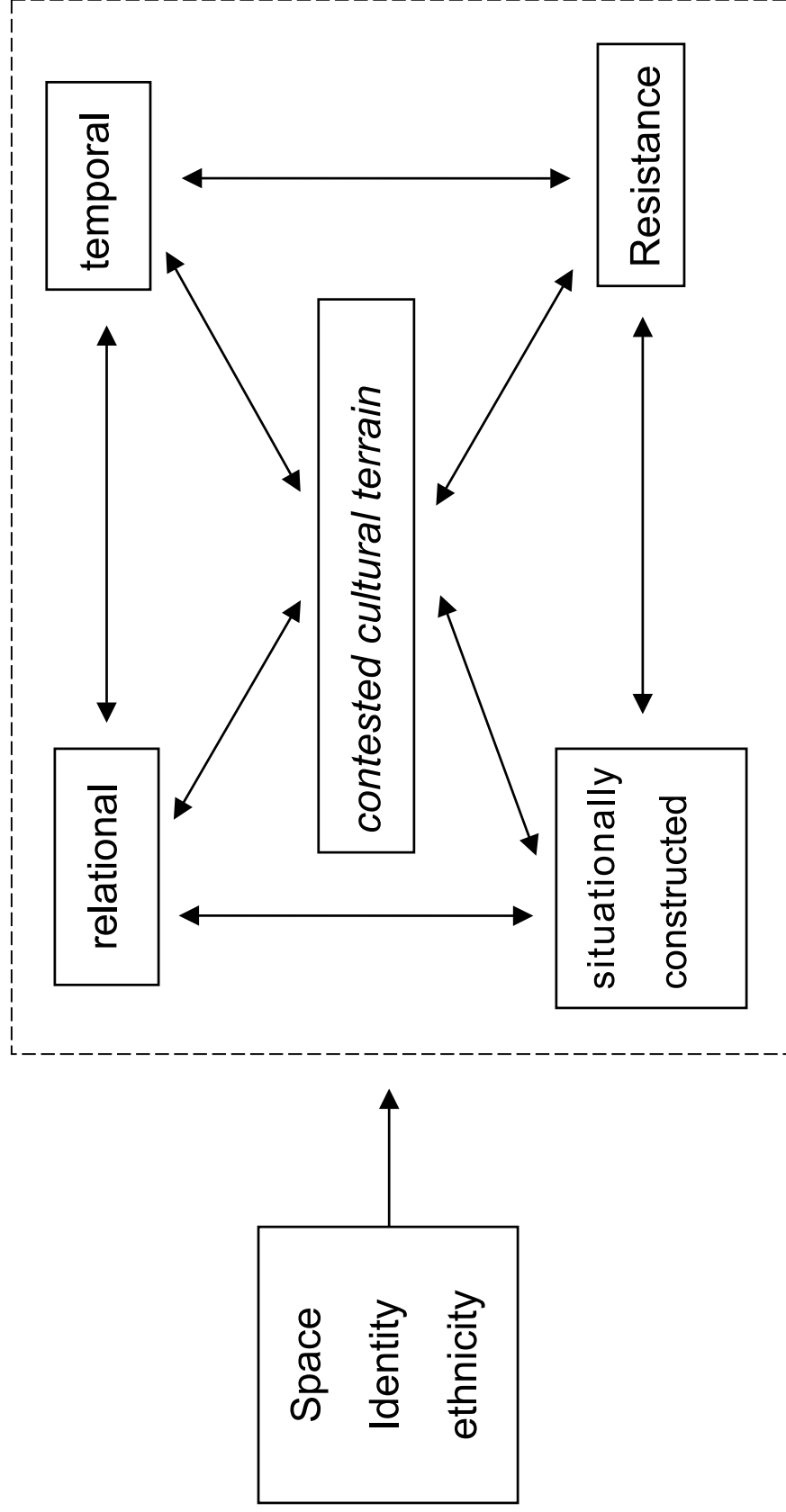
ในการนำเอาแนวความคิดเรื่องกระบวนการสะสมและแปลงทุนมาใช้ศึกษาความเป็นชุมชนและการเปิดพื้นที่ทางสังคมนั้น ตัวอย่างที่ค่อนข้างชัดเจนประการหนึ่งคือกรณีของชาวปกากะญอที่ใช้ทุนทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นในเรื่องของการจัดการทรัพยากร ตลอดจน ประเพณีความเชื่อ ตำนานและเรื่องเล่าต่างๆ มานำเสนอเพื่อเปิดพื้นที่ทางสังคมในกระบวนการต่อสู้กับภาพลักษณ์ที่รัฐหยิบยื่นยัดเยียดให้กับ “ชาวเขา” ว่าเป็นคนโง่ และทำลายป่า ปกากะญอแปลงทุนทางวัฒนธรรมให้เป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ เพื่อสร้าง “ตัวตน” และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ผ่านสื่อมวลชน สารคดี งานวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ให้สังคมมองเห็นว่าอัตลักษณ์ของชาวปกากะญอนั้นผูกพันแนบแน่นอยู่กับการรักษาป่า หรือความเป็นคนรักป่า การแปลงทุนทางวัฒนธรรมมาเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าว จึงทำให้ชาวปกากะญอสามารถเปิดพื้นที่ทางสังคมและยืนยันศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ เพื่อตอบโต้ต่อภาพลักษณ์และข้อกล่าวหาของรัฐและชนกลุ่มอื่นๆ และสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนของตน

ตัวอย่างดังกล่าวข้างต้น เป็นเพียงแนวคิดหนึ่งหรือมุมมองหนึ่งที่นำเอามาโน้มน้าวเรื่องทุนมาเป็นกรอบในการมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการ หรือเป็นยุทธวิธีที่เลื่อนไหลในการนำเสนอตัวตนและเปิดพื้นที่ทางสังคม ความเป็นชุมชนในลักษณะดังกล่าว วางอยู่บนพื้นฐานของมุมมองและแนวคิดสำคัญๆ อย่างน้อย 5 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก คือ การมองความเป็นชุมชนในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (relational) ชุมชนหนึ่ง ความเป็นชุมชน การนำเสนอตัวตนและอัตลักษณ์ของกลุ่มเกิดขึ้นเมื่อเกิดการเผชิญหน้ากับชนกลุ่มอื่นๆ เกิดความพยายามในการที่จะปรับตัวและต่อสู้กับพลังภายนอกที่เข้ามากระทำ การสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนหรือกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงหมายถึง ความพยายามที่จะสร้างความชอบธรรมให้กับสิทธิชุมชนบนพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ (อานันท์ 2544: 248) หรือการ

สร้างความเป็นกลุ่มและชุมชนในมิติทางวัฒนธรรมนั่นเอง (Sorensen 1997) ประการที่สอง คือ การมองความเป็นชุมชนในบริบททางประวัติศาสตร์ หรือที่ Fabian (1983) เรียกว่า การเลื่อนไหล ผ่านกาลเวลา (temporal flow) การสร้างความเป็นชุมชนเกี่ยวพันอย่างแนบแน่นกับการสร้าง ลำดับทางประวัติศาสตร์ ผ่านการตีความ การล้าเลิกลดตีในรูปของพงศาวดาร เรื่องเล่า ตำนาน ชีวิตประวัติของวีรบุรุษ เพื่อสร้างความเชื่อมโยงระหว่างอดีตมาสู่ปัจจุบันและสร้างความคาดหวังให้ กับอนาคต (Tapp 1989, ยศ 2543) ประการที่สาม ความเป็นชุมชนมิใช่แก่นสารที่หยุดนิ่งตายตัว หากแต่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและสถานการณ์ (situationally constructed) หรือผลประโยชน์ที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา (Ong 1999) ประการที่สี่ ความเป็นชุมชนเป็น พื้นที่ของการต่อสู้ทางวัฒนธรรม (contested cultural terrain) ที่ซึ่งพรมแดน ปริมณฑลและ ขอบเขตของความเป็นกลุ่มถูกรื้อถอนและสร้างใหม่ (reboundarying) อย่างต่อเนื่อง (Gupta and Ferguson 1999) และประการสุดท้าย ความเป็นชุมชนเกิดขึ้นจากความขัดแย้ง และการต่อต้าน ดังเช่น การนำเอาพิธีกรรมมาเป็น “พื้นที่” ในการที่ชุมชนสามารถสร้างปฏิบัติการเพื่อพูดถึงการ กดขี่ข่มเหงและสิทธิชุมชนของตน (Comaroff 1985) ในลักษณะเช่นนี้ ความเป็นชุมชนเป็นทั้ง อุดมการณ์และกระบวนการของชาวบ้านในการปรับตัวและต่อสู้กับรัฐ ระบบทุนนิยมและพลังภายนอกอื่นๆ

การมองชุมชนในลักษณะที่เป็นกระบวนการ จึงเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับการเปิดพื้นที่ ทางสังคม และการสร้างตัวตนของคนชายขอบผู้ไร้สิทธิ ทั้งในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์หรือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในรูปแบบอื่นๆ ความเป็นชุมชนจึงมิได้หยุดนิ่งตายตัวหากแต่เป็น “ยุทธวิธี” ที่เลื่อนไหลและปรับเปลี่ยนไปตามบริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ความเป็นชุมชนและความเป็นท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นโดยกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ที่เชื่อมโยง กับความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ในระดับที่กว้างกว่าท้องถิ่น ผ่านการเจรจา ตอรอง ความขัดแย้ง การต่อสู้ การเลื่อนไหลไปมาของผู้คนและวัฒนธรรม อัตลักษณ์ ชุมชนและ ท้องถิ่นจึงเป็นกระบวนการที่ไม่เคยสมบูรณ์ หากแต่มีการปรับเปลี่ยน และสร้างใหม่อยู่เสมอจาก ปฏิสัมพันธ์ของพลังต่างๆ ที่กำหนดความเป็นไปของสังคม

ตัวแบบแสดงความเป็นชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการ

บทส่งท้าย

ในบริบทของโลกที่กำลังก้าวผ่านยุคสมัยของอุดมการณ์รัฐชาติ และเคลื่อนตัวเข้าสู่เวทีเศรษฐกิจการเมืองระดับข้ามชาติ (transnationalism) สภาวะถดถอยของวาทกรรมการพัฒนาแบบเก่า การเฟื่องฟูของเกษตรอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพ การปรับขีดขัดแย้งระหว่างตะวันออกกับตะวันตกไปสู่ความขัดแย้งระหว่างซีกโลกเหนือกับซีกโลกใต้ โลกที่ประชากรจากประเทศโลกที่สามอยู่เคียงข้างกับประชากรในโลกที่หนึ่ง โลกที่เต็มไปด้วยการอพยพย้ายถิ่นของประชากรข้ามพรมแดนของรัฐชาติ การดำรงอยู่ร่วมกันของพหุวัฒนธรรมนิยม การเป็นสังคมข้อมูลข่าวสาร ความหลากหลายของภาพลักษณ์ วิถีชีวิต วัฒนธรรมย่อย และความเคลื่อนไหวของผู้คนและวัฒนธรรมผ่านพรมแดนและพื้นที่ต่างๆ โลกที่แนวคิดหลังทันสมัยเริ่มท้าทายวิธีคิดแบบทวินิยม แก่นสารนิยม และวิธีคิดแบบเส้นตรง โลกที่วิทยาศาสตร์เริ่มถูกมองว่าเป็นเพียงวิธีการจัดการความจริงในอีกรูปแบบหนึ่งเท่านั้น ในสภาวะการณ์เช่นนี้ ประเด็นเรื่องสิทธิมนุษยชน สิทธิชุมชน และการเมืองนิเวศเริ่มปรากฏโฉมเพื่อนำเสนอมิติใหม่ๆ ของความขัดแย้ง การปรับตัวและการต่อสู้ของผู้ด้อยสิทธิ ไร้เสียงตามชอกมุ่มต่างๆ ของโลก สิทธิชุมชนและการเมืองนิเวศยังเชื่อมโยงกับประเด็นความเป็นชาติพันธุ์ ซึ่งกลายเป็นประเด็นที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในยุคหลังสงครามเย็นซึ่งจักรวรรดิต่างๆ แตกตัวกลายเป็นกลุ่มชาติพันธุ์อันหลากหลาย แนวคิดเรื่องความเป็นชาติพันธุ์จึงกลายเป็นประเด็นสำคัญระดับโลก เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาทและอำนาจที่คลอนแคลนลงของรัฐชาติ ในการปั้นแต่ง นิยาม บงการและครอบงำการตีความทางวัฒนธรรม

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาวไร่ชาวนาและชนชายขอบในชอกมุ่มต่างๆ ของโลก กำลังเปิดพื้นที่ทางสังคมเพื่อสร้างอัตลักษณ์ และความมีตัวตนผ่านระบบสัญลักษณ์ พิธีกรรม และความเป็นชุมชนของตนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการต่อรองและท้าทายกับอำนาจครอบงำของรัฐชาติหรือหน่วยงานและกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ ในบริบทเช่นนี้ มานุษยวิทยาจึงไม่อาจนิยามความหมายหรือใช้กรอบคิดเกี่ยวกับชุมชน ในลักษณะแก่นสารนิยมที่ให้ความสำคัญกับคุณลักษณะหรือความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงโครงสร้างที่หยุดนิ่งดังเช่นในอดีตที่ผ่านมา หากแต่จำเป็นต้องพัฒนากรอบคิดเกี่ยวกับชุมชน ที่สอดคล้องกับความซับซ้อนและเคลื่อนไหวของชีวิตทางสังคม เราจำเป็นต้องคิดค้นรูปแบบของตัวแทนเชิงสัญลักษณ์ของสิทธิชุมชนซึ่งสะท้อนภาพการปรับตัว ต่อสู้และหลีกเลี่ยงจากอำนาจการครอบงำทางวัฒนธรรมของชนชั้นนำ ความพยายามดังกล่าว คือการแปลงงานวิจัยทางมานุษยวิทยาไปสู่การสร้างเวทีทางสังคมวัฒนธรรมเพื่อเปิดโอกาสให้เกิดการสังสมคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ ที่สามารถปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นอำนาจทางการเมืองในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อ

ยืนยันหลักการทางมนุษยวิทยาในเรื่องของความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเคารพใน
ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมป่าไม้, (2514) *ประวัติศาสตร์กรมป่าไม้ 2439-2514* กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้ กระทรวงเกษตร
- กรรณิการ์ พรมเสาร์และเบญจา ศิลารักษ์ (2542) *ป่าเจ็ดชั้น ปัญญาปราชญ์ จากคำบอกเล่าของ*
พ่อหลวงจอนิ โอโดชา กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา
- จอนิ โอโดชา (2541) *บันทึกคำทา* เชียงใหม่: กองทุนชุมชนรักป่า มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2528) *ป่าไม้สังคมเพื่อการพัฒนาชนบท* โครงการศึกษานโยบาย
สาธารณะ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กรุงเทพฯ: เจ้าพระยาการพิมพ์
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, (2541) *ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา* กรุงเทพฯ: โครงการ
การวิจัยวรรณคดี
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2530) *ลัทธิเมืองน่าน* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542) *วาทกรรมการพัฒนา ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก*
กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา
- ชูศักดิ์ วิทยาภัก (2541) “สังคมศาสตร์กับการศึกษาคนชายขอบ” *วารสารสังคมศาสตร์*
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 11 (1): 2-25
- ทวิช จตุรพถกษ (2541) *เสียงจากคนชายขอบ: ศักดิ์ศรีความเป็นคนของชาวลีซอ* เชียงใหม่ :
เครือข่ายชาติพันธุ์ศึกษา ศูนย์ภูมิภาคเพื่อการศึกษาสังคมศาสตร์และการพัฒนาที่ยั่งยืน
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- ธิดา สาระยา (2544) *ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม* กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินตติ้งเอนด์พับลิชชิ่ง
- ป้อพอ (2540) *ชีวิตข้า – ปกาเกอะญอ* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สารคดี
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2539) *นิเวศวิทยาคนพื้นเมือง: ศึกษากรณีชุมชนกะเหรี่ยงในป่าห้วยใหญ่*
นครสวรรค์ กรุงเทพฯ: โครงการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติ
- (2541) “วาทกรรมว่าด้วยชาวเขา” *วารสารสังคมศาสตร์* มหาวิทยาลัย
เชียงใหม่ ปีที่ 11 (1) : 92-135
- ประเสริฐ ตระการศุภกร (2541) *การสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับระบบการทำไร่หมุนเวียนของ*
ชุมชนกะเหรี่ยง วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

พัฒนา กิตติอาษา (2543) “ท้องถิ่นนิยม” เอกสารทางวิชาการ โครงการสังเคราะห์ความคิดรวบยอดทางทฤษฎีสังคมวิทยา คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (สาขาสังคมวิทยา) สำนักงาน คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ยศ สันตสมบัติ (2539) ทำเกวียน: บทวิเคราะห์เบื้องต้นว่าด้วยการปรับตัวของชุมชน

ชาวนาไทยท่ามกลางการปิดล้อมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ

----- (2540) มนุษย์กับวัฒนธรรม. ฉบับพิมพ์ครั้งที่สอง กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์

----- (2542) ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน เชียงใหม่: ศูนย์ศึกษาความหลากหลายทางชีวภาพ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

----- (2543ก) หลักช้าง: การสร้างใหม่ของอัตลักษณ์ไทในได้คง กรุงเทพฯ: วิถีวรรณ

----- (2543ข) ฤดูเพลิง: ชีวิตของชิโก เมนเดสและขบวนการปกป้องป่าอเมซอน (แปล) กรุงเทพฯ: คบไฟ

----- (2543ค) จากวานรถึงเทวดา: มากชีสม์และมานุษยวิทยา มากชีสต์ (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

----- (2545) “สิทธิชุมชน” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร เรื่อง “คนมองคน: นานาชีวิตในกระแสความเปลี่ยนแปลง 27-29 มีนาคม 2545 ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร กรุงเทพฯ

วรลักษณ์ อิทธิพลไพบาร (2540) ไร่หมุนเวียน มารดาแห่งพันธุ์พืช เชียงใหม่: ปีสถพรันท์ตั้ง

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ บก. (2536) ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา (3 เล่ม) กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

สัณฐิตา กาญจนพันธุ์ (2543) “ความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมและความคิดสีเขียวในเมือง” สังคมศาสตร์ ปีที่ 12 ฉบับที่ 2/2543

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (2535) ป่าชุมชน ปฏิญญาว่าด้วยสิทธิชุมชนท้องถิ่น: รากเหง้าประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2540) การศึกษาพรมแดนความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย รายงานวิจัย

อภิชาติ ชาวสะอาด อัมมาร สยามวาลา และกอบกุล ราชะนาคร (2538) ความหลากหลายของพันธุ์พืช กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เอกสารวิจัยหมายเลข 14

- อภิญา เพื่องฟูสกุล (2543) “อัตลักษณ์: การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด” เอกสารทางวิชาการโครงการสังเคราะห์ความคิดรวบยอดทางทฤษฎีสังคมวิทยา กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
- อนันท์ กาญจนพันธุ์ (2544) *มิติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
- อนันท์ กาญจนพันธุ์ และฉลาดชาย รมิตานนท์ (2533) “พิธีกรรม และความเชื่อ: การผลิตใหม่ของอำนาจทางศีลธรรม” *สมุดสังคมศาสตร์* 12 (2) (พฤศจิกายน 2531 – มกราคม 2533)

ภาษาอังกฤษ

- Alavi, H. (1973) “Peasant Classes and Primordial Loyalties,” *Journal Of Peasant Studies*, 1(1973).
- Alejo, SJ A.E. (2000) *Generating Energies in Mount Apo: Cultura Poltics in a Contested Environment*. Manila: Ateneo de Manila University Press.
- Alliband, T. (1983) *Catalysts of Development: Voluntary Agencies in India*. Connecticut: Kumarian Press.
- Anan Ganjanapan, (1984) The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1980). Unpublished Ph.D. Thesis, Cornell University.
- , (1989) “Conflict Over the Deployment and Control of Labor in a Northern Thai Village” in Hart, G., A. Turton, and B. White, eds *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- , (1998) “The Politics of Conservation and the Complexity of Local Control of Forests in the Northern Thai Highlands” in *Mountain Research and Development*, Vol. 18, No. 1: 71-82.
- , (2000) *Local Control of Land and Forest: Cultural Dimensions of Resource Management in Northern Thailand*. Chiang Mai: RCSD Monograph No. 1, Regional Center for Social Science and Sustainable Development, Faculty of Social Sciences, Chiang Mai University.

- Anchalee Jengjalern, (1988) *Forestry For Community: An Analysis of Forest Policy in Thailand*. Unpublished Ph.D. Thesis, State University of New York, College of Environmental Science and Forestry.
- Anderson, L.E. (1994) *The Political Ecology of the Modern Peasant: Calculation and Community*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Apichart Kaosa-ad, Kobkul Rayanakorn and Ammar Siamwalla (1995) *The Diversity of Plant Cultivar*. (in Thai). Bangkok: TDRI, Research Monograph No. 14.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity At Large: Cultural Dimension of Globalization*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Arensleag, C.N. (1937) *The Irish Countrymen*. New York: Macmillan. Aston, T.H. and C.H.E. Philpin, eds., (1985) *The Brenner Debate: Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beals, R.L. (1975) *The Peasant Marketing System of Oaxaca, Mexico*. Berkeley: University of California Press.
- Benedict, R. (1934) *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin.
- Bernstein, H. (1979) "African Peasantries: A Theoretical Framework", *Journal of Peasant Studies* 6, No. 4: 421-443.
- Beverley, J. (1999) *Subalternity and Representation: Arguments in Cultural Theory*. Durham: Duke University Press.
- Bisharat, G.E. (1999) "Exile to Compatriot: Transformations in the Social Identity of Palestinian Refugees in the West Bank" in A. Gupta and J. Ferguson, eds., *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press (second printing).
- Boas, F. (1940) *Race, Language and Culture*. New York: Macmillan.
- Boserup, E. (1970) *Woman's Role in Economic Development*. London: Allen and Unwin.
- Bourdieu, P. (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , (1986) "The Forms of Capital," in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. J.G. Richardson, ed. New York: Greenwood Press.

- , (1990) *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- , (1991) *Language and Symbolic Power*, trans. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- , (1993) *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Bourdieu, P. et al. (1993) *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford: Stanford University Press.
- Bowie, K., (1992) "Unraveling the Myth of the Subsistence Economy: Textile Production in Nineteenth-Century Thailand," *The Journal of Asian Studies* 51, No. 4: 797-823.
- Brass, T. (2000) *Peasants, Populism and Postmodernism: The Return of the Agrarian Myth*. Cass: Frank Publishers.
- Bray, F. (1986) *The Rice Economies: Technology and Development in Asian Societies*. Oxford: Basil Blackwell.
- Brown, J.H. (1981) "Two Decades of Homage to Santa Rosalia: Toward a General Theory of Diversity". *American Zoologist* 21 (4): 877-888.
- Brush, S.B. and D.W. Guillet (1985) "Small-Scale Agro-Pastoral Production in the Central Andes." *Mountain Research and Development* 5 (1): 19-30.
- Brush, S.B. and J.E. Taylor (1992) "Technology Adoption and Biological Diversity in Andean Potato Agriculture." *Journal of Development Economics* 39: 365-387.
- Bueh Po (1997) *My Life as Pga K'nyau*. Bangkok: Sarakadee Press.
- Burling, R. (1965) *Hill Farms and Padi Fields*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Clammer, J. (1982) "Inequality in Peasant Societies: Theories of Production, Distribution and Ideology" in *Akademika*, Journal of Humanities and Social Sciences, University Kebangsaan Malaysia. Number 20-21: 7-12.
- Chayanov, A.V. (1986; original publication, 1926), *The Theory of Peasant Economy*, D. Thorner, B. Kerblay, and R.E.F. Smith, eds., with a foreword by T. Shanin. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin.
- Cholthira Satayawatana (1987) *Lua Muang Nan (The Lua of Nan)*. Bangkok: Muang Boran Publishers.

- Clifford, J. (1988) *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press.
- Clifford, J. and G.E. Marcus, (1986) *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, A. (1969) *Custom and Politics in Urban Africa*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Cohen, P.T. (1981) The Politics of Economic Development in Northern Thailand, 1967-1978. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of London.
- (1984) "Opium and the Karen: A Study of Indebtedness in Northern Thailand." *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol. XV, No.1: 150-165.
- Collins, W.W. and C.O. Qualset ,eds. (1999) *Biodiversity in Agroecosystems*. Boca Raton, Florida: CRC Press.
- Comaroff, J. (1985) *Body of Power, Spirit of Resistance: The Culture and History of a South African People*. Chicago: University of Chicago Press.
- Condominas, G. (1990) *From Lawa to Mon, from Saa' to Thai: Historical and anthropological aspects of Southeast Asian social spaces*. Canberra: An Occasional Paper of the Department of Anthropology, Research School of Pacific Studies, The Australian National University.
- Conklin, H.C. (1957) *Hanunoo Agriculture*. Forestry Development Paper No. 12. Rome: FAO.
- Cooper, D., R. Vellve and H. Hobbelink, eds. (1992) *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. London: Intermediate Technology Publications.
- Crush, J., ed. (1995) *Power of Development*. New York: Routledge.
- Dahlan, H.M. (1982) "Peasantry and Modernization" in *Akademika*, Journal of Humanities and Social Sciences, University Kebangsaan Malaysia. Number 20-21: 7-12.

- Daycha Siripatra and Witoon Lianchamroon, (1992) "An Integrated NGO Approach in Thailand" in *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. Cooper, D., R. Vellve and H. Hobbelink, eds. London: Intermediate Technology Publications.
- Deere, C.D. and A. de Janvry (1981) "Demographic and Social Differentiation Among Northern Peruvian Peasants" *Journal of Peasant Studies* 8, No. 3.
- DeYoung, J.E. (1958) *Village Life in Modern Thailand*. Berkeley: University of California Press.
- Diaz, M. (1996) *Persistent Peasants: Smallholders, State Agencies and Involuntary Migration in Western Venezuela*.
- Donham, D. (1999) *History, Power, Ideology*. Berkeley: University of California Press.
- Edelman, M. (1999) *Peasants Against Globalization: Rural Social Movements in Costa Rica*. Stanford: Stanford University Press.
- Eggan, F. (1941) "Some Aspects of Culture Change in North Luzon," *American Anthropologist* 43: 11-18.
- Ekins, P. (1990), "Forward", in H.E. Daly and J.B. Cobb Jr., *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. London: The Green Print.
- Elson, R.E. (1997) *The End of the Peasantry in Southeast Asia: A Social and Economic History of Peasant Livelihood, 1800-1990s*. New York: St. Martin's Press.
- Epstein, A. (1958) *Politics in an Urban African Community*. Manchester: Manchester University Press.
- Epstein, T.S. (1962) *Economic Development and Social Change in South India*. Manchester: Manchester University Press.
- (1973) *South India: Yesterday, Today and Tomorrow*. London: Macmillan.
- Escobar, A.(1995) *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Escobar, A. and S.E. Alvarez, eds. (1992) *The Making of Social Movements in Latin America: Identity, Strategy and Democracy*. Boulder: Westview Press.

- Evers, H-D, (1981) "Urban and Rural Subsistence Reproduction – A Theoretical Outline"
Working paper no. 2. Bielefeld: Sociology of Development Research Center.
- Fabian, J. (1983) *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. New York: Columbia University Press.
- Fei Hsiao Tung, (1939) *Peasant Life in China*. New York: Dutton.
- Filipchuk, V.R. (1991) "Forest Management in Northern Thailand: A Rural Thai Perspective." Unpublished M.A. Thesis, Department of Geography, University of Victoria.
- Firth, R. (1939) *Primitive Polynesian Economy*. London: Routledge.
- Forget, E.L. and R.A. Lobdell, eds., (1995) *The Peasant In Economic Thought: "A Perfect Republic"*. Brookfield, Vermont: Edward Elgar
- Foster, G.M. (1953) "What is Folk Culture"? *American Anthropologist* 55: 159-173.
- Foster, G.M. (1965) "The Peasants and the Image of Limited Good" *American Anthropologist* 62.
- Fox, J. et al. (2001) "Shifting Cultivation: A New Old Paradigm for Managing Tropical Forests." Paper Presented at an International Symposium on Watershed Management Highland and Lowland in the Protected Area Regime: Towards New Principles and Practices. March 23-26, 2001. International Center, Chiang Mai, Thailand.
- Frank, A.G. (1972) "Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology" in *Dependence and Underdevelopment: Latin America's Political Economy*, ed. J. Cockcroft et al. New Jersey: Doubleday Anchor.
- Franklin, S.H. (1969) *The European Peasantry: The Final Phase*. London: Methuen.
- Freeman, J.D. (1955) *Iban Agriculture*. Colonial Office Research Studies, No. 18. London: H.M.S.O.
- Friedman, J. (1994) *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Friedmann, H. (1980) "Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations" *Journal of Peasant Studies* 7, no. 2: 158-84.

- (1981) "The Family Farm in Advanced Capitalism: Outline of a Theory of Simple Commodity Production in Agriculture" (Paper prepared for the Thematic Panel, *Rethinking Domestic Agriculture*, American Sociological Association, Toronto 1981) .
- Gardner, K. and D. Lewis, (1996) *Anthropology, Development and the Post-Modern Challenge*. Chicago: Pluto.
- Geddes, W.R. (1954) *The Land Dayak of Sarawak*. Colonial Office Research Studies, No. 14. London: H.M.S.O.
- Geertz, C. (1963) *Agricultural Involution: The Process of Change in Indonesia*. Berkeley: University of California Press.
- Gould, S.J. (1982) "Darwinism and the Expansion of Evolutionary Theory." *Science* 216: 380-387.
- Gravers, M. (2001) "Karen Notions of Environment – Space, Place and Power in a Political Landscape," in E. Poulsen et al. eds., *Forest in Culture – Culture in Forest*. Denmark: Research Center on Forest and People in Thailand, Danish Institute of Agricultural Sciences.
- Gray, J. (1990) *The Road to the City: Young Women and Transition in Northern Thailand*. Unpublished Ph.D. Dissertation, Macquarie University, Sydney, Australia.
- Guha, R. (2000) *Unquiet Woods: Ecological Change and Peasant Resistance in the Himalayas*. Berkeley: University of California Press.
- Gulliver, P.H. (1965) "The Arusha: Economic and Social Change," in *Markets in Africa*, P. Bohannan and G. Dalton, eds. New York: Doubleday.
- Gupta, A. and J. Ferguson. (1997). "Beyond Culture: Space, Identity and the Politics of Difference", in Gupta, A. and J. Ferguson, eds. *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham: Duke University Press.
- Haimendorf, C.V. (1982) *Struggle for Survival*. Delhi: Oxford University Press.
- Halpern, J.M. (1958) *Aspects of Village Life and Culture Change in Laos*. Prepublication report. New York: Council on Economic and Cultural Affairs.
- Hanks, L.M. (1972) *Rice and Man*. Chicago: Aldine.

- Harland, J.R. (1975) *Crops and Man*. Madison: American Society of Agronomy and Crop Science Society of America.
- Harrison, M. (1977) "The Peasant Mode of Production in the Work of A.V. Chayanov", *Journal of Peasant Studies* 4, No. 4: 323-36.
- Hart, G. (1989) "Agrarian Change in the Context of State Patronage" in Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. (1989) *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Oxford: Blackwell.
- Hayami, Yoko (1997) "Internal and External Discourse of Communalism, Tradition and Environment: Minority Claims on Forest in the Northern Hills of Thailand," *Southeast Asian Studies*, Vol. 35, No. 3: 558-579.
- Hayami, Y. and T. Kawagoe (1993) *The Agrarian Origins of commerce and Industry: A Study of Peasant Marketing in Indonesia*. New York: St. Martin's Press.
- Hayami, Y. and Masao Kikuchi (1981) *Asian Village Economy at the Crossroads: An Economic Approach to Institutional Change*. Tokyo: University of Tokyo Press.
- Herskovits, M.J. (1940) *The Economic Life of Primitive Peoples*. New York: Knopf..
- Hirsch, P. (1989) "Forests, Forest Reserve, and Forest Land in Thailand," *The Geographical Journal* 156 (2): 166-174.
- (1990) "Review Essay: Marginal People on Marginal Land". *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 22(4): 55-59.
- Hobsbawm, E.J. (1970) *Age of Revolution*. New York: Praeger.
- Holdcroft, L.E. (1978) *The Rise and Fall of Community Development in Developing Countries, 1950-1965: A Critical Analysis and Annotated Bibliography*. East Lansing, Michigan: Michigan State University Press.
- Homer, S. (1998) *Fredric Jameson: Marxism, Hermeneutics, Postmodernism*. New York: Routledge.

- Hunter, G. (1969) *Modernizing Peasant Societies: A Comparative Study in Asia and Africa*. London: Oxford University Press.
- Jameson, F. (1981) *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Joni Odochow (1998) *Bun Tuek Kam Ta* (Collection of Karen's Folktales and Folksongs). Chiang Mai: Northern Thai Development Foundation.
- Judd, L.C. (1961) *Chao Rai: Dry Rice Farmers in Northern Thailand*. Ph.D. Dissertation, Cornell University.
- Kamol Janlekha (1955) *A Study of the Economy of Rice Growing Village in Central Thailand*. Bangkok: Ministry of Agriculture.
- Kanika Promsao and Benja Silaraksa (1999) *Pa Jet Chun Panya Praj* (Seven Layers of Forest: Local Wisdom). Bangkok: Amarin.
- Kanoksak Kaewthep, ed., (1995) *The Village Community in Historical Comparison*. Bangkok: The Political Economy Centre, Faculty of Economics, Chulalongkorn University.
- Kaufman, H.K. (1960) *Bangkhuad: A Community Study in Thailand*. New York: Association for Asian Studies, Monograph No. 10.
- Kautsky, K. (1988, orig. 1899) *The Agrarian Question: In Two Volumes*. P. Burgess (trans.) Introduction by Hamza Alavi and Teodor Shanin. London: Zwan Publications.
- Kerblay, B. (1971) "Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy" in *Peasants and Peasant Societies*, ed. T. Shanin. Harmondsworth: Penguin Books.
- Keyes, C.F. ed. (1979) *Ethnic Adaptation and Identity: The Karen on the Thai Frontier with Burma*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues.
- Kingshill, K. (1965) *Kudaeng, The Red Tomb: A Village Study in Northern Thailand*. (2nd edition) Bangkok: Bangkok Christian College.
- Kearney, M. (1996) *Reconceptualizing the Peasantry: Anthropology in Global Perspective*. New York: Westview.

- Kondo, D. (1996). "The Narrative production of "Home," Community and Political Identity in Asian American Theatre" in Smardar Lavie and Ted Swedenburg, eds. *Displacement, Diaspora, and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Kunstadter, P. (1978) "Subsistence Agricultural Economies of Lua' and Karen Hill Farmers, Mae Sariang District, Northwestern Thailand. In Peter Kunstadter, E.C. Chapman and Sanga Sabhasri (eds.), *Farmers in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Kyle, D. (2000) *Transnational Peasants: Migration, Networks and Ethnicity*. John Hopkins University Press.
- Laclau, E. and C. Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Lan, D. (1985) *Guns and Rain: Guerrillas and Spirit Mediums in Zimbabwe*. London: James Currey.
- Lavie, S. and T. Swedenberg, eds. (1996) "Introduction" in *Displacement, Diaspora and Geographies of Identity*. Durham: Duke University Press.
- Leach, E. (1954) *Political System of Highland Burma*. London: Cambridge University Press.
- Lehmann, D. (1982) "After Chayanov and Lenin: New Paths of Agrarian Capitalism." *Journal of Development Economics* 11: 133-161.
- Lenin, V.I. (1960; original publication, 1899) *The Development of Capitalism in Russia: The Process of Formation of a Home Market for Large-Scale Industry*, Vol. 3, pp. 23-607, in Lenin, *Collected Works*, 4th edition. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Lewis, O. (1951) *Life in a Mexican Village: Tepoztlan Restudied*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lewis, W.A. (1969) *Aspects of Tropical Trade, 1883-1965*. Stockholm: Almqvist and Wiksel.

- Lewis, W.A. ,ed. (1970) *Tropical Development, 1880-1913*. London: Allen and Unwin.
- Local Development Institute (1992) *Community Forestry. Declaration of the Customary Rights of Local Communities: Thai Democracy at the Grassroots*. Bangkok: LDI.
- Long, N. (1977) *An Introduction to the Sociology of Developing Societies*. London: Tavistock.
- Long, N. and Long, A. (1992) *Battlefields of Knowledge: The Interlocking of Theory and Practice in Social Research and Development*. London: Routledge.
- Madsen, S.T., ed. (1999) *State, Society and the Environment in South Asia*. Richmond: Curzon Press.
- Mai, U. and H. Buchholt (1987) *Peasant Peddlers and Professional Traders: Subsistence Trade in Rural Markets of Minahasa, Indonesia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Mair, L. (1969) *Anthropology and Social Change*. (LSE Monographs on Social Anthropology 38) London: Athlone Press.
- Malinowski, B. (1922) *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- (1929) "Practical Anthropology", in *Africa* Vol. 2, no. 1: 28-38.
- Marcus, G.E. and M. M.J. Fischer (1986) *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Martin, B. and C. Mohanty. 1986. "Feminist Politics: What's Home Got to Do with It?" in Teresa de Lauretis, ed., *Feminist Studies, Critical Studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Marx, K. (1909; original publication, 1867) *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. 1: The Process of Capital Production*. Chicago: Kerr.
- Mead, M. (1922) *Coming of Age in Samoa: Apsychological Study of Primitive Youth for Western Civilization*. New York: Morrow.

- Meillassoux, C. (1981) *Maidens, Meal and Money: Capitalism and the Domestic Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mignold, W.D. (2000) *Local Histories/Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges and Border Thinking*. Princeton: Princeton University Press.
- Miller, D.B., ed., (1978) *Peasants and Politics: Grass Roots Reaction to Change in Asia*. New York: St. Martin's Press.
- Mills, M.E. (1993) "We Are Not Like Our Mothers: Migrants, Modernity and Identity in Northeast Thailand." Ph.D. diss., University of California, Berkeley.
- (1995) "Attack of the Widow Ghosts: Gender, Death and Modernity in Northeast Thailand. In *Bewitching Women, Pious Men: Gender and Body Politics in Southeast Asia*. Aihwa Ong and M.G. Peletz, eds. Berkeley: University of California Press.
- Mintz, S. (1955) The Jamaican Internal Marketing Pattern: Some Notes and Hypotheses, *Social and Economic Studies* 4 (1): 95-103.
- Miron, L. F. 1999. "Postmodernism and the Politics of Racialized Identities" in Rudolfo D. Torres, Louis F. Miron and Jonathan Xavier Inda, eds. *Race, Identity, and Citizenship: A Reader*. Oxford: Blackwell.
- Mischung, R. (1986) *Environmental 'Adaptation' among Upland Peoples in Northern Thailand: A Karen/Hmong Case Study*. Final Research Report Presented to the National Research Council of Thailand. Bangkok.
- Mitchell, C. (1956) *The Kalela Dance*. (Rhodes-Livingstone Papers no. 27) Manchester: Manchester University Press.
- Mitchell, W.P. (1991) *Peasants on the Edge: Crop, Cult and Crisis in the Andes*. Austin: University of Texas Press.
- Moerman, M. (1968) *Agricultural Change and Peasant Choice in a Thai Village*. Berkeley: University of California Press.
- Mohanty, C.T. (1987) "Feminists Encounters: Locating the Politics of Experience" in M. Barrett and A. Phillips, eds, *Destabilizing Theory: Contemporary Feminist Debates*. Cambridge: Polity Press.

- Murray, C. (1981) *Families Divided: The Impact of Migrant Labour in Lesotho*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nakajima, C. (1986) *Subjective Equilibrium Theory of the Farm Household*. Amsterdam: Elsevier.
- Nabhan, G.P. (1985) "Native Crop Diversity in Arid America: Conservation of Regional Gene Pools." *Economic Botany* 39 (4): 387-399.
- (1992) *Enduring Seeds: Native American Agriculture and Wild Plant Conservation*. San Francisco: North Point Press.
- Nash, J. (1979) *We Eat the Mines and the Mines Eat Us: Dependency and Exploitation in Bolivian Tin Mines*. New York: Columbia University Press.
- Nazarea, V.D. (1998) *Cultural Memory and Biodiversity*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Ong, A. (1987) *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia*. Albany: SUNY Press.
- (1999) *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*. Durham: Duke University Press.
- Pallot, J. (1998) *Transforming Peasants: Society, State and the Peasantry 1861-1930*. New York: St. Martin's Press.
- Pau Le Paa (1987) *Khon Pka K'Nyau* (The Karen People). Kalya and Virasak Yaudrabam, trans. Into Thai. Bangkok: Samnak Nangsue Saaikham.
- Pathak, A. (1995) *Contested Domains: The State, Peasants and Forests in Contemporary India*. New York: Sage.
- Patnaik U. "Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and Its Fundamental Fallacy", *Journal of Peasant Studies* 6, No.4: 373-420.
- Pearce, D., E. Barbier and A. Markandya, (1990) *Sustainable Development: Economics and Environment in the Third World*. London: Earthscan Publication.
- Phillips, H.P. (1965) *Thai Peasant Personality*. Berkeley: University of California Press.

- Pinkaew Laungaramsri (1996) *Phum Panya Niwet Widhaya Khon Puen Muang: Suksa Korani Chumchon Kariang Nai Paa Thung Yai Naresuan* (Indigenous Ecological Knowledge: A Case Study of the Karen in the Thung Yai Naresuan Forest) Bangkok: Project for Ecological Recovery.
- (1999) "Rai, rai lu'an loy, rai mun wian and the politics of 'shifting cultivation'" in *Watershed*, Vol. 5, No.1:39-46.
- Pile, S. (1997). "Introduction: Opposition, political Identities and Spaces of Resistance," in Steve Pile and Michael Keith, eds. *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Popkin, S.L. (1979) *The Rational Peasant*. Berkeley: University of California Press.
- Potter, J.M., (1976) *Thai Peasant Social Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Potter, J.M., M.N. Diaz and G.M. Foster, eds. (1967) *Peasant Society: A Reader*. Boston: Brown.
- Potter, S.H. and J.M. Potter (1990) *China's Peasants: the Anthropology of a Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Poulsen, Ebbe et al. eds. (2001) *Forest in Culture – Culture in Forest*. Tjele, Denmark: Research Center on Forest and People in Thailand, Danish Institute of Agricultural Sciences.
- Prasert Trakansuphakorn (1998) *Karn Sueb Tod Ong Kwam Rur Kiew Kab Rabob Karn Tham Rai Mun Wian Khong Chumchon Kariang* (Transmission of the Body of Knowledge Relating to the Rotational Swidden Cultivation of Karen Communities) M.A. thesis, Faculty of Education, Chiang Mai University.
- Radcliffe-Brown, A.R. (1922) *The Andaman Islanders: A Study in Social Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rambo, A. (1991) *The Human Ecology of Rural Resource Management in Northeast Thailand*. Khon Kaen: Khon Kaen University.
- Redclift, M. (1987) *Sustainable Development: Exploring the Contradictions*. London: Routledge.
- Redfield, R. (1930) *Tepoztlan: A Mexican Village*. Chicago: University of Chicago Press.
- (1947) *The Folk Culture of Yucatan*. Chicago: University of Chicago Press.

- .(1950) *A Village that Chose Progress: Chan Kom Revisited*. Chicago: University of Chicago Press.
- .(1953) *The Primitive World and Its transformations*. Ithaca: Cornell University Press.
- .(1956) *Peasant Society and Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Renard, R.D. (1986) "The Integration of Karens in Northern Thai: Political Life in the Nineteenth Century" in R.D. Renard, ed. *Anuson Walter Vella*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Richards, A. (1939) *Land, Labour and Diet in Northern Rhodesia*. London: Oxford University Press.
- Rigg, J. (1993) "Rice, Water and Land: Strategies of Cultivation on the Khorat Plateau, Thailand" *Southeast Asia Research*. Vol. 1, No. 2.
- (2001) *More than the Soil: Rural Change in Southeast Asia*. Essex: Pearson Education.
- Ritchie, M.A. (1996) *From Peasant Farmers to Construction Workers: The Breaking Down of the Boundaries Between Agrarian and Urban Life in Northern Thailand, 1974-1992*. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of California at Berkeley.
- Ritzer, G. (1992) *Sociological Theory*. Singapore: McGraw-Hill Inc.
- Ritzer, G. and B. Smart (2001) *Handbook of Social Theory*. London: Sage.
- Rosen, G. (1975) *Peasant Society in A Changing Economy: Comparative Development in Southeast Asia and India*. Urbana: University of Illinois Press.
- Rostows, E. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothenberg, D. (1998). *With These Hands: The Hidden World of Migrant Farmworkers Today*. Berkeley: University of California Press.
- Royal Forestry Department (1971) *History of the Royal Forestry Department B.E. 2439-2514*. Bangkok: Royal Forestry Department (in Thai).

- Sahlin , P. (1994) *Forest Rites : The War of the Demoiselles in Nineteenth – Century France*. Cambridge : Harvard University Press
- Salazar, R. (1992) "Community Plant Genetic Resources Management: Experiences in Southeast Asia", in *Growing Diversity: Genetic Resources and Local Food Security*. D. Cooper, R. Vellve and H. Hobbelink, eds. London: Intermediate Technology Publications.
- Saneh Chamarik and Yos Santasombat, eds. (1993) *Pah Chum Chon Nai Prathet Thai: Naew Tang Karn Pattana (Community Forestry in Thailand: Development Perspectives)* Bangkok: Local Development Institute.
- Santita Ganjanapan (1996) "A Comparative Study of Indigenous and Scientific Concepts in Land and Forest Classification in Northern Thailand" in Philip Hirsch, ed. *Seeing Forests For Trees: Environment and Environmentalism in Thailand*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Schapera, I. (1947) *Migration and Tribal Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Scheper-Hughes, N. (1988) "The Madness of Hunger: Sickness, Delirium and Human Needs" *Culture, Medicine and Psychiatry*, 12: 429-458.
- Scott, J.C. (1976) *The Moral Economy of the Peasant*. New Haven: Yale University Press.
- (1985) *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.
- (1990) *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*. New Haven: Yale University Press.
- (1999) "The state and the people who move around: How the valleys makes the hills in Southeast Asia. *IIAS Newsletter* 19: 3-4.
- Sengupta, N. (1988) "Reappraising the Tribal Movement – II: The Economic Basis" *Economic and Political Weekly*, Vol. 23, No.8.
- Shanin, Teodor (1971) *Peasant and Peasant Societies*. Harmondsworth: Penguin.
- (1972) *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society, Russia 1910-1925*. London: Oxford University Press.

- (1973) "The Nature and Logic of the Peasant Economy" *Journal of Peasant Studies* 1, No.1: 63-80.
- (1990) *Defining Peasants: Essays Concerning Rural Societies, Expolary Economies and Learning Them in the Contemporary World*. Oxford: Basil Blackwell.
- Sharp, L., H.M. Hauck, K. Janlekha and R.B. Textor (1953) *Siamese Rice Village: A Preliminary Study of Bang Chan, 1948-1949*. Bangkok: Cornell Research Center.
- Skinner, G.H. (1964) "Marketing and Social Structure of Rural China," *Journal of Asian Studies* 24.
- Slater, D. (1997). "Spatial Politics/Social Movements: Questions of (b)orders and Resistance in global times", in Steve Pile and Michael Keith, eds. *Geographies of Resistance*. London: Routledge.
- Smith, C.A. (1977) How Marketing Systems Affect Economic Opportunity in Agrarian Societies, in *Peasant Livelihood: Studies in Economic Anthropology and Cultural Ecology*. R. Halperin and J. Dow, eds., New York: St. Martin's Press.
- Smirenskaia, Z.D. (1986) *Peasants in Asia: Social Consciousness and Social Struggle*. Translated by M.J. Buckley. Athens: Ohio University Center for International Studies.
- Spivak, G.C. (1988) *In Other Worlds: Essays in Cultural Politics*. New York: Routledge.
- (1999) *A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of the Vanishing Present*. Cambridge: Harvard University Press.
- Stavenhagen, R. (1979) "Capitalism and Peasantry in Mexico," *Latin American Perspectives* 5, No. 3.
- Swartz, D. (1997) *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tanabe, S. (1981) "Peasant Farming System in Thailand: A Comparative Study of Rice Cultivation and Agricultural Technology in Chiang Mai and Ayutthaya." Ph.D Dissertation, University of London.

- Tanabe, S. (1994) *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming Systems in Thailand*. Bangkok: White Lotus.
- Taussig, M. (1980) *The Devil and Commodity Fetishism in South America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Tax, S. (1953) *Penny Capitalism: A Guatemalan Indian Economy*. Washington D.C.: Smithsonian Institution, Institute of Social Anthropology Publication 16.
- The Ecologist (1993) *Whose Common Future? Reclaiming the Commons*. Philadelphia: New Society Publishers.
- Thida Saraya (2001) *Prawatsart Chaona Siam (History of Siamese Peasants)*. Bangkok: Amarin Printing and Publishing.
- Tisdell, C. (1999) *Biodiversity, Conservation and Sustainable Development: Principles and Practices with Asian Examples*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Tsing, A. L. (1993). *In the Realm of the Diamond Queen: Marginality in an Out-of-the-Way Place*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Turner, V. (1969) *The Ritual Process*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Turner, V., and E.M. Bruner. 1986. *The Anthropology of Experience*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turton, A. (1989) "Thailand: Agrarian Bases of State Power" in Hart, G., Turton, A. and B. White, eds. *Agrarian Transformations: Local Processes and the State in Southeast Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Walker, A. (2001) "The 'Karen Consensus', Ethnic Politics and Resource-Use Legitimacy in Northern Thailand. *Asian Ethnicity*, Vol.2, Number 2: 145-162.
- Wallerstein, I. (1978) *The Capitalist World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waraluck Ithiponolarn (1997) *Rai Mun Wian: Marnda Haeng Phan Phuet* (Rotational Swidden Cultivation: Mother of Plants). Chiang Mai: B.S. Printing.
- Warriner, D. (1939) *Economics of Peasant Farming*. Oxford: Oxford University Press.
- Watts, M.J. (1983) *Silent Violence: Food, Famine and Peasantry in Northern Nigeria*. Berkeley: University of California Press.

- Weinberg, D. (1975) *Peasant Wisdom: Cultural Adaptation in a Swiss Village*. Berkeley: University of California Press.
- Weldes, J., M. Laffey, H. Gusterson and R. Duvall, eds., (1999) *Cultures of Insecurity: States, Communities and the Production of Danger*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Werasit Sittitrai (1988) Rural transformation in Northern Thailand. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of Hawaii.
- Wharton, C.R. (1969) *Subsistence Agriculture and Economic Development*. Chicago: Aldine.
- Wilson, G. (1941) *An Essay on the Economics of Detribalisation of Northern Rhodesia, Part 1*. Rhodes Livingstone Papers, no. 5. Livingstone: Rhodes Livingstone Institute.
- Wilson, T.M. and Donnan, H. eds. (1998). *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wittfogel, K.A. (1957) *Oriental Despotism*. New Haven: Yale University Press.
- Wolf, E.R. (1966) *Peasants*. New Jersey: Prentice-Hall.
- (1969) *Peasant Wars of the Twentieth Century*. New York: Harper and Row.
- (1982) *Europe and People Without History*. Berkeley: University of California Press.
- Wong, D. (1987) *Peasants in the Making: Malaysia's Green Revolution*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Worsley, P. (1984) *The Three Worlds: Culture and World Development*. London: Weidenfeld and Nicholson.
- Yos Santasombat, (1992) "Community-Based Natural Resource Management in Thailand," in *Asian Review* Vol. 6: 78-124.
- , (1996) *Tha Kwie: A Preliminary Analysis of Peasant Adaptation Against Enclosure*. (in Thai) Bangkok: Kob Fai.
- , (1997) *Man and Culture*. (in Thai) Bangkok: Thammasat University Press.

- , (1999) *Biodiversity and Indigenous Knowledge for Sustainable Development*. Chiang Mai: Biodiversity and Indigenous Knowledge Studies Center, Faculty of Social Science, Chiang Mai University.
- , (2001) *Lak Chang: A Reconstruction of Tai Ethnic Identity in Daikong*. Canberra: Pandanus Books, The Australian National University.
- Zimmerer, K.S. (1995) "Ecology as Cornerstone and Chimera in Human Geography." In *Concepts in Human Geography*. C. Earle and K. Mathewson, eds. London: Rowman and Littlefield.
- (1996) *Changing Fortunes: Biodiversity and Peasant Livelihood in the Peruvian Andes*. Berkeley: University of California Press.